

HUNGAROLÓGIAI ÉVKÖNYV
PÉCS, 2019

**HUNGAROLÓGIAI
ÉVKÖNYV
2019**

**XX. évfolyam
1. szám**

Hungarológiai Évkönyv 20 (2019)
A magyar egyetemek hungarológiai műhelyeinek periodikuma

HU ISSN 2063-7543

ONLINE ELÉRHETŐSÉGE:

<http://epa.oszk.hu/02200/02287>

Szerkesztőbizottság

Dóla Mónika (Pécsi Tudományegyetem)
Lengyel Zsolt (Pannon Egyetem)
Maticsák Sándor (Debreceni Egyetem)
Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem)
Szili Katalin (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Szőnyi György Endre (Szegedi Tudományegyetem)
Szűcs Tibor (Pécsi Tudományegyetem)
Tverdota György (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

Dóla Mónika – Nádor Orsolya – Szűcs Tibor

Szerkesztőség:

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Nyelvtudományi Tanszék

Alkalmazott Nyelvészeti és Hungarológiai Szeminárium

H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Tel.: (36-72) 503-600/24336

E-mail: szucs.tibor@pte.hu

<http://www.nyelvtud.btk.pte.hu/>

Lektorok: Andor József, Nádor Orsolya, Szűcs Tibor

TARTALOM

I. HUNGAROLÓGIA.....	5
Körkérdés.....	6
PHILIP COLEMAN: Kettős írás. Magyar vonatkozások a kortárs ír költészetben (BRANCZEIZ ANNA fordításában).....	15
II. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV.....	25
DORMÁN ANDRÁS: A célnyelvi civilizáció oktatása és az interkulturális kompetencia fejlesztése a MID tankönyvekben – kitekintéssel az ORIGO B1 nyelvvizsgára.....	26
HEGEDŰS RITA: „Minden mindennel összefügg” – az <i>összetartozás</i> , <i>rész–egész</i> , <i>birtoklás</i> funkcionális kategória helye a nyelvhasználat rendszerében.....	48
WÉBER KATALIN: A magyar igeragozások a nyelvtanítói hagyományban.....	72
III. KONTRASZTOK.....	90
BOCZ, ZSUZSANNA: Noi e le metafore.....	91
JUHÁSZ ALEXANDRA: Az <i>anya</i> szót tartalmazó magyar és angol frazeologizmusok kontrasztív elemzése.....	113
IV. ISMERTETŐK.....	129
DÓLA MÓNKA: Magyarnyelv-tanári segédkönyvek.....	130
<i>Contents</i>	135
A 20. szám szerzői.....	136
Útmutató.....	137
ECL.....	138

I. HUNGAROLÓGIA

Körkérdés:¹

Miként értelmezhetjük ma, a XXI. század első negyedében a hungarológia fogalmát és tudományközi kereteit, valamint kapcsolatát a magyar mint idegen / második nyelv (illetve származásnyelv, környezetnyelv) közvetítésével?

DÓLA MÓNKA

A hungarológia mint perspektíva

Írásomban nem a hungarológia fogalmának teoretikus meghatározására törekszem, hanem a fogalomhoz kötődő személyes viszonyomat igyekszem értelmezni.

Az 1990-2000-es évek pécsi graduális és posztgraduális MIH-képzésében (magyar mint idegen nyelv/hungarológia) egy olyan *komplex* hungarológia-fogalommal ismerkedtem meg, amely a hungarológiát egy összetett, több tudomány és több kultúra metszéspontjában kialakuló területként, pontosabban interdiszciplináris és interkulturális keretben megvalósuló *közvetítésként* mutatta be. Szücs Tibor (2002) megfogalmazásában a hungarológia *a magyar nyelv és kultúra értékeinek komplex közvetítése tudományközi és kultúraközi szintézisben*. Az akkori pécsi képzésnek két fő „összetevője” volt: a kulturális és a nyelvészeti komponens. Az előbbi keretében olyan tárgyakat hallgattunk, mint például kulturális földrajz, néprajz, vagy a magyar irodalom, zene, képzőművészet külföldi recepciója és jelenléte. Az utóbbi keretében foglalkoztunk kontrasztív és funkcionális grammatikával, interkulturális pragmatikával, szociolingvisztikával, valamint – nem utolsósorban – a magyarnak idegen nyelvként való tanulásával és tanításával. Az elméleti képzés szerves kiegészítését jelentette a hungarológia mint *gyakorlati tevékenység*. Tandemprogramok keretében külföldi hallgatókkal közösen végeztünk országismereti kutatást, részt vettünk magyar nyelv és kultúra nyári egyetemek szervezésében, nyelvtanfolyamokon tanítottunk, kulturális programokat szerveztünk, segédkeztünk tananyagok és nyelvvizsga-tesztek készítésében, és sokan közülünk külföldi oktatóhelyeken vállaltak később lektori, nyelvtanári, ismeretterjesztő, kultúrszervezői munkát. A pécsi képzés *nyitott és összetett* hungarológia-fogalmat képviselt, amelynek egységességét a *közvetítés* mozzanata biztosította. Éppen ez jelentette számunkra a legnagyobb vonzerőt: megtapasztalhattuk, hogy a *mi* másikként, idegenként is felfogható, és hogy önmagunk – nyelvünk és kultúránk – kívülről való szemlélése nemcsak hogy izgalmas, de alapvetően szükséges is. Valahogy úgy, ahogy Szegedy-Maszák Mihály (2002) fogalmaz: „Valamely önazonosság csakis másokhoz képest írható körül.”

Jelenleg nyelvész oktató-kutató vagyok, valamint a magyar mint idegen nyelv tanára, s emellett oktatás- és programszervezői teendőket látok el. Ez a szakmám. Mindenekelőtt azonban hungarológusnak vallom magam, mert ez a szemléletem. Legyen szó konstrukciós grammatikáról, leíró nyelvtanról, pragmatikáról, formulaszerű nyelvhasználatról vagy akár az anyanyelvi nevelés módszertanáról, a hungarológus szemléletet igyekszem érvényesíteni a

¹ Jubileumi (20.) kötetünk e bevezető írása számára – az *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1. számában (2001) olvasható „Körkérdés” mintájára – mi is igyekeztünk megszólaltatni szakterületünk egyes hazai, határon túli és külföldi művelőit a címben foglalt átfogó kérdés sokoldalú körvonalazásához. A fölkért kollégák közül sajnos kevesen válaszoltak, ám reméljük, még az itt olvasható szűkebb keresztmetszetben is sikerült hozzájárulnunk egy viszonylag változatos körkép kikerekedéséhez. *(A szerkesztők)*

kutatásban és az oktatásban egyaránt. Jelenlegi hungarológia-értelmezésem a pécsi képzésben tapasztaltak szerves folytatása, ugyanakkor az azóta eltelt évek alatt kitágult és dinamikusabbá vált.

Ma számomra a hungarológia – a mindenkori tudományosság keretében – elsődlegesen egy *nézőpont*: egy látásmód vagy perspektíva, amelyben a *saját* (ami *magyar*) mindig külső megvilágítást nyer, ahol a belsőleg adottak véltre – mind a *mit?*, mind a *hogyan?*, mind a *miért?* tekintetében – újszerűként lehet tekinteni, illetve amit valamilyen külső (ami *nem magyar*) szempontból lehet és kell feltárni, rendszerbe helyezni, megérteni és értelmezni. Nemcsak arról van szó, hogy a magyar vonatkozású jelenségek a különféle szaktudományok kutatásának tárgyai, tesztelési és hasznosulási terepei lehetnek, hanem elsősorban arról, hogy a hungarológus máshogy lát, máshogy kérdez, máshogy keres, mint a nem-hungarológus szakmabeli. Mivel ez a külső szempont mindig más, a tartalom és a módszer szükségszerűen változatosságot és változást mutat – egyfelől a tudományosság és a vizsgálati tárgy, másfelől a saját és az idegen viszonylatában.

Az elmúlt években egyre több hallgatónk érkezik keletről: Kínából, Dél-Koreából, Japánból, illetve az arab országokból. Ez több szempontból is izgalmas feladat, és számos új kihívást jelent. Figyelembe kell venni egyrészt a „hozott alapból” adódó (kulturális, nyelvi stb.) különbségeket (ilyenek a nyelvtanulási előzmények is), másrészt a sajátos igényeket és célokat. Amikor e felé a célcsoport felé közvetítjük a magyar nyelvet és kultúrát, jellemzően sokkal kevesebb – a nyelvből, a történelemből, az oktatás- és művelődéstörténetből előálló – közös alapra (Clark 1996: 100) támaszkodhatunk, mint amikor európai (vagy akár észak-amerikai) a célközönség. Ezt a közönséget – a választott szakmájuk (pl. orvos, mérnök, politológus, fordító) elsajátítása mellett – a magyar mint *európai* kultúra érdekli: az életmód, a világlátás, a művelődés, az építészet, a zene, a történelem, a politika vagy a gazdaság. Emiatt számukra a *magyart* és a *magyarságot* egy tágabb, európai és közép-európai viszonylatú nyelvészeti és kultúrtörténeti kontextusba ágyazva kell megközelíteni, bemutatni.

Az oktatási gyakorlatban a hungarológia perspektíva-jellege abban is megmutatkozik – és a fenti célcsoportnál hangsúlyozottan jelentkezik –, hogy a hallgatók számára az egyik legnagyobb motiváló ereje az olyan feladatoknak, projekteknek, tevékenységeknek van, amelyek során a különféle kultúrák és nyelvek összevető vizsgálata történik. Ahol terük nyílik arra, hogy bemutathassák a saját nyelvüket, szokásaikat, kultúrájukat, és tematizálhassák a megtapasztalt hasonlóságokat és eltéréseket a saját és az idegen viszonylatában. Az idegen egy ilyen diskurzusban nem feltétlenül a magyar lesz. Megtörténhet, hogy a koreai és a kínai hallgatók megvitatják egymással az udvariasság nyelvi kifejezési módjait a saját viszonylatukban, majd összevetik a megbeszélteket angol és magyar jelenségekkel. Az is megtörténhet, hogy egy lengyel és egy francia együtt ír haikut magyarul, hogy olaszok és amerikaiak magyarul beszélnek az olasz, az amerikai és a magyar pizzakultúráról, vagy hogy németek és horvátok magyarul vitatnak meg magyarra szinkronizált amerikai filmeket. Tapasztalataim szerint mai, egyre inkább átjárhatóvá váló világunkban fokozódóan jelentkezik az interkulturális párbeszédre való igény a hungarológiában. Ebben a dialógusban a hungarológia egy izgó-mozgó köztes térré, a különböző kultúrák és nyelvek közötti viszonyítás terévé lényegül, ahol a magyar a közvetítő nyelv, a magyar kultúra pedig egy olyan közös harmadik, amelyhez képest megfogalmazhatóvá válik a *saját* és az *idegen*, ugyanakkor megtapasztalhatóvá válik az is, ami *magyar*.

Végül szólni kell arról is, hogy a hungarológiát mint perspektívát nemcsak *nézőpontként* és *köztes térként*, hanem *távlatként* is értelmezem, amennyiben a hungarológus feladatának tekintem, hogy gyakorlati tevékenységével igyekezzon biztosítani a sikeres magyar jelenlétet a külföld, a külföldiek tudatában. Tenni kell azért, hogy a mindenkori igényeket figyelembe véve, dialogikus formában és korszerű módon tudjuk közvetíteni értékeinket, nyelvünket és kultúránkat a külföld számára. Ehhez szükséges, hogy olyan szakembereket neveljünk, akik

szakértő módon képesek végezni ezt a munkát: otthonosak a magyar és (legalább) egy másik nyelvben és kultúrában, de legalábbis tájékozottak és nyitottak más nyelvek, kultúrák és tudományterületek felé, és elhivatottak arra, hogy a magyar értékeket átmentsék a jövő közös örökségébe (vö. Szegedy-Maszák 2002). Továbbá, hogy a hungarológia megállja a helyét a nemzetközi szellemi életben, szükséges, hogy a különböző műhelyekben folyó munka érzékeny legyen a mindenkori tudományos problémákra, és reagálni tudjon az adott helyszíneken ott és akkor előálló kihívásokra. Ehhez elengedhetetlen a döntéshozó szervek támogatása – nemcsak a minőségi propaganda, hanem a tudományos megalapozás lehetőségének biztosítása is: a korszerű tudományos kutatás és a komplex szemléletű hungarológia-oktatás támogatása is (többek között az osztatlan képzésben).

A fent elmondottak értelmében a hungarológia mint perspektíva egy speciális nézőpontot és távlatot jelent, amely elsimítja azt az ellentétet, amely a hungarológia diskurzusában sokszor az elméleti (tudományos kutatás), a gyakorlati (nyelvoktatás) és az ismeretterjesztő-programszervező profil között látszik feszülni. A hungarológia ebben az értelmezésben nem egy egységes tudomány, hanem egy perspektíva, ahol különböző nyelvi-kulturális háttérrel rendelkező emberek változatos tartalmakat közvetítenek egy közössé váló köztes térben, és egymás viszonylatában tapasztalják meg és értelmezik a *sajátot* és a *másikat*.

Irodalom

Clark, Herbert H. 1996. *Using language*. CUP, Cambridge.

Szegedy-Maszák Mihály 2002. Nemzeti irodalom az egységesülő világban. *Élet és Irodalom*. XLVI: 34. <https://www.es.hu/old/0234/feuilleton.htm> (2019. 10. 30.)

Szónyi György Endre 2000. Hungarológiai perspektívák az ezredfordulón. *Hungarológia*. 266–270.

Szűcs Tibor 2002. Hungarológia. In: *Révai Új Lexikona*. Babits K. Kft., Szekszárd. X: 257–261.

PETER SHERWOOD

Több mint négy évtizedet felölelő angliai és amerikai egyetemi tanári tapasztaltomgyakorlatom alapján azt mondanám, hogy – legalább a Kárpát-medencén túl – a kortárs hungarológia *feladata* a mai (valamint a történeti) Magyarország, illetve a magyarság, a magyarul beszélők legszélesebb körének holisztikus vizsgálata, valamint ennek valamely világnyelven történő közvetítése. Ehhez véleményem szerint nélkülözhetetlen a magyar nyelv tudása, illetve annak – sajnos szükségszerűen rendkívül idő- és energiaigényes – oktatása. Ha a nyelv tanítását mellőzzük, tanítványaink érdeklődését Magyarország, a magyarság, illetve a magyar nyelv iránt tkp. a világhálóra bizzuk, szemmel láthatólag egyre katasztrofálisabb eredménnyel.

A holisztikus szón azt értem, hogy a magyar nyelvet és kultúrát szükségszerűen kiválóan ismerő, de a középeurópai közegetől távolabb élő, azt egy – mondjuk – angol nyelvű közegben tolmácsoló egyetemi tanárnak kulcsfontosságú közvetítő szerepe kell legyen abban, hogy a külvilág minél megbízhatóbb, minél átfogóbb képet szerezhessen a magyar térség népéről, nyelvéről, irodalmáról, röviden: kultúrájáról általában. Az angol nyelv lévén napjainkban a legelterjedtebb világnyelv, annak, aki angolul ír e témákról, mindig szem előtt kell tartania, hogy munkássága elvileg hatalmas tömegeket – milliárdokban számlálható közönséget – érhet el és befolyásolhat, s ennek megfelelően óriási felelősség terheli.

Ez egyrészt azzal jár, hogy a hungarológiának az a külhoni művelője, aki pl. nem rendelkezik saját tanszékkal, gyakran nem engedheti meg magának az „óhazában” elvárt és

természetesnek tartott szakosítást. Nekem például, aki a hetvenes évek elején kezdtem oktatni a londoni egyetem Szlavisztikai és Kelet-európai Intézetében, osztályrészemül jutott: a magyar nyelvet tanító tananyagok (pl. tankönyv) készítése; magyar nyelvtörténeti, leíró nyelvtani, valamint irodalmi tantervek, kurzusok megtervezése-előállítása-leadása; angol–magyar, valamint magyar–angol szótárak lektorálása-társszerkesztése; a legkülönbélebb, valamilyen tekintetben magyar (sőt, nemegyszer általánosabban: közép-európai) tárgyúknak tekintett könyvek, színdarabok, filmek stb. felkérésre való ismertetése-recenziálása; részben szintén felkérésre a legszerteágazóbb szövegek fordítása (noha első fordításaim fél évszázaddal ezelőtt láttak napvilágot, csak az utóbbi időkben, nyugdíjba vonulásom után, tudtam összpontosítani hosszabb kortárs magyar szépirodalmi művek fordítására); s nem utolsósorban – számomra mindig kedvenc terület – a két adott kultúra közötti kapcsolatok számontartása, kutatása, gyakorlati előmozdítása.

Mindez meglehetősen kevés időt hagyhat a tulajdonképpeni, hagyományosan értelmezett „mélykutatásokra.” Magam esetében, elsősorban nyelvész lévén, az angol-amerikai nyelvterületen alig ismert obugrisztikával (azaz, a magyar nyelvhez legközelebb álló, ma már súlyosan veszélyeztetett vogul (manysi) és osztják (hanti) szibériai nyelvekkel, kultúrával) is igyekszem foglalkozni, ami még tovább bővíti a teendőik lajstromát.

A holisztikusság másik oldala pedig az, hogy távolabb a magyar területtől talán nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy ezt a kutatást a hungarológus több diszciplína határmezsgyéjén művelje, tágabb perspektívákkal gazdagítva több tudományágat, mind külföldön, mind „otthon.” Erre jó példával szolgálhatnak újabb – angolul már napvilágot látott, magyarul pedig rövidesen megjelenő – kutatásaim Kossuthról: ezek lényegesen hozzájárulnak nemcsak az angol történeti lexikográfiához, hanem a legnagyobb magyar hazafinak, Kossuth Lajosnak történeti szerepéről, angol nyelvtudásáról, valamint – az utóbbi segítségével – angol retorikai technikájáról nyert képhez.

SZILI KATALIN

A hungarológia többféle megtestesülésmódjáról a 21. század elején

A hungarológia fogalmának változó jellegéről, a magyar nyelv tanításának hungarológiai diszciplínaként történő értelmezéséről

A hungarológiát a korkövetelményekhez, a tudományosságról szóló elképzelésekhez igazodó, a külvilágnak a magyarsággal szembeni, illetve a magyarságnak önmagával szembeni elvárásainak megfelelő diszciplínaegyüttesnek tartom, következésképpen ideális esetben mind kereteinek, mind tartalmának, mind módszereinek fő jellemzője az állandó alakulás, megújulás. A róla szóló, időről időre felizzó vitáknak a magyar mint idegennyelv-oktatás számára levonható (szomorú) tanulsága, hogy hungarológiai részterületként való elfogadását a szakma egyoldalú, nem túl sikeres erőfeszítésekként kell elkönyvelnünk. Gondoljunk Szépe György cikkére (A magyar mint idegen nyelv/hungarológia. Hungarológiai Évkönyv, 2000: 11–23), a Pécsi Egyetem műhelyére, amely következetesen használta a magyar mint idegen nyelv/hungarológia elnevezést, de a két fogalmat egymás mellé rendelő koncepció bizonyítéka *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia* című kötet (Giay Béla – Nádor Orsolya, 1998), valamint a 2000-től indult *Hungarológiai Évkönyv* szerkesztési koncepciója is. Idézzük csak fel Szépe György észszerű érvelését a magyar nyelv tanításának hungarológiához kapcsolása mellett: a külföld perspektívájából minden, a magyarsággal

összefüggő ismeret hungarológiává lesz, következésképpen a határon túli oktató-intézményekben a nyelvoktatás a hungarológiai munka meghatározó része, sőt akár azonos is lehet vele (i. m. 14). Az interkulturális nyelvészet létrejöttének, a nyelv és kultúra bonyolult viszonyrendszerének feltárásában azóta elért eredmények, a kognitív nyelvészet, a pragmatika nyelvről szóló nézeteinek és nem utolsósorban a nyelvoktatásban bekövetkezett szemléletváltásnak (lásd a nyelvtanítás = kultúratanítás elv következetes alkalmazása) köszönhetően ma már tudományos munkák tucatjai támasztják alá a nyelv és kultúra elválaszthatatlanságát, mutatnak rá összetett viszonyrendszerükre, ezzel is erősítve azt a gondolatot, hogy az idegennyelv-tanítás – így a magyar nyelv is – egyben kultúrákövetítő tevékenység.

A magyaroktatást érintő változások a 21. század elején

Ha elfogadjuk, hogy a magyar nyelv tanítása hungarológiai tevékenység, azt is számításba kell vennünk, hogy az új évezred nyelvtanulói sok szempontból különböznek elődeiktől. Sajnálatos módon a szívünknek oly kedves, „rajongó” diákok, vagyis a magyarság, a magyar kultúra iránt elkötelezett, kutatókká, Balassi-, Kosztolányi-fordítókká válni akarók aránya csökken, mivel a magyar nyelv választásában inkább racionális tényezők játszanak szerepet: a gazdasági-kulturális miliő, a lehetőségek, a nekik felajánlott ösztöndíjak. Bárhogyan is kerüljenek a nyelv és ezen keresztül a kultúra közelébe, előtte nagy valószínűséggel felméri a magyartudás előnyeit, még egyértelműbben fogalmazva annak piaci értékét. A megcélzott kompetenciáinknak így csak egy részét kell hogy képezze a nyelv magas fokú birtoklása, emellett a mindennapi életben jól kamatoztatható ismereteket kell nyújtani nekik, ami magába foglalja a rólunk szóló alapismereteket, de azt is, hogy miképpen kell viselkedni, beszélni velünk, érzelmeink, attitűdjeink helyes interpretálását is. Magyarán nemcsak a szavaink, hanem rajtuk keresztül a közléseink megértésének készségét is.

A hungarológia fogalmának differenciálásáról

A fentiekből következően jelen korunkban a hungarológia fogalmának differenciálását tartom időszerűnek. Természetesen szükség van/lesz a „klasszikus” hungarológiára, amely meghatározásától függően vagy a magyarsággal összefüggő kérdések tudományos igényű feldolgozását végzi egy-egy tudományágon belül, vagy a magyarság önmeghatározásával foglalkozik, vagy a magyarságról szóló ismereteket közvetíti a külvilág felé. Emellett azonban létezik a magyarság, a magyar kultúra, szellemiség, nyelv iránti mindenkor külső elvárások kielégítését szolgáló megvalósulási módja, amit nevezünk alkalmazott hungarológiának. Ez utóbbi feladatkörébe beletartozhat a nyelvoktatás (a magyar beszélőközösséggel való sikeres kommunikációhoz szükséges nyelvi és kulturális készségek kialakítása), az érdeklődés felkeltése irántunk, annak fenntartása, magyarságunk mibenlétének, kulturális értékeinknek, szellemi produktumainknak a bemutatása, a hozzájuk való megfelelő viszonyulás kialakítása. Az alkalmazott hungarológia részterületei értelemszerűen erősen támaszkodnak az elméleti társtudományaikra, a köztük levő átjárás szükségszerű, ám céljaik, módszereik eltérnek.

A „magas” tudományosság szintjén létező és a gyakorlati célokat maga elé tűző alkalmazott hungarológia mellett ne feledkezzünk meg a hungarológiáról mint nemzeti önismereti stúdiumról, annak kiáltó hiányosságairól. Nemrég egy egyetemi csoportomban végeztem rövid felmérést: nagyjából húsz, az utódállamokban található magyar város elhelyezését kértem tőlük. Az eredmény lesújtó volt: az ELTE-s diákok Nagyszombatot hol visszacsatolták hozzánk, hol átadták (egész Magyarországot odakanyarítva?) Romániának, de nehézséget okozott Ady Nagyváradának, Arany Nagyszalontájának, az Aradi vértanúk

vesztőhelyének, Déva várának hovatartozása. Ezek a diákok okosak, nyitottak, sikeresen leérettségiztek, felvételt nyertek egy egyetemre, ahol jól vizsgáznak, nagy valószínűséggel diplomás tanárokká válnak: valóban az ő hibájuk lenne, hogy ennek ellenére elvesznek önismeretünk útvesztőiben?

SZÚCS TIBOR

Nyelv és kultúra egységében

Továbbra is meggyőződésem, hogy a hungarológia művelése – mind a kutatásban, mind az oktatásban – ideálisan, optimálisan a nyelv és a kultúra egységes kezelésével, vagyis a *magyar nyelv és kultúra* komplex megközelítésével és közvetítésével teljesebbé válhat.²

Az ezzel járó összetett szemléletmódra alapvetően jellemző az érintett tudományok (nyelv- és irodalomtudomány, történettudomány, művelődés- és művészettörténet, folklorisztika, néprajz, kulturális antropológia stb.) szintézisére törekvő, a filológia kereteit ekként kitágító interdiszciplináris szemlélet, valamint e *belső kapcsolatrendszer* feltárásán túl a nyelv és a nemzeti civilizáció *külső kapcsolatrendszerének* egybevető-összehasonlító (kontrasztív, illetve komparatív, interkulturális) vizsgálata is. (Megjegyzendő, hogy a hungarológiai érdekű keretek – minden nemzeti-politikai elfogultságtól mentesen – a magyarság önállósuló létéből kiindulva az egykori történelmi Magyarországon keresztül a mai összmagyarság nyelvi-kulturális örökségére terjednek ki.)

A magyar nemzeti kultúrának ilyen igényű feltárása – általában a magyar mint idegen nyelv leírásával és oktatásával szoros összefüggésben – elsősorban a magyarság sajátos értékeinek megismertetését hivatott szolgálni, továbbá az érintett külföldi vonatkozásokban felmerülő mindenkori igényeket kielégíteni.

Nyelv és kultúra egységében, illetve együttes közvetítésében gondolkodva nyilvánvaló, hogy *a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia* ügye elválaszthatatlanul összetartozik – mind a kutatásban, mind a gyakorlatban (főként az oktatásban, s persze kevésbé az ismeretterjesztés különféle intézményes terepein). A hungarológiai keretekhez a következő összefüggéseket emelhetjük ki:

(1) a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra oktatása, illetve közvetítése – különös tekintettel (a) e nyelv és e kultúra összetartozására és (b) más nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatban feltárható összefüggéseikre (tehát a kontrasztív, illetve komparatív-interkulturális vonatkozásokra);

(2) a magyar kultúra megismertetésében (a) szélesen értelmezzük az idetartozó „ország- és magyarságismereti” területeket (történelem, földrajz, néprajz, művelődéstörténet; irodalom és egyéb művészeti ágak), de (b) ezt az *extenzív nyitottságot* igyekszünk párosítani azzal az *intenzív nyitottsággal*, amely betekintést kínál mindezeknek a kapcsolatrendszerébe (vagyis az interdiszciplináris lehetőség – tárgyköri koncentrációval – lényegi összefüggésekhez vezet).

Mindebből körvonalazódik a hungarológia tárgya, és ebből adódnak a hungarológiai tevékenység alapvető irányai. Ezek az irányok mindezen túl természetesen attól függően alakulnak, hogy (a) külföldi (azon belül közvetlenül határaink szomszédságában) vagy hazai (célnyelvi) szinten folyik-e magyar mint idegen nyelv oktatása, illetve a hungarológiai képzés; (b) egyáltalán megvan-e mindkét összetevőre vagy csak külön-külön az igény (a csak nyelvoktatást és a kizárólag kulturális ismeretterjesztést megcélzó tantervi, illetve

² Vö. Szűcs Tibor: hungarológia. In: *Révai Új Lexikona*. Babits K. Kft., Szekszárd, 2002. X: 257–261.

rendezvényi keretek két szélső változata között húzódó széles skálán); (c) milyen intézményi-szervezeti keretekben folyik a tevékenység (egyetemi tanszék, lektorátus, népfőiskola, nyelviskola; művészeti rendezvény stb.); (d) melyik korosztálynak (felnőttek – gyermekek) és (e) milyen szinten, illetve milyen képzési céllal történik az oktatás (magyar mint idegen nyelv szak vagy specializáció hazai egyetemen, külföldi hungarológusképzés, magyar nyelv- és társalgáskurzus valamely külföldi egyetemen, magyarságörző oktatási és kulturális-művészeti programok a magyar mint származásnyelv művelésével, a külföldi magyarságkép korszerű alakítását szolgáló rendezvénysorozatok stb.).

A nyelvészethez tartozó *nyelvi összetevő* („magyar mint idegen nyelv”) és a nyelvészetten kívül eső *kulturális összetevő* („hungarológia”) különműködéséből és (mégis) összefüggéséből eredő konceptuális nehézségek jelentős mértékben csökkennek, ha a *holisztikus* szemléleti megközelítésben kirajzolódnak a közös törekvések.

A *magyar mint idegen nyelv* funkcionális oktatása immár otthonra talált a mai alkalmazott nyelvészetben, a kontrasztív nyelvészet megújulásában és a *kulturális összetevők* bevonásával a szemiotikai igényű – az irodalom jelrendszerén túlmutató – komparatív kultúrakutatási keretek között. Más nyelvek, más irodalmak, más szövegek és más kultúrák összefüggésrendszerében manapság ugyanis különösen időszerű kontrasztív, illetve komparatív szemléletről, intertextuális, illetve interkulturális vonatkozásokról szólni. Kutatásuk filológiai előzményeit a magyar nyelv egybevető vizsgálatára, illetve a magyar irodalom fogadtatására (receptiójára) és kapcsolattörténetére irányuló gazdag hagyomány képviseli.

Legalább ilyen fontos azonban az adott nyelven és kultúrán belül is feltárni e kettő kapcsolatát – mégpedig külső érdeklődők számára, hogy együttesen tegyük hozzáférhetőbbé őket. A nyelvtanítás, az ismeretterjesztés és a fordítás szempontjából ebben a kérdésben egyaránt kiemelkedő jelentőséget tulajdoníthatunk a reáliák (a sajátosan magyar jellegűknél fogva megfeleltetési nehézségekkel járó jeltárgyak, illetve kifejezések) hozzáférhetőségének: eredetileg az irodalom fordítási igényei kihívásainak eleget téve, majd pedig az országismerettel, a művelődéstörténettel összefüggésben tágabb kulturális kontextusban is.

A nyelv és a kultúra összefüggésrendszerében így tehát a következőket hangsúlyozom:

(1) Az *önmagában, illetve egészlegesen* vizsgált nyelv–kultúra kapcsolat megragadása és közvetítése hitelesen életszerű és átláthatóan szerves benyomást kelthet, ha kamatoztatjuk a magyarban nyelvsajátosnak mutató nyelvű képzőművészet szálaiból szemléletesen fölfedhető lényegi összefüggések mozgósításának lehetőségeit (a köznyelvi metaforák hálózatában, a frazeologizmusok etimológiájában, a térszemléletben stb. éppúgy, mint az irodalmi művek költői nyelvének művelődéstörténeti kontextusában).

(2) A *kontrasztív, illetve komparatív* szempontból vizsgált nyelv–nyelv és kultúra–kultúra (sőt áttételesen nyelv–kultúra) viszony esetében a nyelvsajátos (vagy éppen művelődéstörténetileg egyedi) vonásokon túl meggyőzően kirajzolódhatnak az univerzális és a tipikusnak tekinthető sajátosságok is, amelyek gazdag szemantikai-pragmatikai tartalmakat, érdekes irodalmi-művészeti megfeleléseket mutathatnak be, rejtett etimológiai üzeneteket (mítoszról, néprajzról, történelemről árulkodó nyomokat) hozhatnak felszínre (mint a „nyelvi tudattalan” múltba süllyedt emlékeit), sőt mellékesen történeti-összehasonlító és areális-tipológiai tanulságokkal is szembesíthetőek.

A hungarológia művelőjének kívülről (is) látnia és láttatnia kell az összefüggéseket, ugyanakkor a nemzetközi szakirodalom mellett természetesen nem nélkülözheti az eredeti (magyar nyelvű) forrásműveket sem. Ehhez magyarként külső látószög és nyelvtudás, külföldiként pedig a magyar nyelv birtoklására van szükség. Ennek fényében tehát kitűnik, hogy például a magyar irodalom vagy művészettörténet belterjesen elszigetelt művelése (kutatása, illetve oktatása) természetesen *hungarológiai érdekű* ugyan, de – szorosabb értelemben, az egész felől, illetve kívülről tekintve – *önmagában még nem igazán hungarológiai szintű*. Azzá csak akkor avatjuk, ha az említett belső és külső össze-

függésrendszerben sikerül elhelyeznünk és megragadnunk. Hasonlóképpen kiviláglik ebből, hogy a nyelvi és a kulturális komponens ideális, optimális esetben összekapcsolódik. Ennek jelentősége nyilvánvalóan az elméleti megközelítés és mindenekelőtt a szakemberképzés szintjén a legfokozottabb, ugyanis ez itt szerintem feszes követelményként fogalmazódik meg. Ez a belső egység ugyanis különösen fontos szerepet játszik a tanárképzésben, ahol valóban mindkét fő részterület műveléséhez szükség van a fölkeszítésre.

Bár a hungarológiai oktatásnak általában is eleve lényegi vonása a *magyar mint idegen nyelv és a hungarológia* összetartozása, a nyelvoktatás és a (főként ismeretterjesztő jellegű) kultúraközvetítés gyakorlatában ez a követelmény adott esetben már természetesen lazábban érvényesül, az arányok hangsúlybeli eltolódásával számolhatunk – attól függően, hogy milyen intézményi feltételek és milyen igények, motivációs körülmények közepette működünk éppen.

WASEDA MIKA

Egy gondolat bánt engemet... – Mi a haszna a hungarológiának?

Már több mint 40 éve foglalkozom a magyar nyelvvel és kultúrával, és 1993 óta tanítok az oszakai magyar tanszéken. Akkor indult be a magyaroktatás Japánban, az akkori Oszakai Idegennyelvi Egyetemen, vagyis jelenlegi nevén az Oszakai Egyetem Idegennyelvi Karán. Azóta is ez az első és egyetlen önálló, egyetemi szintű magyar szakos képzés Japánban.

A magyar nyelv az Idegennyelvi Karon oktatott 25 nyelv egyike. A magyar szakos diákok négy éven keresztül ismerkednek a magyar nyelvvel, történelemmel és kultúrával. Mivel a magyarsággal kapcsolatosan mindenféle témával foglalkozunk, a tevékenységünket *hungarológiának*, vagyis magyarságtudománynak nevezhetjük.

A mi hungarológiánk fogalma azonban eltérhet a magyarországi vagy európai hungarológiától, hiszen földrajzilag, történelmileg, gazdaságilag és szociokulturális szempontból is nagyon „messze vagyunk” itt a Távols-Keleten. Ezért is merül fel időnként bennem az a kérdés, hogy számunkra mi a haszna a hungarológia kutatásának és oktatásának, milyen előnyökhöz jutnak, milyen lehetőségek nyílnak meg a magyar szakos tanítványaink előtt, ha elsajátítják a magyar nyelvet.

Az Idegennyelvi Kar szlogenje az, hogy a nyelv legyen az a szárny, amellyel elrepülhetünk a nagyvilágba. Azt tűztük ki célul, hogy magas szintű idegennyelvi készséget adjunk át, illetve gazdag és mély tudást a világ különböző kultúráiról – ezzel is hozzájárulva egymás megértéséhez és a nemzetközi problémák, konfliktusok megoldásához. Tehát a mi hungarológiánknak olyan tudománynak is kell lennie, hogy segítse egymás megértését.

Azonban nem egyszerűen erről van szó. Egyszer járt nálunk egy fiatal magyar kutató, akinek a kutatási témája a magyar származású Mannheim Károly életműve volt. Mannheim a tudásszociológia nevű filozófiai-szociológiai diszciplína alapítójaként is ismert. A tudásszociológia egyik célja az, hogy hozzájáruljon ahhoz, hogy az emberek jobban megértsék egymást. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a másikkal való azonosuláson keresztül képesek legyünk saját magunkra mint „valaki másra” tekinteni: saját magunk és a hozzánk legközelebb állók cselekedeteit mint tőlünk különböző, idegen emberek cselekedeteit felfogni és megérteni. Ezen keresztül önmagunkat is jobban megismerjük. Egyszerűen szólva: rajtunk kívül álló nézőpontra van szükségünk. Ezt a perspektívát teremti meg számunkra a hungarológia. Az előadás végén a fiatal kutató azzal bátorított minket, hogy a magyar szakosok, akik hivatásukul választották egy számukra távoli, a sajátjuktól minden bizonytal

nagyon különböző kultúra megismerését, ezzel akarva-akaratlanul is a tudásszociológia útjára léptek.

Egy japán író, Tawada Yoko, aki Berlinben él, és két nyelven, azaz japánul és németül is ír, azt állítja, hogy ha valaki nem tanult semmilyen idegen nyelvet, az nem tudja a saját anyanyelvét kívülről nézni. Ez pedig olyan, mintha tükör nélkül próbálná valaki megnézni önmagát.

Úgy tartja a magyar mondás, hogy ahány nyelvet beszél valaki, annyi embert ér. Ez a megfogalmazás talán túl sarkos, de az mindenesetre kétségtelen, hogy az idegen nyelv tanulása olyan nézőpontot teremt, amelynek segítségével lehetőséget kapunk arra, hogy akár a saját anyanyelvünket is jobban megértsük. Az idegen nyelvvel és kultúrával való megismerkedés pedig kitágítja az észlelési és értelmezési horizontot, és nemcsak a mások megértésére, hanem egyben önmagunk megismerésére is szolgál.

A fentiek értelmében a hungarológia hasznos lehet egymás és önmagunk megértésére. Mi, Magyarországtól messze élők a kívülálló pártatlan és objektív nézőpontjából szemlélhetjük a magyarságot a saját nyelvünkön és kultúránkon keresztül. Ugyanakkor a saját nyelvünket és kultúránkat egy más kultúra tükrében tudjuk szemlélni.

Ebből a komparatiztikai szempontból a hungarológia nemcsak a magyarországi és közép-európai szellemtörténeti alapokon építkező, multidiszciplináris tudomány, hanem gyakran a tudományos megismerés mércéjeként szolgáló segédeszköz is.

Survey

We asked representatives of the field how they interpret the concept and interdisciplinary frames of Hungarian studies and its relationship with the mediation/teaching of Hungarian as a foreign or second language (including Hungarian as a language of origin and as a surrounding language) today, in the first quarter of the 21st century. This survey presents the views of the scholars who responded to the question.

Philip Coleman

Kettős írás. Magyar vonatkozások a kortárs ír költészetben¹

„Magadra ismersz?”
József Attila: *Elégia* (1933/1983, 339)

George Szirtes, angol–magyar költő a 2012 decemberében elhunyt Dennis O’Driscoll munkáiról írott méltatásában éles szemmel veszi észre, hogy a néhai ír költő ábrázolásai „Larkin egyszerű nyelvi stílusában adnak képet a külvárosi kisember életéről” (Szirtes 2012). Szirtes ugyanakkor kiemeli O’Driscoll szövegeiben megmutatkozó „[...] jólformált európai tudatosságot [„subtle European awariness”], amelyen keresztül Popa, Prévert és Pavese modern figurái Larkin öltözékében tűnnek fel. Olyan természetességgel jelennek meg, hogy alig vesszük észre őket” (Szirtes 2012). O’Driscoll költői és kritikai munkássága transznacionális vonatkozásai miatt figyelemreméltó, a Szirtes által említettek sorát pedig még számos európai íróval folyathatnánk, akikhez az ír költő szorosán kötődött. Mindenekelőtt olyan lengyel költőket említhetünk, mint Zbigniew, Herbert és Czesław Miłosz. Amit Szirtes „jólformált európai tudatosságnak” hív, tulajdonképpen kulcsmomentuma O’Driscoll munkájának: a kulturális és poétikai összefonódások e stratégiája elmélyültebb olvasatot igényel. Azzal, hogy költői programját Popa, Prévert, Pavese, Herbert, Miłosz és más hozzájuk hasonló szerzők viszonylatában állítja fel, O’Driscoll önnön ír költőidentitását is újrafogalmazza, ezzel pedig minket, olvasókat is arra készíti, hogy a szokványosan határokon gondolkodó poétikai kultúrák és hagyományok kereszttüzeiben újratervezzük azokat az utakat, amelyeken hozzá és másokhoz közelítünk.²

O’Driscoll nem az első olyan ír költő, aki az Írországon túli európai világot szerves részévé tette saját alkotói térképének. Mint többek között Matthew Campbell és Stephanie Schwerter rámutatnak, a kelet-európai és az orosz kontextus különösen gyakran játszott főszerepet több ír költő, így Seamus Heaney, Eiléan Ní Chuilleanáin, Paul Durcan, Tom Paulin, Sinead Morrissey és Justin Quinn munkásságának alakulásában is (Campbell, Matthew [ed.] 2003; Schwerter 2013).³ Sőt, Schwerter munkája arra mutat rá, hogy földrajzi és kulturális sajátosságok figyelembevétele egyaránt elengedhetetlen, ha az ír és az úgy nevezett kelet-európai költészet közötti összefonódásokat vizsgáljuk. „Európa ideája” (George Steiner kifejezése [Steiner 2004]) ugyanis sokrétűen és heterogén módon jelenik meg az Eurozóna és az Európai Unió politikai, gazdasági és törvényhozói rendszerének közösségi reprezentációjában. Ezért – szükítendő a megközelítést kereteit – esszémben néhány kortárs ír

¹ Az esszé eredeti megjelenése: Coleman, Philip 2014. *Writing Between: Hungarian Affinities in Contemporary Irish Poetry*. In Adian O’Malley – Eve Patten (eds.): *Ireland, West to East: Irish Cultural Connections with Central and Eastern Europe*. Peter Lang, Bern. 87–100. A szöveg eredeti címe Nemes Nagy Ágnes *Között* (angolul: *Between*) című versét is idézheti, illetve arra a párbeszédre is utalhat, ami a magyar és az ír költészet között zajlik. A magyar címválasztás az esszé témájára és közelítésmódjára reflektálva a „kettős identitás”, illetve a „kettős látás” kifejezésekkel játszik. Jelen fordítás a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával készülhetett el. (Branckeiz Anna)

² Dennis O’Driscoll *Troubled Thoughts, Majestic Dreams: Selected Prose Writings* (2001) című kötetének tartalomjegyzékéből világosan érezhető kritikai érdeklődésének transznacionális iránya, amit többek között az „Autobiographies” (*Önéletrajzok*), az „On Writing” (*Az írásról*), az „Irishry” (*Az ír*), a „US and UK” (*Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság*) és a „Europe (North and East)” (*Európa [észak és kelet]*) fejezetcímek is jeleznek is. Utóbbi két ciklus teszi ki a kötet nagy részét.

³ Az itt említett szerzők egy részének művei olvashatók magyarul is. Lásd pl. Kabdebó Tamás (vál., szerk., az utószót írta és a jegyzeteket kész.) 1988; Ní Chuilleanáin 2003; Heaney 2010; Heaney 20106 (*A ford.*).

és magyar költő kapcsolatának alakulását tárom fel. Kitérek Szirtes ír költőkkel és tudósokkal – Terence Brown-nal, Gerald Dawe-vel, Katie Donovan-nel és Bernard Kennelly-vel – folytatott beszélgetéseire, valamint vizsgálom O’Driscoll kapcsolatát a magyar költővel, Dsida Jenővel (1907–1938) is. Célom, hogy egy-egy szerző kiemelésével és konkrét szövegek elemzésén keresztül felkutassam és megmutassam a közvetlen kapcsolódásokat az ír és a magyar költészet között. A „kettős írás” gondolatát Hugh Maxton Nemes Nagy-fordításainak tekintetbevétele is alátámasztja: Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) olyan magyar költő, aki Szirtes szerint „megkerülhetetlen” jelenléttel bír a 20. századi európai költők sorában (Szirtes 2004, 7). Az itt és a későbbiekben említett költők között szövődött szálak felfejtése fontos összefüggésekre irányítja a figyelmet, és ezzel aztán olyan párhuzamok is szemléltethetők az ír és a magyar költészet között, mint amilyen a 20. század első felében Szerb Antal (1901–1945) és W. B. Yeats munkáiban megmutatkozik.⁴

„Órád nyilván jó, jó, fűj nagy szele, / Messzi, titkos, sérthetlen Rózsa, te?” – írja Yeats *The Secret Rose (A titkos rózsza* [magyarul: 2000, 49, angolul: 1985, 77–78]⁵) című versének végén, amellyel egyrészt a Blake-i miszticizmust idézi meg a késő 19. századi költészet szívében, de amellyel egyúttal kifejezi a vágyat egy újfajta művészi mód és vízió iránt is. „Mikor fűjsz ki égi csillagokat, / Mint ha kovácsnál szikratűz apad?”⁶ – írja, hangot a költői alkotás természetére vonatkozó kérdésének. Ezzel Blake *The Tiger (A tigris* [magyarul: 1977, 58; angolul: 1905/2002, 73–74]) című versére utal („Milyen pöröly? mily vasak? / Mily kohóban forrt agyad?”⁷), ugyanakkor megelőlegezi Seamus Heaney *The Forge (A kovácsműhely* [magyarul: 2010, 30; angolul: 1988, 19]) című versét is. Mondhatni, Yeats kérdése intertextusként rezonál az anglofón költészettörténettel, egyúttal Szerb fontosságával kapcsolatban is felvet egy gondolatot, aki ugyanezt a kérdést idézi („Órád nyilván jó, jó [...]”) mottóként *A Pendragon-legenda* című regényében (magyarul: Szerb 1934, angolul: Szerb 2006 [csak a 2006-os angol nyelvű kiadásban szerepel a mottó – *a ford.*]), amely először 1934-ben jelent meg magyarul. Miként Bertha Csilla rámutat, az 1930-as években Szerb fontos szerepet játszott abban, hogy a magyar olvasók megismerjék Yeats költészetét, mindenekelőtt azzal, hogy *A világirodalom története* című 1941-es kötetében „egy terjedelmes, értő olvasatot közöl Yeatsról, a kelta alkony reprezentatív figurájáról” (Bertha 2006, 151). E munkában, folytatja Bertha, Szerb azért dicséri Yeats-et, mert „verseiben felújítja az ír néphit jelképeit” (Szerb 1941, 187). *A Pendragon-legenda* című regényében viszont Szerb a képzelet nagyobb szabadságával fedezheti fel ezeket a jelképeket és hiedelmeket, mint ahogyan azt tudományos munkájának keretei engedik. Szerb a regény tudós főhősén, Bátky János alakján keresztül szatirikusan mutatja be az igazságot hajszólo tudományt, és olyan fantáziaképet alkot a kultúra és a megismerés lehetőségeiről, amelyek magyar karakterét a modern európai detektívregény középpontjában helyezik el. A nyomozást ráadásul Yeats-i mottók nyitják és zárják – egészen a regény végén Yeats George Russell (*Æ* [Russel álneve – *a ford.*]) számára írt dedikációját olvashatjuk a *The Secret Rose* (1897) című

⁴ Az ír és magyar költészet találkozási pontjait feltáró komparatív esszében Coleman a magyar szerzők munkáit idézve az angol nyelven elérhető fordításokra hivatkozik. Meglátásom szerint ez bizonyos tekintetben hozzátartozik tanulmányának gondolatmenetéhez, valamint a magyar művek külföldi fogadtatásának kérdéséhez is, ezért a magyar és az angol nyelvű forrásokat egyaránt megadom, továbbá jelzem, ha a szerző által hivatkozott angol nyelvű kiadás esetleg eltér az eredetitől. Az angol nyelvű idézeteket a követhetőség kedvéért főszövegben magyar nyelven közlöm, lábjegyzetben a Coleman által idézett angol nyelvű szöveghelyeket is megadom (*A ford.*).

⁵ Tandori Dezső fordítása. Angolul: „Surely thine hour has come, thy great wind blows, / Far off, most secret, and inviolate Rose?”

⁶ Tandori Dezső fordítása. Angolul: „When shall the stars below about the sky, / Like the sparks blown out of a smithy, and die?”

⁷ Szabó Lőrinc fordítása. Angolul: „What the hammer? what the chain? / In what furnace was thy brain?”

kötetéből: „[...] Gyertya fénye sem óvhat minket a sötétségtől, és ki a sötétségbe néz, mindig lát ott valamit.”⁸ (Szerb 2006, 315 [ez szintén csak az angol nyelvű kiadásban található meg – a ford.]).

Yeats Russelhez címzett sorai visszhangoznak Heaney *The Forge (A kovácsműhely)* című versének felütésében („Ez látszik csak: ajtó a sötétbe.”⁹) is. Esszémben ugyanakkor a referenciák és allúziók egy nagyobb visszhangkamráját járom be, amelyben tisztán hallhatók az ír és a magyar költészet összhangzatai is. Heaney állítása, miszerint a magyar versek alkotta „korpusz jelentős része nem eléggé ismert angolul” (Heaney 1997, 10–11) számos olyan ír költőn keresztül tesztelhető, akiknek a közép-európai nemzet nagy teret engedett poétikai kapcsolatok kiépítésére. Szerb és Yeats kapcsolatának elbeszélése nem az egyetlen módja, hogy megismerjük a magyar és az ír költészet találkozásának történetét – más talán Joyce *Ulysses*-ével és Leopold Bloom magyar őseinek felkutatásával (1922), vagy – még egy kicsit visszalépve időben – Arthur Griffith *The Resurrection of Hungary (Magyarország feltámadása, 1904)* című munkájának bemutatásával indítana. Netán Yeats *How Ferencz Rényi Kept Silent (Rényi Ferencz hallgatása, 1887)* című kötetbe nem sorolt politikai versével is lehetne kezdeni. A szövegek e széles skáláját elnézve mindenesetre jól látható, hogy a Magyarország és az Írország közötti kulturális cserék a 20. század középső évtizedeiben már javában zajlottak. Miként Bertha rámutat, Yeats központi szerepet játszott ebben a folyamatban, nemcsak mint költő, hanem mint drámaíró és mint irodalmár is, dacára annak, hogy a munkáit, ha egyáltalán játsszák „professzionális magyarországi színházak”, akkor is csak ritkán (Bertha 2006, 159).¹⁰

Yeats *The Fascination of What's Difficult (A megigéző nehézség)* című versében elátkozza darabjait, „melyeket ötvenféleképpen kell játszani”¹¹, ami magyarázhatja, miért hiányzik az érdeklődés Magyarországon műveinek színpadra állítása iránt. E „megigéző nehézséggel” ugyanakkor szembesülnek azok az ír (és akár más nem-magyar) költők is, akik a magyar költészetet annak eredeti formájában kísérlik meg befogadni. Ez összefüggésben van magával a magyar nyelv komplexitásával, amiről Nemes Nagy egy helyütt azt állítja: „A magyar nyelv elszigetelt. A magyar nyelv világirodalmi halál.” (Nemes Nagy 2010). Faludy György költő is jól megragadja ezt a gondolatot *Pokolbéli víg napjaim* című regényében:

„Fort Leonard Woodban a katonai kiképzőtáborban, a PX-ben egyszer verset írtam. Egyik bajtársam, bár nem állt mögöttem, megkérdezte, miért nem angol verseket írok? A PX nem a szokványos hodály volt, illetve a barakszerű hodály megvolt, de mögöttem parányi tisztáson ülhettem, ahol a fatölkök szolgáltak asztalnak – félkörben sűrű, áthatolhatatlan erdő. Azt mondtam bajtársamnak: ha ő azt a szót használja, hogy *wood*, erre a mélyzöld sűrűségre gondolt itt körülöttünk, egymásra hajló és szinte összeérő fákkal, bozóttal alattuk, erre az áthatolhatatlan rengetegre, melyen nem vezet ösvény, se csapás, ahol kígyók tanyáznak – erre a dzsungelszerűségre, melyet az amerikai úgy látogat, hogy a nagy útról kifordítja feléje autója orrát, és a benzint szagolja, vagy letelepszik ilyen kis tisztásokra, melyeket az erdőbe vágtak az út mentén, mint ez a PX. Ha viszont azt a szót ejtem ki, hogy erdő, akkor a budai hegyekre gondolok, a Börzsönyre, a Mátrára vagy a Bükkre, egymástól több méter távolságban növény fákra, melyek között kilátok az égre, ahol a fák között a mélyben ritkás fű nő, földieper és itt-ott egy galagonyabokor nyújtja vörös körmeit; erdőre, ahol sétálok, szaladgálok, virágot gyűjtök vagy leheveredem. Sorra vehetném az ilyen konkrét fogalmakat, és kiderülne, hogy az a szó, mely magyarul, angolul ugyanazt jelenti, lényegesen más képzeteket és képeket vált ki itt avagy ott. És mi lenne még, ha oly absztrakt fogalmakat próbálnék összehasonlítani a magyarban és az angolban, mint politikai párt, etika, életmód, illem, vallás vagy kötelesség?” (Faludy 2010)¹²

⁸ Saját fordítás. Angolul: „[...] No shining candelabra have prevented us from looking into the darkness, and when one looks into the darkness there is always something there.”

⁹ Imreh András fordítása. Angolul: „All I know is a door into the dark.”

¹⁰ Esszéjében Bertha feltárja Yeats olyan magyar szerzőkre, mint például Szabó Lőrinc (1900–1957), és ami még fontosabb: Ady Endrére (1877–1919) gyakorolt hatását is. Amellett érvel, hogy Ady az a magyar költő, akinek költészete mindenki másénál inkább „erősebb rokonságot mutat Yeats-ével” (Bertha 2006, 155).

¹¹ Saját fordítás. Angolul: „[My] curse on plays / That have to be set up in fifty ways.”

¹² Angolul Kathleen Szasz fordításában: „At Fort Leonardwood, a military camp in the middle of a forest in

Azt mondhatnánk, hogy a problémákkal, amelyeket itt Faludy érint, minden író szembenéz, aki más nyelv iránt is elkötelezett, mint a sajátja, ugyanakkor a magyar nyelv – finnugor gyökerei miatt – rendkívüli esetnek számít. Ez az egyik oka annak, hogy az ír és a magyar irodalom között szövődött kapcsolatok különösen figyelemreméltók, hovatovább, tiszteletet érdemelnek. Miként Hugh Maxton rámutat, úgy tűnik, a magyar nyelv megkívánja, hogy független fordítók együttműködjenek, mivel vannak olyan problémák – például a gender-specifikus névmások hiánya [az angollal szembe – a ford.] –, amelyek komoly nehézségeket jelentenek egy nem-anyanyelvi beszélő számára (Maxton 1988, 79).

Az ír költők közül Maxton kötődik a legtöbb szálon a magyar kultúrához, ha az utóbbi évtizedeket tekintjük, és a Nemes Nagy-versek Maxton-féle változatai is kivételesen nagy elismerésnek örvendenek. Szirtes például felbecsülhetetlen értékűnek találta őket, amikor ennek a legnehezebben megragadható 20. századi kötő fordítására tett kísérletet (Szirtes 2004, 11). A *Between: Selected Poems of Ágnes Nemes Nagy* (Között: Nemes Nagy Ágnes válogatott versei, 2011) című 1988-as gyűjteményes kötetet Dublinban az írországi Dedalus Press, Budapesten a magyar Corvina Kiadó Budapesten egyidőben publikálta. Az első megjelenésekor ez volt a legterjedelmesebb angol nyelvű gyűjtemény Nemes Nagy munkáiból, amely a költő előző négy évtizedben írt szövegeit rendezte egybe. Maxton Nemes Nagy-variációi első közelítésben fordítások, hovatovább, „kollaborációs fordítások”¹³, érdekes lehet ugyanakkor Maxton irodalomkritikai munkásságának egy másik közéleti megjelenése, a tudós W.J. McCormack személye felől olvasni e szövegeket. McCormack *Poetry and Modern Hungary* (Költészet és a modern Magyarország) című esszéje, amely először 1983-ban, a *The Crane Bag* című folyóiratban jelent meg, értékes áttekintése a 20. századi magyar költészet történetének, egyúttal azért is érdekes, mert megmutatja McCormack/Maxton két különböző írói szubjektumát: McCormack tényeket és tudományos jegyzeteket ír, míg a versfordítások nagyrészt Hugh Maxton jegyzi (McCormack 1983, 34–43). A Maxton költészete és McCormack tudományos munkássága közötti kapcsolat (ez a téma persze megérne egy hosszabb lélegzetvételi tanulmányt is) hasonló én-kettőzést [self-division] idéz, mint amit Szerb megvalósított *A Pendragon-legendában*, hogy felvehesse alteregójának, Bátkynak a maszkját. Annak érdekében, hogy a tudós McCormack elmélyült ismereteket szerezhessen a magyar költészet természetéről, Maxtonná, a költővé kellett válnia, akinek jelenléte áthatja a látszólag nagyon gondosan megformált tudományos esszét. Miközben a részek és alrészek számozása kezdettől fogva szakmai alaposítást jelez, úgy tűnik, hogy az esszét voltaképpen Maxton, nem pedig McCormack indítja:

„1.1 Budapestre először decemberben, repülővel, egy Malev-úttal [sic!] utaztam a Heathrow-ról. A magyar főváros felett a pilóta nem a megszokott módon, gyöngéd, fokozatos lépésekben kezdett ereszkedni egy meghatározott repülési útvonal mentén: ehelyett feszításválsághoz mérten 45 fokos szögbe döntötte a gépet, e tengelyen engedte süllyedni, majd néhány ezer méter után ugyanezt tette az ellenkező irányból. Ennek eredményeképpen homályos, mégis látványos kilátás tárult elém a repülő ablakán át... vasúti sínpárok, rendezőpályaudvarok, vonatok és villamosok vastömege, ... a hóban csak kontúrjai rajzolódtak a látképnek...

Missouri, one of my buddies had stopped behind me when I was busy writing a poem in a PX, and had asked me why I wasn't writing it in English. I had explained to him that when I pronounced the word *wood*, it meant to him the surrounding dense, dark-green forest of strangely-shaped, intertwining trees, a jungly undergrowth full of jiggers, an unfathomable, frightening darkness; when, on the other hand, I pronounced the Hungarian word for wood, *erdő*, I saw the thinly scattered, slender young trees of the Matra Mountains, with fragments of blue sky between their branches and wild strawberry plants and tussocks of grass at their feet. Even concrete words meant different things to us, not to mention abstractions such as *political party, ethics, way of life, religion or duty.*” (Faludy 2010, 212)

¹³ Maxton *The Poetry of Ágnes Nemes Nagy: A Commentary* (Nemes Nagy Ágnes költészete: Egy megjegyzés) című esszéjében leírja annak a „kollaborációs fordításnak” a folyamatát, amely során megszülettek Nemes Nagy-variációi (Maxton 1988, 79–91).

mint szemcsés újságfotó... mintha... az 1956-os sajtó kelt volna életre: siető alakok, súlyos tankok, emitt hősök, amott gazemberek ... *déjà vu*” (McCormack 1983, 34).¹⁴

Ha ez egy tudományos esszé – márpedig az – akkor a költőnek ez a leírása a várossal és az a kultúrával való első találkozásáról szerzett benyomásáról utat enged a művész elméjének: Maxton épp annyira meg akarja írni ezeket a pillanatokot, mint McCormack. Az aprólékos megfigyelések, a városi táj finoman megválasztott, koncentrált képei, az ellipszisek – mindezek a költőt mutatják munka közben, a költőt, aki még ugyanennek az évtizednek a végén folytatná saját Nemes Nagy-variációinak közlését (McCormack először 1981-ben látogatott Magyarországra). McCormack aztán ugyanilyen módon figyelmezteti olvasóit (a 2.1-es pontban), miszerint: „[...] bármilyen magyar kultúráról írott bemutatás első tételének figyelmeztetnie kell – nem ismered, sőt, nem is tudod, hogy nem ismered, és még azt sem tudod, amit tudsz róla.” A *Költészet és a modern Magyarország* olyan szöveg, amely a poétikai és kritikai beszédmódok között mozog, egy textuális zóna, ahol mindaz, amit tudunk egy radikális nyelvi és ideológiai újrafogalmazás tárgya. McCormack szerint az olyan, talán a nem-magyar olvasók számára is ismerős zeneszerzők, mint Bartók vagy Kodály neveit is meg kellene fordítani (lásd: Béla Bartók helyett Bartók Béla): „[...] a magyar hagyományok egyedülálló szabályai szerint [...] Ismerőségük elrejteti előlünk annak a magyar életnek sokoldalúságát, amit *talán* ismerünk: egy pompás és drága felszín, mélységek nélkül” (McCormack 1983, 34).

Ezek után különösen jelentésszerű, hogy az első dolog, amin megakad a költő szeme, ahogy megközelíti Budapestet a levegőből a „vasúti sínparók, rendezőpályaudvarok, vonatok és villamosok vastömege”. Ez azért fontos, mert eszünkbe juttathatja milyen szörnyűségekre használták a vonatokat, a vasútállomásokat és a vasúti hálózatokat a II. világháború idején; a fasiszták erőszakosságát, amivel szemben különösen Nemes Nagy lépett fel aktívan a magyar ellenállásban; és felidézheti [Nemes Nagy] modern elődjét, József Attilát is, aki vonat alá ugorva vetett véget az életének.¹⁵ E részletek bármelyik magyar költő számára jelenvalók, aki vonat-képpel foglalkozik. Ezért is érdemes figyelemre mind McCormack/Maxton közvetlen benyomása a városkép a szegletéről, mind pedig a párhuzam Nemes Nagy *Egy pályaudvar átalakítása* című prózaversével mint olyan szöveggel, amelyben a magyar költő munkájának avantgárd impulzusai olyasvalamivel vegyülnek, amit [Maxton] „elhaló klasszicizmusnak” („fugitive classicism”, Maxton 1988, 90) hív. Maxton – mivel itt, a *Között* című kötetben költőként szólal meg – úgy ír Nemes Nagyról, hogy a történelem felelősségét és a művészet igényét is elismeri, ugyanakkor amellel érvel, hogy „a »közöttség« sávja marad meghatározó” (uo., 90). A Maxton-féle kép szerint Nemes Nagy „klasszicista és avantgárd egyszerre [...] nagyfokú érzékenység és értelem korabeli modernje” (uo., 91), de e dialektikus állítások legfőbb viszonyítási pontjai továbbra is a magyar főváros vasútállomásai lesznek, „mennyei lajtorjá[ikkal] a vízszintes végtelenbe”:

¹⁴ Saját fordítás. Angolul „1.1 The first time I travelled to Budapest was in December, by way of Malev [sic!] flight from Heathrow. Above the Hungarian capital, the pilot did not begin the familiar descent by means of gentle steps downwards along a graduated flight path: instead he tilted the plane at a 45 degree angle on the wingspan and let it drop along that axis, reversing the procedure after a few thousand feet. The result was a stained, spectacular view through my porthole... the railway lines, shunting yards, the metal congestion of trains or trams, ... in snow the scene was present only in outline... like grainy newsprint photographs... like... a resurrection of 1956 journalism, scurrying figures, ponderous tanks, heroes somewhere, villains somewhere... *déjà vu*.”

¹⁵ Esszéjében McCormack úgy jellemzi József Attilát, mint aki [Ady Endre után – a ford.] nemcsak alapvetően fontos („essential”), de *megkerülhetetlen* („*necessary*”) magyar költő (McCormack 1983, 36; kiemelés az eredetiben).

„Te emlékszel még, ugye, a mozdonyforgató dombra? Terméskő-ellipszisben végződött akkor a pályaudvar, az ellipszis fejében ott volt az acéldob. A mozdony ráállt és megfordult vele, mint egy táncoló elefánt. Még ott a régi, sárga állomásépület, avult, de működő nosztalgiákkal. A gőzbodor mögötti lámpák, esőben a hajnal. És a sínek meg a talpfák éjszaka (ezt fentről nézd, a hídról), ezek a derengő, mennyei lajtorják a vízszintes végtelenbe” (Nemes Nagy Ágnes: *Egy pályaudvar átalakítása* [2003, 121–122]).¹⁶

Nemes Nagy invitálása – és mint fordítójáé, most egyúttal Maxtoné is – annak a világnak az észlelése, amely – ahogy ismerjük, közel a történelem végéhez – konfliktusban áll fizikai valójával. (Jegyezzük meg újra, hogy a *Között* 1988-ban jelent meg, egy évvel azelőtt, hogy Magyarország elkezdte lebontani a határokat, amelyek elválasztották Ausztriától, és a vasfüggöny is elkezdett lehullani.) Nehéz elhinni, hogy McCormack, egy ír kritikus, aki először a magyar PEN Club vendégeként látogatott Budapestre, 1981-ben nem ismerte Nemes Nagy versét, amikor lenézett Budapest állomásépületeire a levegőből. Nemes Nagy versének „terméskő-ellipszise” mintha McCormack prózai leírásának fizikai textúráját is jellemezné. Emellett az az „intellektuális szenvedélyesség”, amelyet McCormack szerint Nemes Nagy munkájának essenciája, saját tudományos és poétikai törekvéseinek meghatározó vonása is lehet, nem is szólva magyar kultúra iránti elköteleződéséről (Maxton 1988, 79).

Ezért aztán a *Között* olvasásakor egy olyan ír szerzővel találkozhatunk, aki közel áll a magyar irodalomhoz és történelemhez: miközben Nemes Nagy központi témája, Maxton/McCormack mindenkor figyelmes a tágabb irodalmi és kulturális fejleményekre és vonatkozásokra is. Ha egy másik oldalról közelítünk az ír-magyar kulturális cserekereskedelemből, George Szirtes évtizedes kapcsolata az ír irodalmi kultúrával, különösen *An English Apocalypse* (*Az angol apokalipszis*, 2001) című ciklusa ugyancsak figyelemreméltó. A már idézett O’Driscoll költői tehetségéről írott méltatásán túlmenően, Szirtes neki ajánlotta *Az angol apokalipszist* is. E mű Szirtes az ír irodalmi kultúra iránti összetartozás-érzésének fontos megnyilatkozásaként is olvasható, amit támogat, hogy az egyes részeket („Pastorals” [*Lelkipásztorok*], „Yorkshire Bitter” [*Yorkshire-i keserű*], „The Pickets” [*Különítmények*], „Entertainments” [*Mulatságok*] and „The Apocalypses” [*Apokalipszisek*]) külön-külön is ír költőknek és tudósoknak ajánlja. 2000-ben Szirtes volt az első, aki nemzetközi írói ösztöndíjjal került a dublini Trinity College-ba, ezért okkal feltételezhető, hogy e ciklust ez idő alatt írta. Első pillantásra úgy tűnik, *Az angol apokalipszis* mindenekelőtt igazán Angliára és az angolságra fókuszál: mottóként egy késő középkori skót költő, William Dunbar (kb. 1460–1513) Londont méltató versének két sora szolgál („Örvendj, ó, városom, Troia nova – kit Új Trójának hívtak hajdanán” [Dunbar 1960, 103].¹⁷), egyúttal folyton angol helynevekbe (mint pl. Ollerton, Bidworth, Orgreave) ütközünk (Szirtes 2008, 349:362). Az angol irodalom Trinity College-i tudósainak és professzorainak szóló ajánlások bizonyos tekintetben összhangban vannak az angol fókusszal, annak ellenére is, hogy közülük egyikük sem angol. Olyan, mintha a Dublinban töltött ideje megadta volna Szirtesnek a lehetőséget, hogy újra gondolja saját identitását (1948-ban Budapesten született, de 1956-ban menekülteként Angliába került, és Londonban nőtt fel), és az angol-ír irodalom tudósaival, mint többek között Terence Brown-nal, Gerald Dawe-vel és Brendan Kennelly-vel folytatott diskurzusai vélhetőleg némi szerepet játszottak ennek a folyamatnak az előmozdításában.

¹⁶ Angolul Hugh Maxton fordításában: „You still remember, don’t you, the railway turntable? At that time the station ended in a rubble ellipsis, and at the head of the ellipsis was a steel drum. The engine stood on it and turned with it like a dancing elephant. The old yellow station is still there with its outdated and operative nostalgias. The lamps behind the curling steam, dawn in the rain. And the rails and the sleepers at night (consider them from overhead from the bridge) hovering, celestial ladders in a horizontal infinity” (Nemes Nagy 1988, 62).

¹⁷ Végh György fordítása. Angolul: „Gladdith anon, thou lusty Troy Novaunt, / Citie that some tyme cleped was New »Troy«” (Coleman Szirtes kötetéből idézi ezt a szöveghelyet. – *A ford.*)

Lényegesek az ajánlások, de annak kérdését, mit és hogyan jelentenek, alig tárgyalják. Tekintetbevételük segít megérteni az ír kontextus fontosságát *Az angol apokalipszis* kompozícióban egy ír–magyar kapcsolatokkal áthatott intellektuális és kulturális milióban.¹⁸ Ez adta meg a lehetőséget Szirtesnek, hogy felülvizsgálja saját „angolságának” kettős természetét. Ez az a helyzet ugyanis, amelyben Szirtes nemcsak úgy látja magát, mint angol költőt, hanem mint „angol költőt magyar gyökerekkel, vagy, még pontosabban megkeresztelt, egyre mélyebben keresztény [...] angol költőt magyar-zsidó gyökerekkel” (Szirtes 2008, 18).

Szirtes *Az angol apokalipszis*ben Dennis O’Driscoll-nak címzett ajánlása egy másik kapcsolatot – sőt, vonzalmat – is megalapoz az ír és magyar (vagy angol–magyar) kultúra között, amire érdemes még kitérni. O’Driscoll *A Station (after Jenő Dsida) – Állomás (Dsida Jenő után)* – című verse (O’Driscoll 2004, 151)¹⁹ a *Weather Permitting (Ha az idő engedi, 1999)* című kötetéből számtalan tanulsággal szolgálhat egy képlékeny és szándékosan nyitva hagyott következtetés megfogalmazásához. A cím rögtön Nemes Nagy vasútállomását juttathatja eszünkbe, az ehhez társuló minden asszociációval együtt, továbbá Szirtes egy korai költeményét is felidézheti. Az 1986-os *The Photographer in Winter (Fotográfus télen)* című gyűjteményes kötet *Trains (Vonatok)* ciklusának *Level Crossing (Vasúti kereszteződés)* című versében Szirtes (2008, 128) a vasúti kereszteződés „szakadatlan” nyüzsgését írja le:

„Hallhatóvá lesz a mintázat:
hallod a hangok történelmét, szakadatlan,
mint forgalom, rejtetten elmés
gépezet, mi átalakítja napjaid
unalmasan sablonos locsogását.”

O’Driscoll kivételesen eredeti megfigyelése arról, amit Seamus Heaney „az ingázó életének, a bürokrata taposómalmának, a feltörekvő osztály hivalkodásának, az üzleti konferenciák és vezetői értekezletek világának” nevezett (Heaney 2003) is az a világ, amivel itt Szirtes azonosul – az „unalmasan sablonos locsogás” világa, amit a külvárosi ingázó életet élők naponta megtapasztalnak. Pontosan ez a világ, amit O’Driscoll az *Állomás*ban a modern magyar költő, Dsida versének lencséjén keresztül elképzel.

Az odavetett *after [Jenő Dsida]* ellenére az alcímben az *Állomás* pontosan olyan messze kerül Magyarországtól, amilyen messze Dsida áll O’Driscoll Naas-ától.²⁰ A *Nagycsütörtök* című vers (angolra George Gömöri és Clive Wilmer fordította *Maundy Thursday* címmel [magyarul: Dsida 1944, 34; angolul: Dsida 1997, 124–125]) magyar eredetijében olvasható nevek – Péter, János, Jakab, Máté – *Peter, James, John és Matthew* lesznek, megőrizve Dsida szövegének egyértelmű keresztényi referenciáit. O’Driscoll az *Állomás*ban (magyarul: O’Driscoll 2017, 69; angolul: O’Driscoll 2004, 151) ezt a kontextust olyan kifejezésekkel alkotja meg, mint: „[h]allgatom démonaim jóslatát, még milyen / kereszt vár rám” és: „[ú]jrakezdem a [...] virrasztó sétát a peronon”.²¹ O’Driscoll nyolc tercettbe rendezett verse három sorral hosszabb, mint Dsida tömb-kompozíciója, maga a formaválasztás ugyanakkor arra utal, hogy az ír költő olvasatában a magyar szöveg dantei közjáték – szekularizált változata Krisztus szenvedéstörténetének, ami a kertből (az Olajfák hegyéről [*a ford.*]) a vasútállomás terébe kerül át. Ez a gesztus bizonyos tekintetben lefegyverzően patetikus, egyúttal az az iránti vágyat is színre viszi, hogy egy pillanatra egyidejűleg érvényesüljön

¹⁸ Az angol–ír kapcsolatok kérdésköre vélhetőleg a 2000-es évek első hónapjaiban volt különösen aktuális, abból következően, hogy a British-Irish Council (BIC) ez előző év decemberében alakult.

¹⁹ Minden itt következő utalás a versre ebből a kiadásból.

²⁰ O’Driscoll Naas-ban élt (Co. Kildare [írországi város, illetve megye – *a ford.*]), de Dublin városában dolgozott.

²¹ Gömöri György fordítása. Angolul: „I listen my inner demons prophecy what cruxes / lie in wait” és „I resume my platform vigil”.

szekuláris és spirituális a „véggépp elhalasztott” isteni bizonyosságban, ahogy O’Driscoll versében áll:

„Újrakezdem a nyugtalan virrasztó sétát a peronon, a félelem
homlokomról belecsurran a jelzőlámpa könyörtelen pirosába.

S akkor, mintha csak vágányt váltanék, imádkozni kezdek,
hogy sose érjen ide vonatom, hogy utamat véggépp elhalasszam,
hogy lekésve minden csatlakozást, múltjék el tőlem ez a pohár.”²²

Az erőteljes bibliai allúziók, különösen az utolsó sorban (utalások a következő szöveghelyekre: Lukács 22:42 és Máté 26:39) hűek Dsida eredetijének szellemiségéhez, de valójában nem jelennek meg a *Nagycsütörtökben*, amely a következő képpel zárul: „Kövér csöppek indultak homlokomról s végigcsurogtak gyűrött arcomon” (Dsida).²³ E sorokban ugyanakkor O’Driscoll verse a „vágány váltás” élményét viszi színre, ami mindjárt a verscsinálás módjára is reflektál – a Dsida eredetijéhez hozzáadott sorokra és képekre – és a költő saját megromlására is, amit néhány sorral korábban fogalmaz meg: „[...] az áruulás / gondolata fejemben. Ki-kihagyva kering a vér ereimben.”²⁴

O’Driscoll verse a halandóságra irányuló metsző figyelmével egyfelől Larkin előtt tiszteleg – és természetesen Larkin nagy vonat-verse, a *The Whitsun Weddings (Pünkösdi esküvők)* is valahol ott áll a háttérben –; másfelől Dsida felé is törleszt, akihez világosan, egyszersmind sokoldalúan kapcsolódik. O’Driscoll az *Állomásban* olyan kereszt-kulturális és intertextuális kötelékeket teremt, amelyek cáfolják Dsida versének felütését („Nem volt csatlakozás [...]”), azzal, hogy a költészettel túllép a valóságon, a „kapcsoló-hibák” okozta bosszúságon és a vasúti bemondó „zavaros” magyarázatain.²⁵ Ebből a szempontból O’Driscoll verse olyan ön-reflexív szöveggént értelmezhető, amely megmutatja, hogyan néz szembe a költészet az egzisztenciális szorongással, az elhagyatottság és a magányosság érzésével, ami visszatér, mint „vacsora íze a számban”, és amit az *Állomás* beszélője „a peron hosszát tapos[va]” is megtapasztal, ahogy halad „a sötétség hullámveréséig, mintha egy pallón jár[na]”.²⁶ Az *Állomás* egy külvárosi vasútállomás hétköznapi terétől egészen az idő pereméig és az érzékiig kalauzol bennünket, s Dsidától ihletve szerteágazó utaláshálókat épít ki a magyar eredeti köré abból, hogy „nem volt csatlakozás.” Azzal, hogy magába néz – hogy rákényszeríti magát arra,

²² Gömöri György fordítása. Angolul:

„Restless, I resume my platform vigil, fear streaming down
my forehead in the signal light’s unyielding red.
Then, like switching tracks, I start to pray that my train
might never arrive, that my journey be indefinitely delayed,
forward connections missed, that my cup might pass from me.”

²³ Az eredeti esszében Coleman itt természetesen Gömöri és Wilmer már hivatkozott fordítására hivatkozik: „[t]hick beads of cold sweat [...] on my brow / [...] stream[ing] down over my crumpled face” (*A ford.*).

²⁴ Gömöri fordítása. Angolul: „[...] thoughts / of betrayal in my mind. The blood is faltering in my veins.”

²⁵ Coleman itt O’Driscoll versének szövegével játszva érvel (*A ford.*). Az idézett szöveghely angolul: „An official announcement crackling like deep-fried fat / that our branch-line train would be three hours delayed. / A garbled explanation, some reference to points failure.” És magyarul (Gömöri fordításában): „A vasúti bemondó hangja túl forró zsírként serceg: / bejelenti, hogy helyi vonatunk három órát késik. / Zavaros magyarázat, utalás kapcsolótábla-bajokra.”

²⁶ Coleman itt is O’Driscoll versének szövegével játszva érvel (*A ford.*). Az idézett szöveghelyek angolul: „abandoning me to loneliness again, a pattern / repeating like the taste of supper in my mouth”; illetve: „I stamp feet on the platform’s pier, / venturing to the edge of choppy dark, like a man walking a plank”. És magyarul (Gömöri fordításában): „átadva engem megint a magánynak, / ami visszatér, mint a vacsora íze a számban”; illetve: “[...] a peron hosszát taposom a sötétség hullámveréséig, mintha egy pallón járnék.”

hogy magába nézzen – O’Driscoll számot vet mindazzal, ami félelemmel tölti el, ugyanakkor versében valamiféleképpen ráeszmél önmagára is – ha nem az egész világra –, amit egy magyar költő 1933-ban írt versének köszönhet.²⁷

Szerb, Yeats; Szirtes, O’Driscoll; Maxton/McCormack, Nemes Nagy; Disda, O’Driscoll. A kapcsolatok e széles skáláján keresztül belátható az ír és magyar irodalmi kultúra közötti összefüggések egy szeglete, amely a 20. századon keresztül a kortárs jelenig terjed. Bármelyik páros megérdemelne egy hosszabb tanulmányt is, de az azért így is világos, hogy e költők minden esetben az önmegértés és az esztétikai alkotás új területére tévedtek a kelettel és nyugattal szemben érzett elköteleződésük által. Hugh Maxton írja egy kommentárjában, hogy „kevésbé kirívóan ugyan, mint Yeats hasonló munkáit, de Én és Művészet párbeszéde alapvetően formálja [Nemes Nagy] műveit” (Maxton 1988, 90). Mindegyik itt említett költőben, és a köztük alakuló kapcsolatok során is hasonló párbeszédnek zajlanak. A tudásnak ez a formája végül olyan mélységekig vezet, ahol megláthatom magamat a másokban. Miként József Attila írja komor felismeréseket megfogalmazó versében, amit O’Driscoll *Állomásának* elmélkedései húznak alá:

„Magadra ismersz? Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép, szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
köröskörül mélán és komorlón
álmodoznak gyors zsbongást szövő
magas házakról”
(*Elégia* [1933/1983, 339–341]).²⁸

Branczeiz Anna fordítása

Irodalom

- Bertha, Csilla 2006. „The Hungarian of the West”: Yeats’s Reception in Hungary. In: Klaus Peter Jochum (ed.): *The Reception of W. B. Yeats in Europe*. Continuum, London. 150–161.
- Campbell, Matthew (ed.) 2003. *The Cambridge Companion to Contemporary Irish Poetry*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heaney, Seamus 1997. International Books of the Year. *Times Literary Supplement* 1997. december 5. 10–11.
- Heaney, Seamus 2013. My Hero: Dennis O’Driscoll. *The Guardian*, 2013. január 3. <https://www.theguardian.com/books/2013/jan/03/dennis-o-driscoll-seamus-heaney>
- Maxton, Hugh 1988. The Poetry of Ágnes Nemes Nagy. In: *Between: Selected Poems of Ágnes Nemes Nagy* (Transl. Hugh Maxton). Corvina Kiadó, Budapest – Dedalus Press, Dublin. 79–91.
- McCormack, W. J. 1983. Poetry and Modern Hungary. *The Crane Bag* 1983/1: 34–43.
- Nemes Nagy Ágnes 2010. A magyar nyelv dicsérete. In: *Szó és szótlanág*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia. https://reader.dia.hu/document/Nemes_Nagy_Agnes-Szo_es_szotlanag-96
- O’Driscoll, Dennis 2001. *Troubled Thoughts, Majestic Dreams: Selected Prose Writings*. The Gallery Press, Oldcastle.
- Steiner, George 2004. *The Idea of Europe*. Nexus Instituut, Tilburg.

²⁷ O’Driscoll Magyarországgal kapcsolatos elmélyült ismereteiről tesz tanúbizonyságot *Modern Hungarian Poetry: The Colonnade of Teeth (Modern magyar költészet: A fogak tornáca)* című esszéje is, amely *Troubled Thoughts: Majestic Dreams (Nyugtalan gondolatok: Fenséges álmok)* című kötetében jelent meg (2001, 338–341).

²⁸ Angolul Michael Castro és Gábor G. Gyukics fordításában (2006, 60–61):
„Can you recognize yourself?
Here the souls

petulantly wait for beautifully designed, solid future
just as emptily as the melancholy, gloomy lots
everywhere dreaming
of nimble, noise weaving
tall houses.”

- Szerb Antal 1941. *A világirodalom története II.* Révai Kiadó, Budapest.
- Szirtes, George 2004. Introduction. In: Ágnes Nemes Nagy: *The Night of Akhenaton: Selected Poems* (Transl. George Szirtes). 7.
- Szirtes, George 2012. In Memory of Dennis O’Driscoll. <http://georgeszirtes.blogspot.com/2012/12/in-memory-of-dennis-odriscoll-1.html>

Szépirodalmi források

- Blake, William 1905/2002. The Tiger. In: *Collected Poems*. Routledge Classics, London. 73–74.
- Blake, William 1977. A tigris (Ford. Szabó Lőrinc). In: *William Blake versei*. Európa Kiadó, Budapest. 58.
- Dsida Jenő 1944. Nagycsütörtök. In: *Válogatott versek*. Révai Kiadó, Budapest. 34.
- Dsida, Jenő 1997. Maundy Thursday (Transl. George Gömöri – Clive Wilmer). In: Péter Dávidházi – Gyöző Ferencz – László Kúnos – Szabolcs Várady – George Steiner (eds.): *The Lost Rider: A Bilingual Anthology (The Corvian Book of Hungarian Verse)*. Corvina Books, Budapest. 324–325.
- Dunbar, William 1960. *London város tiszteletére* (Ford. Végh György). In: András T. László – Kormos István – Vajda Miklós (szerk.): *Angol költők antológiája*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest. 103–105.
- Faludy György 2010. *Pokolbéli vőnapjaim*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia. https://reader.dia.hu/document/Faludy_Gyorgy-Pokolbeli_vig_napjaim-683
- Faludy, György 2010. *My Happy Days in Hell* (Transl. Kathleen Szasz). Penguin Classics, London.
- Heaney, Seamus 1969/1988. The Forge. In: *Door into the Dark*. Faber and Faber, London. 19.
- Heaney, Seamus 2010. A kovácsműhely (Ford. Imreh András). In: Gerevich András – Imreh András – Mesterházi Mónika (szerk.): *Hűlt hely*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 30.
- Heaney 2016. *Élőlánc* (Ford. Ferencz Gyöző, Gerevich András, Imreh András, Mesterházi Mónika, Szilágyi Mihály). FISZ, Budapest – Jelenkor, Pécs.
- József Attila 1983. Elégia. In: Stoll Béla (szerk.): *József Attila minden verse és versfordítása*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 339–340.
- József, Attila 2006. Elegy (Transl. Michael Castro és Gábor Gyukics). In: *A Transparent Lion*. Green Integer, København – Los Angeles. 60–61.
- Kabdebó Tamás (vál., szerk., az utószót írta és a jegyzeteket kész.) 1988. *Törtélmok: Ír költők antológiája*. Kozmosz, Budapest.
- Nemes Nagy, Ágnes 1988. The Transformation of a Railway Station. In: *Between: Selected Poems of Ágnes Nemes Nagy* (Transl. Hugh Maxton). Corvina Kiadó, Budapest – Dedalus Press, Dublin. 62.
- Nemes Nagy 2003. Egy pályaudvar átalakítása. In: Ferencz Gyöző (szerk.): *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*. Osiris, Budapest. 120–122.
- Ní Chuilleanáin 2003. *Harminc vers* (Ford. és szerk. Kabdebó Tamás, Gömöri György és Határ Gyöző közreműködésével). Serdián, Budapest.
- O’Driscoll, Dennis 2004. A Station. In: *New and Selected Poems*. Anvill Press Poetry, London. 151.
- O’Driscoll, Dennis 2017. Állomás (Ford. Gömöri György). In: Kabán Annamária – Mózes Huba (szerk.): *Egész világhoz lángbeszédül: A 110 éve született Dsida Jenő emlékéét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 69. <http://regi.magvarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/kaban-mozes2017.pdf>
- Szerb Antal 1934. *A Pendragon-legenda*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Szerb, Antal 2006. *The Pendragon Legend* (Transl. Len Rix). Pushkin Press, London.
- Szirtes, George 2008. *New & Collected Poems*. Bloodaxe Books, Tarsset.
- Yeats, William Butler 1985. The Secret Rose. In: *Collected Poems*. Picador, London. 77–78.
- Yeats, William Butler 2000. A titkos Rózsa (Ford. Tandori Dezső). In: Ferencz Gyöző (vál., szerk. és a jegyzeteket összeáll.), *William Butler Yeats versei*. Európa Kiadó, Budapest. 49.

Coleman, Philip

Writing Between: Hungarian Affinities in Contemporary Irish Poetry

There are some significant contemporary Irish poets, such as W. B. Yeats, Dennis O’Driscoll and Hugh Maxton/McCormack, who have been in engagement with Hungarian poets and writers, for instance, Antal Szerb, Jenő Dsida and Ágnes Nemes Nagy, as well as George Szirtes. The question of how cultural and poetic exchanges between Irish and Hungarian writers have developed throughout the twentieth century is in the heart of this essay. Its aim is to reveal some of these relations by analyzing specific works of authors mentioned here. The originally English essay was translated by Anna Branczeiz.

II. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV

Dormán András

A célnyelvi civilizáció oktatása és az interkulturális kompetencia fejlesztése a MID tankönyvekben – kitekintéssel az Origó B1-es nyelvvizsgára*

1. Bevezetés

Dolgozatomban bemutatom, hogy milyen kulturális tartalmak szerepelnek a tankönyvekben, hogy a kultúra tanítása miként segíti a különböző kommunikatív kompetenciák fejlesztését, és hogy miért járulhat hozzá az intrinzik és az extrinzik motiváció, valamint a teljesítménymotiváció kialakításához és fenntartásához. Ismertetem, hogy melyek azok a kultúrára és társadalomra vonatkozó ismeretek, melyeket a nyelvvizsgán is számonkérnek, illetve amelyekre a célnyelvi környezetben töltött mindennapokban is szükség van. Először a vizsgált tankönyvcsaládokat és nyelvvizsgát mutatom be, ismertetem választásom okait.

2. Az elemzett tankönyvcsaládokról és vizsgáról

Terjedelmi korlátok miatt elsősorban a Pécsi Tudományegyetem gondozásában 2013 óta megjelenő, Szita Szilvia és Pelcz Katalin szerzőpáros által írt *MagyarOK* tankönyvcsalád tankönyveit elemzem, melynek jelen dolgozat megírásáig 3 kötete jelent meg. Ez a tankönyvcsalád kb. a *Közös Európai Referenciakeret* által meghatározott B2+ szintig juttatja el a tanulókat. Jellemzően a legtöbb magyarul tanuló nem is folytatja a nyelvtanulást az alapfokú nyelvtudásszint megszerzése után, másrészt a tankönyv spirális szerkezete miatt B2 szinttől már valószínűleg kevés új kulturális tartalom jelenik meg a könyvekben, inkább a korábban tárgyalt témakörök, jelenségek bukkannak fel ismét mélyebb, bonyolultabb feldolgozási formában (Nádor 2018, 51).

A *MagyarOK* sorozat mellett Erdős József és Pileszky Csilla Akadémiai Kiadónál megjelentetett tankönyvcsaládját, a *Halló, itt Magyarország!* két kötetét is megvizsgáltam. E tankönyvcsalád szerzői még nem a *Közös Európai Referenciakeret* figyelembe véve írták meg könyveiket, de a két kötetéről megállapítható, hogy körülbelül a B1 szintig juttatják el a nyelvtanulókat, így jól illeszkedik a *MagyarOK* sorozathoz.

A tankönyvválasztást részben az indokolja, hogy a *MagyarOK* az egyik legelterjedtebb *magyar mint idegen nyelv* tankönyvcsalád. Másrészt pedig az egyik legfrissebb, a további kötetek munkálatai jelen szakdolgozat elkészítésekor is zajlanak.

A *Halló, itt Magyarország!* választását az indokolta, hogy ez a tankönyvcsalád meghatározó a *magyar mint idegen nyelv* tanításában, hiszen ez volt az első igazán kommunikatív *magyar mint idegen nyelvi* tankönyv, mely a nagy nemzetközi tankönyvcsaládok mintájára készült (Nádor 2018, 55–56).

Az első kiadás 1992-ben látott napvilágot, azóta számos kiadása jelent meg. Mára a könyv használata visszaszorulóban van, azonban nem szorult ki a magyar tanításból. Köszönhető ez annak, hogy a kommunikatív *magyar mint idegen nyelvi* tankönyvek között első volt a sorban, és sokáig egyedüli, így ez a tankönyvcsalád az, amelynek szinte mindenki, számos nem

* Szakdolgozat átdolgozott szövegváltozata (KRE BTK, Budapest, 2019. Témavezető: Dr. Nádor Orsolya)

magyar mint idegen nyelv szakos nyelvtanár is ismeri a nevét. A könyv fontos erényének tartják, hogy fejezetei rövidek, egységes módon tagolódnak, így könnyen áttekinthető, alacsony óraszámban, egyénileg és csoportos oktatásban is használható, a tankönyvpiacra elérhető kiadványok között viszonylag olcsó.

Dolgozatomban nagyobb hangsúlyt fektetek a *MagyarOK* tankönyvcsalád bemutatására, hiszen ez a frissebb – ennél fogva kevésbé elemzett –, és elterjedtebb tankönyv. A két tankönyvcsalád összehasonlítása, mely jelen dolgozatban csak a kulturális tartalmak, civilizációs ismeretek bemutatása mentén történik, lehetővé teszi, hogy bemutassam, mekkora utat tett meg a *magyar mint idegen nyelv* tankönyvírás az elmúlt években.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy írásommal nem szeretném azt sugallni, hogy az egyik tankönyvcsaládról csak pozitívumot lehet elmondani, a másikról pedig csak negatívumot. A két tankönyvcsalád megjelenése között hosszú idő telt el, nem ugyanazon igényeknek és kihívásoknak kellett megfelelniük. Szakmai álláspontom szerint tökéletes és teljes tankönyvcsalád nem létezik, a tanárnak mindig a tanítványai szükségleteihez, igényeihez, a rendelkezésre álló időközvetekhez, környezeti és tárgyi feltételekhez és persze saját egyéniségéhez és tanári stílusához, eszköztárához kell igazítani a könyveket.

A magyar nyelvvizsgák közül az ELTE Origó vizsgarendszert vizsgálom meg, mert arra van rálátásom, az elemzett tankönyvek szintjéhez igazodva a B1-es alapfokú szóbeli nyelvvizsgán számonkért kulturális ismereteket mutatom be. Az esetleges összehasonlító és kitekintő megjegyzésekhez részben a FLE (francia mint idegen nyelv) tankönyvcsaládokból merítetek. A továbbiakban a dolgozatban szereplő szerkesztési és rendezési elveket, továbbá a hivatkozási rendszert mutatom be.

3. A hivatkozások rendszere, szerkezeti kérdések

A hivatkozott forrásokat rendszerint az egyes bekezdések végén, illetve az adott gondolatmenetet lezáró bekezdés végén tüntetem fel. Az internetes hivatkozásokat zárójelben lévő számok jelzik a szövegben, például: (1).

A *MagyarOK* első kötetéből származó példákat „I./oldalszám”, a második kötetből származó példákat „II./oldalszám”, a harmadik kötet példaanyagát pedig „III./oldalszám” formátumban adom meg. A *Halló, itt Magyarország!* kötetét arab számokkal jelölöm: „1./oldalszám”. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatokba szedtem a tankönyvből gyűjtött civilizációs tartalmakat. A nagyobb koherencia kedvéért a táblázatokot nem függelékben, hanem a szövegtörzsben helyeztem el, hiszen az elemzések szerves részét képezik.

A példák besorolása olykor önkényes, hiszen például a parlament tekinthető műemléknek is és szimbólumnak is, tárgyalható a történelem és az országismeret témakörnél is, a különböző kötetekben megjelenik képi ábrázolásban, és szövegben is felbukkan. A tankönyvcsaládból származó példák kiválasztása során törekedtem arra, hogy minden elemzési szempontot hozzávetőlegesen azonos mennyiségű és megfelelő minőségű példával illusztráljam. A következő fejezetben a dolgozatban szereplő legfontosabb fogalmak meghatározásai kapnak helyet.

4. *Nyelv, társadalom, kultúra, civilizáció...*

Az alábbi fejezetben azt mutatom be, hogy miért és miként függ össze a nyelv oktatása a kultúra oktatásával, továbbá a dolgozatban végigvonuló három legfontosabb fogalom – kultúra, civilizáció, interkulturális kompetencia – meghatározásával kapcsolatos problémákat ismertetem.

A szociolingvisztika foglalkozik a nyelv társadalmi beágyazottságával. Amennyiben egy nyelvet társadalmi kontextusban vizsgálunk, nem tekinthetjük egyszerű kommunikációs eszköznek, hanem egyúttal az adott nyelvet használó társadalom kultúrájának egyik legfőbb közvetítőjének, hordozójának és teremtőjének is kell tartanunk. A nyelv és a nyelvet használó társadalom és kultúra számos szállal kapcsolódnak egymáshoz. Éppen ezért a nyelv és kultúra oktatása szinte elválaszthatatlanok (Kálmán–Trón 2007, 12–13).

A fentebb megfogalmazott tételt, a nyelv és kultúra szoros összefonódását már sokszor és sokan megfogalmazták a történelem folyamán. A leghíresebb talán a modern tudományegyetemek létrehozásában és a modern nyelvtudomány születésében kulcsfontosságú szerepet játszó Wilhelm Von Humboldt volt, álláspontja szerint egy nyelv tanulmányozása valójában a kultúra tanulmányozása (Bárdos 2005, 278.).

Braudel a *Grammaire des civilisations [A civilizációk nyelvtana]*¹ című munkájában fejti ki, hogy a humán tudományokban használatos fogalmak meghatározása sokkal bonyolultabb, mint a természettudományokban használatos fogalmak meghatározása, hiszen a humán tudományok jóval kevésbé egzaktok, így a fogalmak tartalma szerzőnként, régióként, országonként és korszakokként változatosságot mutathat. A szerző rávilágít a civilizáció és a kultúra fogalmak eredetére és értelmezési lehetőségeire (Braudel 1987, 34–35).

Az idegen nyelv oktatásában a civilizáció és a kultúra fogalma mellett a *Közös Európai Referenciakeret* nyomán gyakran használatos fordulatok a *kulturális kompetencia* és az *interkulturális kompetencia*. Amennyiben a társadalomtudományok, a kulturális nyelvészet és az interkulturális nyelvészet felől közelítjük meg a *civilizáció*, *kultúra*, *kulturális kompetencia*, *interkulturális kompetencia* fogalmakat megállapítható, hogy a négy említett kifejezés közé nem lehet egyenlőségjelet tenni.

A tankönyvírói gyakorlat azonban kevésbé veszi figyelembe a fogalmak között húzódó elméleti különbségeket, hiszen az egyes tankönyvek és tankönyvcsaládok használják a civilizáció (pl. *France-Euro-Express*, *Panorama*), a kultúra (pl. *Agenda*), az interkulturális kompetenciák (pl. *Forum*), a szociokulturális tartalmak (pl. *Le Nouvel Espace*, *Alter Ego*) kifejezéseket is.²

A dolgozat elemzésének középpontjában álló *MagyarOk* mind a három kötete a *magyar kultúra és interkulturális ismeretek* fordulatot használja. Az előszóban a szerzők megfogalmazzák, hogy „a könyv interkulturális szemléletű..., a tankönyv a magyar kultúráról és mindennapokról közvetít ismereteket...”

A nyelvvizsgán vagy az érettségien pedig célnyelvi civilizációs ismeretekről szokás beszélni. A tankönyveket átlapozva azonban megállapítható, hogy a különböző elnevezések nagyon hasonló tartalmakat fednek, némi eltérés mutatkozik a tankönyv megjelenési időpontjának függvényében, a célközönség korának, egyéb sajátosságainak megfelelően, és természetesen nyelvspecifikus tényezők miatt. Jelen dolgozatban a civilizáció, kultúra, célnyelvi civilizáció fogalmakat és ezek jelzős szerkezeteit éppen ezért egymás szinonimájaként használom. A gyakorlati megközelítésű tankönyv és nyelvvizsga elemzés során a fogalmak elméleti meghatározásait nem részletezem a továbbiakban. A következő

¹ A szerző saját fordítása.

² A zárójelben feltüntetett könyvcímek a francia mint idegen nyelv legnépszerűbb tankönyvcsaládjai. Hasonló gyakorlat figyelhető meg az angol, német és olasz tankönyvcsaládok esetében is.

fejezetben a kultúra tanításának történetéről nyújtok áttekintő képet elsősorban a *magyar mint idegen nyelv* oktatásának szempontjából.

5. A kultúra oktatása – rövid történeti áttekintés

A kultúra oktatására, civilizációs ismeretek átadására nem fektettek egyforma hangsúlyt a különböző módszertani irányzatok és iskolák. Bárdos Jenő 2005-ben megjelentett *Élő nyelvtanítás-történet* című monografikus kötetében mutatja be a nyelvtanítás módszertani irányzatait. A *magyar mint idegen nyelv oktatásában* azonban több irányzat, illetve módszer nem terjedt el, terjedelmi okokból csupán azt ismertetem, hogy a magyar idegen nyelvként történő tanításának története során alkalmazott legfontosabb módszerekben milyen helyet foglalt el a kultúra tanítása.

A rövid történeti áttekintés előtt Giay Béla gondolatát idézem, amely kiválóan rávilágít a magyar idegen nyelvként történő tanítása és a magyar kultúra tanítása közötti elválaszthatatlan kötelékekre:

„A magyar mint idegen nyelv tanulása a kezdetektől összekapcsolódott a legtágabb értelemben vett magyar nemzeti kultúra hazai és külföldi megismertetésével. A magyar mint idegen nyelv oktatása külföldön elsősorban a magyarságra vonatkozó kulturális ismeretek terjesztésének eszköze, és ezért a hungarológiának az egyik részterülete, vagyis a diszciplináris különállás csak részleges és viszonylagos” (Giay–Nádor 1998, 21).

A XIX. század utolsó harmadáig egyeduralkodó nyelvtani-fordító módszerrel íródott tankönyvekben az úgynevezett elit kultúra jelenik meg: irodalmi szemelvények, tudósok, történelmi személyek, művészek és alkotásaik. A XIX. század utolsó évtizedeiben elterjedő direkt módszer elhanyagolta a kultúra oktatást, pontosabban fogalmazva, az anyanyelvet és a kontrasztív szemléletet kizáró módszer nem reflektált a civilizációs, kulturális tartalmakra.

Az audiolingvális és főként az audiovizuális módszer hozott újítást a célnyelvi civilizáció oktatásában: a hang és a kép kontextust hozott létre, megteremtette a kommunikatív szituációt, a nyelvi jelek egy adott kulturális, társadalmi, szociológiai környezetben váltak értelmezhetővé (Bárdos 2005, 107–110).

Igazi áttörést a célnyelvi civilizáció oktatásában a kommunikatív módszer hozott. Az audiovizuális módszerhez hasonlóan a kommunikatív módszer is megteremti a társadalmi, kulturális kontextust. A kommunikatív szemléletű nyelvoktatás középpontjában a tanuló áll, próbálja a lehető legjobban figyelembe venni a diák szükségleteit és igényeit, megjelenik az interkulturális szemlélet, a kontrasztív látásmód: a tanulóknak reflektálnia kell a saját kultúrája és a célnyelvi kultúra jelenségei közötti különbségekre és hasonlóságokra, valamint azok okaira is. A tanulói populáció egyre sokfélebb, s ezzel együtt a szükségleteik és igényeik is, melynek kielégítése egyre többféle, egyre változatosabb kulturális és civilizációs témák megjelenítését követeli meg. A témákat lentebb tételesen felsorolom. A pragmatika fejlődése, a beszédaktusok kidolgozása, a szociokulturális kompetencia meghatározása, a pszicholingvisztika eredményei mind-mind hozzájárultak a civilizációs tartalmak sokszínűbb és árnyaltabb feldolgozásához (Bárdos 2005, 152–165).

Annak érdekében, hogy megragadhatóbbá váljon a célnyelvi civilizáció fogalma, kézenfekvő a tankönyveket átlapozva összegyűjteni, hogy milyen témaköröket érintenek:

- az iskola világa
- földrajz
- gasztronómia,
- gazdaság
- hírességek
- irodalom
- közigazgatás
- művészetek és szokások
- műemlékek és szimbólumok
- politikai élet
- sajtó
- szórakozás: zene, mozi, film és színház)
- történelem
- tudomány és technika
- tudósok és felfedezők

A lista meglehetősen hosszú és sokszínű, éppen ezért nagy felkészültséget igényel a tanár részéről, ezért tartom örvendetesnek, hogy a *Bologna-rendszerben* a nyelvszakokon számos civilizációs kurzust kínálnak. Az ELTE BTK Francia Tanszékének hallgatói számára többek között az alábbi kurzusok elvégzése kötelező: *Franciaország történelme*, *A mai Franciaország*, *Franciaország kultúrföldrajza*, *Franciaország művészete és szokásai*, *Francia-magyar művelődéstörténeti kapcsolatok*, *A francia nyelv kultúrtörténete*, továbbá számos irodalmi kurzus. A Károli Gáspár Református Egyetem idegen nyelvi képzéseinek tematikáját átlapozva is hasonló kurzuscímeket olvashatunk (1), (2).

A magyar anyanyelvű, Magyarországon élő *magyar mint idegen nyelv* szakos tanárok szerencsés helyzetben vannak, hiszen általános iskolai és gimnáziumi tanulmányaik miatt, és főként azért, mert célnyelvi környezetben élnek, számos kulturális ismerettel rendelkeznek. A magyarra, akárcsak más kevésbé tanított nyelvre jellemző, hogy elsősorban anyanyelvi tanárok tanítják (Nádor 2018, 10).

A kultúra tanulása nem csak tényszerű ismeretek elsajátítását foglalja magában, hanem a nyelvhasználói közösségben való boldoguláshoz szükséges ismeretek, készségek és jártasságok elsajátítását, a társadalmi normák megismerését és a különböző kommunikációs helyzetekben elvárt attitűdök nyilvánítását, a megfelelő nonverbális kommunikációs eszközök használatát is jelenti. Az anyanyelvi beszélő szemében gyakran nagyobb hibának tűnik, és a kommunikáció félresiklását eredményezheti, ha a nyelvtanuló nem tartja tiszteletben a szociokulturális szabályokat, ha súlyosabb pragmatikai hibát ejt, például, ha egy fiatalember tegező formájú direkt felszólítást alkalmaz orvosi konzultáció során. A fentebb említett kulturális ismereteket az alábbi példák illusztrálják (Szili 2006, 67), (3):

- kit és milyen helyzetben tegezzünk, vagy magázunk,
- hogyan szólítunk meg másokat,
- hogyan bókolunk,
- szabad-e késni, ha igen mennyit késheetünk,
- adunk-e borraivalót,
- hogyan címzünk meg egy borítékot/levelet,
- milyen formátumban használjuk a személyneveket,
- melyek a sürgősségi telefonszámok,
- milyen probléma esetén kihez kell fordulni,
- hány puszit kell adni,
- melyek az állampolgári kötelességek,
- a kézfogásra vonatkozó szabályok,
- mi a fizető eszköz és így tovább.

Gyakran az ilyen jellegű kulturális ismeretek túlságosan evidensek, ezért fel kell hívni rájuk a tanulók figyelmét, például egy párbeszéd feldolgozásakor nem elegendő a mondatok tartalmát megérteni, de arra is figyelemmel kell lenni, hogy milyen stílusban, hangvételen, milyen nyelvi regiszterben és milyen nonverbális eszközöket alkalmazva szólnak egymáshoz a beszélőpartnerek. A következő fejezetben arról adok számot, hogy melyek a legfontosabb kultúrahordozók a *magyar mint idegen nyelv* tanításában, s hogy ezek miként alkalmazhatók magyar órákon, illetve a magyarórákra történő felkészülésben.

6. A kulturális ismeretek hordozói

A tankönyvek és vizsgafeladatok esetében a legalapvetőbb kultúra hordozó a szöveg. Beszélhetünk autentikus szövegekről és szerkesztett, a pedagógus által a tanulók igényeihez, szintjéhez és az éppen aktuális tevékenység céljaihoz igazított szövegről. A *MagyarOk* tankönyvcsaládban autentikus szövegek, illetve autentikus szövegből készült feladatok (II./23.: Családmodellek Európában, forrás: Origo; II./57.: Megyer bemutatása, forrás: Wikipédia), valamint a szerzők által létrehozott párbeszéd és leíró szövegek találhatóak.

A *Halló, itt Magyarország!* kötetek autentikus szövegeket nem, csak pedagógus által létrehozott szövegeket tartalmaz. Egy civilizációs ismeretet tartalmazó szöveg lehet szóbeli (II./77.: *mutasson be egy fesztivált*), vagy írásbeli szövegalkotás kiinduló pontja (III./219.: Magyarország története dióhéjban), fejlesztheti a szókinést és új nyelvtani szerkezeteket vezethet be, illetve gyakoroltathat (III./213.: Az Európai Unió rövid története, történelmi és politikai szókinés, múlt idő).

A fentebb említetteknek megfelelően azon szövegek is hordoznak ismereteket a nyelvet használó társadalomról, melyeknek témája egyébként nem a célnyelvi kultúra, civilizáció valamely szegmense, hiszen egy párbeszédből kiderül többek között az is, hogy a különböző társas kapcsolatban lévő személyek miként kommunikálnak egymással: tegeződnek-e, melyik napszakban hogyan köszönnek, milyen udvarisassági formulákat használnak (I./27.: dialógus magázva, formálisan) stb.

Rendkívül fontos szerepet játszanak a képek. Önállóan is megjeleníthetnek kulturális ismereteket: hírességeket (I./32.: Liszt Ferenc, Nagy Imre, Csontváry Kosztka Tivadar és Weöres Sándor szobra), műemlékeket és reprezentatív épületeket (II./80.: Szépművészeti Múzeum, Memento Park, Csodák Palotája), szimbólumokat (I./29.: európai nemzeti lobogók) stb. A képek segíthetik bármilyen, így a kulturális ismereteket tartalmazó szövegek megértését is. A képekhez hasonlóak a térképek (I./73.: a Várnegyed térképe, belső borítón Magyarország térképe), az ábrák és a táblázatok (III./ 216.: korfa és demográfiai elemzés) (Csontos–Dér 2018, 19–21).

A *Halló, itt Magyarország!* kötetek – hasonlóan a legtöbb 1990-es évek elején Magyarországon kiadott idegen nyelv tankönyvhöz – autentikus képeket nem tartalmaznak, csak rajzokat. A rajzok azonban a legtöbbször színesek, az ábrázolt nevezetességek pedig jól felismerhetők (2./97–98.: Magyar Nemzeti Múzeum, Lánchíd, Országház, Nyugati Pályaudvar stb.). A *Halló, itt Magyarország!* külalakja, feltehetően sok mai tanuló ízlésvilágának már nem felel meg, azonban a mai technikai feltételek mellett a könyv jól kiegészíthető, hiszen a diákok akár okostelefonjukat használva az interneten is megtekinthetik a szóban forgó, nevezetességet, ételt, személyt stb.

Napjainkban is vita folyik arról, hogy milyen külalakú tankönyv az ideális. Egyesek az egyszerűbb, kevesebb képet és színt tartalmazó könyveket kedvelik arra hivatkozva, hogy a sok szín és kép elvonja a tanulók figyelmét, vibráló hatást keltenek, kevésbé áttekinthetők a túl sok színnel és képpel ellátott tankönyvek. Mások úgy gondolják, hogy a diákok többsége szívesebben vesz a kezébe egy szép színes könyvet. Úgy gondolják, hogy a képek és színek

motiváló hatásúak, a felgyorsult, rengeteg impulzust közvetítő világhoz szokott tanulókat jobban lekötik a színes könyvek.

A kreativitás és a játékoság fontos a nyelvtanulás során. Természetesen a különböző korosztályú és szociokulturális háttérű, foglalkozású és érdeklődésű tanulók nem ugyanolyan játékokat igényelnek. A *MagyarOk* tankönyvcsalád elsősorban a fiatal felnőttek számára készült. Az első kötet *Édes otthon* című fejezetében játékosan, rajzolva mutathatják be lakhelyüket a tanulók, a téma feldolgozása során kulturális ismereteket is közvetíthetünk, megtudhatják a tanulók, hogy milyen egy tipikus magyar otthon, hogy laknak a magyarok (I./183.: *rajzolja le lakása alaprajzát...*). A szókártyák, nyelvtani kártyák, szerepjátékok szintén játékoságot csempésznek az órába.

A tankönyvcsaládot kiegészíti a www.magyar-ok.hu internetes oldal, ahol többek között videók és hangfelvételek találhatók. Érvényesül a multimodalitás, vagyis egyszerre több érzékszervet vonnak be a tanulás folyamatába. A tankönyvcsalád további erőssége, hogy az új technológia által nyújtott lehetőségeket kiaknázza (III. 157.: *keress magyar termékeket az interneten*). A tankönyv számos leckéje jól kiegészíthető audiovizuális anyagokkal, interaktív táblás feladatokkal, dalokkal melyek szintén magukban hordozzák a célnyelvi civilizáció oktatásának a lehetőségét. A *Halló, itt Magyarország!* megjelenésének dátumából adódóan egyetlen technikai kiegészítővel rendelkezett: a kazettán rögzített hanganyag-felvételekkel. Az elmúlt években több kiegészítővel bővült a *Halló, itt Magyarország!* két könyve: kiegészítő kötet, CD stb. Erre a tankönyvcsaládra is érvényes az a megállapítás, hogy a legtöbb fejezet jól kiegészíthető audiovizuális anyagokkal, interaktív táblás feladatokkal, online tartalmakkal. A következő fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen munkaformákban dolgozhatók fel a kulturális tartalmak, civilizációs és országismereti témák.

7. Az alkalmazható munkaformák

A célnyelvi civilizáció oktatása során számos munkaformát alkalmazhatunk. A munkaforma kiválasztása függ a feldolgozandó témától, a diákok nyelvtudásától és előzetes civilizációs ismereteitől is függhet, továbbá figyelembe kell venni a csoport létszámát, a rendelkezésre álló időt, a környezeti és tárgyi feltételeket. A különböző munkaformákat egy-egy lehetséges feladattal illusztrálom a *MagyarOK* kötetei segítségével.

Frontális módon feldolgozhatunk egy hallott és írott szövegértési feladatot (III./49: *Olvassa el és hallgassa meg a szövegeket. Párosítsa a neveket és a fotókat* – Budapest nevezetességeiről szóló feladat.). Ezt követően mozaik módszerben összeszedhetjük Magyarország további fontosabb nevezetességeit, csoportmunkában a diákok eligazodhatnak a térképen és megkereshetik a nevezetességeket. Az interneten további ismereteket gyűjthetnek az egyes nevezetességekről. A csoportmunkához a csoportok kialakításakor, illetve a csoport létszámának megállapításakor figyelembe kell venni a csoportmunkára vonatkozó módszertani elveket. Egyéni feldolgozásra adhatunk megoldandó feladatokat (III./51–53. oldalak feladatai). Projektmunkában más városok, régiók nevezetességeit is összegyűjthetik a tanulók, vagy bemutathatják anyaországuk egy-egy nevezetességét. A fogalommeghatározások után, a kulturális tartalmak hordozóinak és a munkaformák ismertetését követően azt elemzem, hogy a kulturális tartalmak tanítása miként járulhat hozzá a kommunikatív kompetenciák fejlesztéséhez.

8. A kommunikatív kompetenciák fejlesztése

Ahogy fentebb fogalmaztam, a nyelv és a kultúra elválaszthatatlanok, így a nyelvoktatás szükségszerűen a kultúra oktatását is jelenti, de az állítás fordítva is igaz, vagyis a kultúra tanítása hozzájárulhat a különböző nyelvi kompetenciák fejlesztéséhez. Példának okáért kulturális tartalmat hordozó szöveg meghallgatása a szóbeli/hallott szövegértést fejleszti. Egy civilizációs témájú írott szöveg az írott szövegértést fejleszti, a benne felsorakoztatott kifejezések gazdagítják a szókincset (II./174.: írott szövegértés és hallott szövegértés képi illusztrációkkal Pécs nevezetességeiről), a szöveg beszélgetési téma kiindulópontja lehet, vagy egy újabb szöveg megalkotásához szolgálhat kiindulópontként, így a szóbeli és az írott szövegalkotási kompetenciákat is fejleszti (II./175.: a pécsi nevezetességek feldolgozása alapján szóban, vagy írásban mutasson be a tanuló egy másik várost). Számos további példa hozható, melyeket táblázatba gyűjtöttem.

Pécs városának felfedezése közben a diákok számos nyelvtani szerkezettel is megismerkednek, többek között a *szokott* segédige használatával, a negatív kérdésre adandó pozitív válaszok szerkezetével, bővítik a helyhatározókkal kapcsolatos ismereteiket és a vonzatos igék használatával kapcsolatos tudnivalókat is. A következőkben arra térek ki, hogy miként ajánlott a civilizációs tartalmakat feldolgozni ahhoz, hogy az oktatás célját a lehető legjobban megvalósítsuk.

9. A civilizációs tartalmak feldolgozásának kérdése

Fontos megjegyezni, hogy a diákok életkori sajátosságának, igényeinek és szükségleteinek függvényében, a rendelkezésre álló időnek és eszközöknek megfelelően a tanárnak döntenie kell arról, hogy miként dolgoz fel, milyen részletesen tárgyal egy-egy civilizációs tartalmat.

Például a villamos megjelenése (1./26.: sárga villamos képe, 88.: nagykörút térképe, I./71.: képek, beszélgetés a tömegközlekedési eszközökről) kapcsán el lehet mondani, hogy a sárga villamos Budapest egyik szimbóluma, meghallgathatjuk a híres *Sárga villamos* című dalt, amit különböző módokon dolgozhatunk fel, például lyukas szöveggé alakítva, megemlíthetjük, hogy a 4–6 viszonylatnak van az egész világon a legnagyobb utasforgalma, hogy az 1-es viszonylaton közlekedő CAF villamos a világ leghosszabb szerelvénye, de mindettől el is tekinthetünk. Számos civilizációs tartalom részletes feldolgozása további tanári munkát igényel, hiszen más könyvek és források, valamint a saját magunk által készített feladatok segítségével tudjuk részletesebben feldolgozni a kulturális ismereteket.

A www.magyar-ok.hu oldalon pdf formátumban elérhető tanári kézikönyvekben a szerzőpáros *kultúra és országismeret* címszó alatt kék mezős részekben adnak ötleteket és tippeket, hogy miként dolgozzák fel a tanárok kulturális és országismereti tartalmakat a diákjaikkal a tanórán és tanórán kívül. A következőkben a két elemzett tankönyvcsalád, a *MagyarOK*, majd a *Halló, itt Magyarország!* civilizációs tartalmait gyűjtöm össze és rendszerezem táblázatos formában.

9.1. A MagyarOk civilizációs tartalmainak táblázatos összesítése

Az alábbiakban táblázatban foglalom össze, hogy milyen kulturális ismeretek jelennek meg a *MagyarOk* I–II–III. köteteiben. A lista nem teljes; törekedtem arra, hogy lehető legtöbb témakört gyűjtsem össze, és mindegyiket illusztráljam. A tanár egy adott tankönyvcsaládot használva, tanítva egyre több lehetőséget fedezhet fel a könyvekben.

Előfordulás helye	Kulturális tartalom	A kulturális tartalom hordozója
I./18.	Tegezés és magázás, köszönés	kép + szöveg
I./18–19.	Magyar személynév használata, vezetéknev és keresztnév sorrendje	kép + szöveg + hanganyag
I./28., 58.	Az óra kifejezése magyarul	kép + szöveg
I./29.	Magyar telefonszám, hívószámok	kép + szöveg + hanganyag
I./30.	Magyarország adatokban	táblázat + térkép
I.32.	Híres magyarok	képek
I./46., 52.	Telefonálási rituálék	kép + szöveg + hanganyag
I./52.	Informális ímél sajátosságai	szöveg
I./73.	A várnegyed	rajz + térkép
I./77–79.	Földrajz-országismeret: Sopron, Orfű	kép + szöveg + hanganyag
I./87.	Tipikus magyar ételek: lecsó és szalámi	kép + szöveg (recept)
I./96.	A magyar konyha jellemzői	kép + szöveg
I./101.	Magyaros étterem választéka	szöveg (étlap)
I./126.	Névnepok a naptárban	Rajz (napár)
I./133.	Képeslap formai sajátosságai és postai címzés	Rajz (képeslap)
I./160.	Magyarok és a nyelvtanulás	szöveg
I./187.	A konyha szerepe a magyarok	kép + szöveg + hanganyag
II./43.	A magyarok lakhatási szokásai: bérlés vagy vásárlás	kép + szöveg + hanganyag
II./44.	Fizetőeszköz Magyarországon: a forint	kép
II./54.	Magyarországi rekordok	kép + szöveg
II./72.	Magyar mozi sikerek: <i>Macskafogó</i> , <i>Csak szex és más semmi</i>	kép (poszter) + szöveg
II./77.	A Sziget Fesztivál	kép + szöveg
II./80.	Múzeumok és kiállítások: Szépművészeti Múzeum, Memento Park, Csodák Palotája	kép + szöveg + hanganyag
II./88., 91.	A Bükk	kép + szöveg
II./101.	A Tihanyi Bencés Apátság	kép + szöveg + hanganyag
II./112.	Magyarországi iskolai tantárgyak	kép + szöveg + hanganyag
II./114.	Osztályzási rendszer Magyarországon	kép + szöveg
II./119–120.	A magyarországi felsőoktatási rendszer	kép + szöveg + hanganyag
II./127.	A legrégebbi magyar egyetemek	kép + szöveg
II./135.	A munka világa: CV	kép + szöveg (CV)
II./163.	Formanyomtatvány: szállodai bejelentőlap	kép + szöveg
II./166.	Időjárás Magyarországon	piktogram + térkép + szöveg + hanganyag
II./173–175.	Pécs nevezetességei	kép + szöveg + hanganyag
II./177.	Magyar festőművészet: <i>Márciusi este</i> , <i>Magányos cédrus</i> , <i>Vörösrúhás nő</i>	kép
II./193	Hungarikumok: italok, ételek, édességek és desszertek	kép + szöveg
III./14.	A kézfogásról	szöveg + hanganyag
III./49–51.	Budapest nevezetességei	kép + szöveg + hanganyag

III./54–55.	A Balaton	kép + szöveg + hanganyag
III./60–61.	Hivatalos ímél: panaszlevél	kép + szöveg
III./77.	Magyarok internetes vásárlási szokásai	szöveg + diagram
III./80.	Magyar fejlesztés: a detektív app	kép + szöveg
III./90.	Idegennyelv-oktatás a felsőoktatásban nappali tagozaton	diagram
III./107.	Irodalmi részlet: Karinthy Frigyes <i>Láncszemek</i>	szöveg + hanganyag
III./119.	Magyar tudós: Szent-Györgyi Albert	szöveg + hanganyag
III./127.	Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei	térkép
III./127–128.	A fürdő kultúra	kép + szöveg + hanganyag
III./167–168.	Magyar tudósok és találmányaik: gyufa, szódavíz, transzformátor, üvegtégla...	kép + szöveg
III./157–158., 162.	Magyar termékek: Túró Rudi, Herbária, Unicum, Kotányi fűszerek, Rubik-kocka	szöveg+kép
III./174–175.	Kávéházak, teaházak és irodalmi lapok	kép + szöveg + hanganyag
III./179–180.	Magyar irodalmi művek: <i>Csongor és Tünde</i> , <i>A kilencedik</i> , <i>Az ember tragédiája...</i>	kép + szöveg + hanganyag
III./184.	Híres magyar étel receptje: a Jókai-bableves	kép + szöveg
III./194., 196.	A magyar sajtó: <i>Mercurius Hungaricus</i> , <i>HVG</i> , <i>Blikk</i> , <i>Élet és Tudomány...</i>	kép + szöveg + hanganyag
III./204.	Magyar film: <i>Saul fia</i>	szöveg
III./213.	Az Európai Unió rövid története	kép + szöveg
III./216.	Magyarország demográfiai helyzete	térkép + korfa grafikon
III./218–220.	Magyarország története dióhéjban	kép + szöveg + hanganyag + térkép
III./218–220.	Politika, állampolgári ismeretek: a magyar választási rendszer	szöveg

9.2. *A Halló, itt Magyarország! civilizációs tartalmainak táblázatos összesítése*

Az alábbi táblázatban a *Halló, itt Magyarország!* két kötetéből gyűjtöttem kulturális tartalmakat. A táblázat után reflektálok arra, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a két tankönyvcsalád kulturális tartalma között, s hogy ezek milyen okokra vezethetők vissza.

Előfordulás helye	Kulturális tartalom	A kulturális tartalom hordozója
1./11.	magázó megszólítás	szöveg
1./13.	Lánchíd, Körszálló	kép
1./18.	Halló...!, hogyan szólunk a telefonba	szöveg + kép
1./21.	Hogyan írjuk a személyneveket	szöveg + kép
1./23.	postai utalvány kitöltése	kép
1./26.	A sárga villamos (6-os viszonylat)	kép

1./31.	Pest és Buda, városrészek	szöveg
1./38.	Városnevek: Debrecen, Győr...	szöveg
1./43.	Hogyan értelmezzük az órát	kép
1./43.	Sürgősségi hívószámok	szöveg + kép
1./45.	Tömegközlekedés: trolis- és villamosvonalak	szöveg
1./46.	Nevezetességek: Sikló, Mátyás-templom	szöveg + kép
1./51., 56–57.	orvosi rendelés	szöveg + kép
1./61.	Népszerű italok Magyarországon (Egri bikavér), világos és barna sörök, a névnap ünneplésének szokása	szöveg + kép
1./67.	Tipikus munkák nemek szerint, sztereotípiák: apuka mérnök / orvos, anyuka általános iskolai tanár	szöveg
1./71.	Étkezés: hideg/ meleg vacsora	szöveg
1./72–73., 76–77.	Étkezés: gyümölcsleves, tipikus ételek pl. halászlé	ábra (étlap), kép és szöveg
1./81.	A Városliget	szöveg + kép
1./88–89.	A belváros és a nevezetességek (Parlament, Opera...)	térkép
1./92., 94.	Kedvelt szabadidős tevékenység, híres mozi: Puskin	szöveg + kép, újságrészlet, moziplakát
1./97–98.	Szórakozás-művelődés-zene: Opera, Bartók neve, Csongor és Tünde...	szöveg + kép + műsorplakát
1./101.	a földalatti	szöveg
1./103.	kedvelt desztinációk, nyaralás	szöveg
2./9.	Hogyan bonyolítunk le egy telefonbeszélgetést	szöveg + kép
2./21.	Hírességek: Kosztolányi, Szent-Györgyi Albert, Latinovits	szöveg + kép
2./25.	Levelezés, posta	szöveg + kép + levelek + képeslap, nyomtatvány
2./29.	városon kívüli közlekedés,	szöveg + kép
2./35.	orvosi felvételi lap	nyomtatvány
2./39., 43.	ünnepek és hozzá kapcsolódó szokások, ételek	szöveg
2./45.	Földrajz: tájegységek, szomszédos országok, időjárás, klíma	térkép + szöveg + szimbólumok
2./48.	vénasszonyok nyara	szöveg
2./53.	Fürdő kultúra, turizmus	szöveg
2./54.	teendők a határnál	szöveg + kép
2./61.	hibajelentés, szolgáltatások (vízművek, csőtörés...)	szöveg + kép
2./66–67.	sportélet Magyarországon, legnépszerűbb sport a foci	kép, ábra, szöveg
2./75.	házassági szokások	szöveg
2./103–105.	Történelem-földrajz: török elleni harc, városok	szöveg + kép

9.3. A két tankönyvcsalád összehasonlítása

A különbségek minden bizonnyal két fő okra vezethetők vissza. Az egyik a tankönyvcsaládok megjelenése között eltelt idő. A *Halló, itt Magyarország!* II. kötetében egy leíró szöveg és több párbeszéd is bemutatja (2./54.: *Van valami elvámolnivalója?*), hogy mik a teendők a határon, illetve külföldi utazás esetén. A megváltozott politikai helyzet és a nemzetközi kapcsolatok rendszere már szükségtelenné teszik, hogy a *MagyarOK* kötetében olyan párbeszéd szerepeljen, melyben balatoni nyaralásra érkező lengyel turistapár útlevelét ellenőrzik (2./56.: útlevél ellenőrzés a határnál).

A *MagyarOK* kötetében helyet kapnak blogok, imélek, internetes hivatkozások, a könyvek bemutatják az internetes kommunikáció formai sajátosságait, udvariassági formuláit, a magyar fiatalok viszonyulását a modern technológiához. Mindez hiányzik a *Halló, itt Magyarország!* tankönyveiből megjelenésük dátumából adódóan. Ugyanakkor több klasszikus írott szövegminta található a *Halló, itt Magyarország!* I-II-ben. Többek között postai utalvány (1./23, 2./25.), orvosi felvételi lap (2./35.), képeslapok és magánlevél-minták (2./25.).

A különbségek másik oka, hogy a *MagyarOk* egy még le nem zárt tankönyvcsalád, melynek további kötetei fognak megjelenni, melyek még helyet biztosíthatnak olyan kulturális tartalmaknak, melyek az első három kötetben nem kaptak helyet. Például a *MagyarOK* tankönyveinek első három köteté nem tartalmazza a sürgősségi hívószámokat, de elképzelhető, hogy a későbbi kötetekben a *balesetek, katasztrófák, közbiztonság* témakörök valamelyikénél szerepelni fognak. A könyv spirális szerkezetéből adódóan bizonyára több kulturális tartalom vissza fog térni mélyebb szinten. A *Halló, itt Magyarország!* egy lezárt kétkötetes tankönyvcsalád, de több kiegészítő anyag is készült, 2007-ben kiegészítő kötet jelent meg, az újabb kiadások CD-mellékletet kaptak.

Mindkét tankönyvcsaládban megtalálhatók a magyar kultúra legjellegzetesebb és leghíresebb képviselői, a hungarikumok, illetve a legismertebb magyarországi nevezetességek. Például: pálinka, pirospaprika, Országház, gulyásleves, fürdőkultúra stb.

Bizonyos kultúrára, társadalomra vonatkozó ismeretek *Halló, itt Magyarország!* kötetében mára elavulttá váltak. Például a sürgősségi hívószámok megváltoztak, a Moszkva tér, ma már Széll Kálmán tér (1./47.), az egyes busz helyett a népligetnél már az egyes villamos közlekedik (1./86.), a fizető eszközünk változatlan, de az árak jelentősen megváltoztak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tankönyv használhatatlanná válna, hiszen a tanár tudja közvetíteni a friss ismereteket, vagy akár feladatnak is adhatja a diákok számára, hogy nézzenek utána a friss információknak.

Mindkét tankönyvcsaládban megjelennek a magyar hírességek, például tudósok és államférfiak (Szent-Györgyi Albert, Kossuth Lajos) mellett a hétköznapi magyar emberek. A *Halló, itt Magyarország!* visszatérő szereplői Hazai Gábor újságíró és felesége Irén, aki színésznő, Barta István és Éva, akik szintén házaspár. A *Halló, itt Magyarország!* kötetében megfigyelhető a nemek szerinti sztereotípiák: a férfi szereplők rendszerint magasabban képzetek, az apuka orvos, míg az anyuka általános iskolai tanár (1./67.). A képek és a párbeszédtek többségében a nő jelenik meg alárendeltként: a férfi vendég, a nő felszolgáló (1./21.), a férfi főnök, a nő titkárnő (1./46.), a férfi orvos, a nő ápoló (1./56.).

A *MagyarOK* kötetében a nemek egyenlősége figyelhető meg. A munkahelyi párbeszédben Gábor és Nóra egyenrangú kollegiális viszonyban vannak (I./51), a második kötet egyik telefonos interjújában János kér időpontot Judittól, aki irodájában fogadja a prezentáló Jánost (1./145.), Ágota-Marietta üzleti úton vesz részt (II./96.), Bori pedig építésznek tanul (II./121.).

Progresszív szemléletet tükröz az is a *MagyarOK* tankönyveiben, hogy Liszt Ferenc, Nagy Imre, Csontváry Kosztka Tivadar, Szent-Györgyi Albert, azaz az elit kultúra és tudomány

képviselői mellett a populáris kultúra hírességei is helyet kapnak a kötetekben. A nyelvtanuló megismerkedhet többek között Mautner Zsófia gasztrobloggerrel, Főzelékes Feri szakáccsal (II./187.) és Pethőné Nagy Csilla magyar nyelv és irodalom szakos tanárral, tankönyvszerzővel is (II./177.). Az elemzett tankönyvek, ahogy a korábbiakban fogalmaztam, körülbelül a *Közös Európai Referenciakeret* által meghatározott B1-es nyelvtudás szintig juttatja el a magyarul tanulókat. A következő fejezetekben azt vizsgálom, hogy miként jelennek meg, és hogyan hasznosíthatók a kulturális ismeretek a B1-es szintű nyelvvizsgán.

10. *B1-es szóbeli nyelvvizsga témák és a kulturális ismeretek*

A nyelvvizsgák elemzését álláspontom szerint gyakorlati jelentőségük, hasznosíthatóságuk indokolja: többek között a munkáltatót, az oktatási és kutatási intézményeket tájékoztatja a hozzájuk jelentkező nyelvtudásáról, de emellett a nyelvtanuló számára és a nyelvet oktató tanár számára is visszajelzést ad munkájának eredményességéről, ösztönözheti a nyelvtanulást, segítheti a különböző nyelvtudás megszerzésével kapcsolatos célok megfogalmazását, a nyelvtanulásra szánt időkeretek megállapítását (Szabó 2002, 7).

Az Oktatási Hivatal Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Központjának honlapján látható, hogy jelenleg két államilag elismert *magyar mint idegen nyelvi* nyelvvizsgát lehet tenni Magyarországon. Az egyik a Pécsi Tudományegyetem Idegen Nyelvi Központjában működő ECL nyelvvizsga, a másik pedig az ELTE Origó Nyelvi Centrum által gondozott Origó nyelvvizsga. Mindkét nyelvvizsgarendszerben egynyelvű nyelvvizsga tehető, ami annyit tesz, hogy az egyes feladatokban és feladatutasításokban közvetítő nyelvet nem alkalmaznak, a nyelvvizsgák a közvetítő készséget sem mérik (7).

Jelen dolgozatban az utóbbi nyelvvizsga rendszer vizsgáját vizsgálom meg. Az ELTE Origó Nyelvi Centrumban 2000 áprilisa óta lehet államilag elismert egynyelvű vizsgát tenni magyar nyelvből az alábbi szinteken: A2 (belépő szint), B1 (alapfok), B2 (középfok) és C1 (felsőfok). A belépő szintű nyelvvizsga nem akkreditált.

Részletesen a B1-es szintű nyelvvizsgát mutatom be. Részben azért, mert ez az a szint, ami a leginkább illeszkedik a vizsgált tankönyvcsaládokhoz, részint pedig azért, mert ez az a szint, melyen a nyelvtanuló már önálló nyelvhasználónak tekinthető. A legtöbb magyar nyelvet tanuló az alapfok körül, A2–B1 szinten abba hagyja a nyelvtanulást, mivel az A2-es nyelvvizsga nem akkreditált, választásom a B1-es vizsgára esett. Az ELTE Origó Nyelvi Centrum honlapján a *Közös Európai Referenciakeretből* merítve az alábbiakat fogalmazzák meg a B1-es magyar nyelvvizsgáról:

„Ez a vizsga a *Közös Európai Referenciakeret* (KER) specifikációján alapul, és azt méri, hogy vizsgázóként képes vagy-e boldogulni a hétköznapi élet alapvető helyzeteiben, és hogy tudsz-e alapszinten társadalmi, kulturális és munkakapcsolatokat teremteni és fenntartani magyar nyelvi közegben. A vizsga letételéhez a körülményektől függően 350-450 órányi tanulásra van szükség. Az eredményes alapfokú vizsga teremti meg az alapot a középfokú vizsga irányába való továbblépésre” (4).

Az alábbiakban az ELTE Origó Nyelvi Centrum honlapján lévő információkat felhasználva táblázatos formában ismertetem röviden a B1-es szintű nyelvvizsga szerkezetét és készségmérő rendszerét (4).

	Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
Szóbeli vizsga	10 perc	Irányított beszélgetés	Kb. 4 perc	40 pont
		Önálló témakifejtés képi stimulus alapján. Két képösszeállítás közül lehet választani	Kb. 3 perc	
		Szituációs szerepjáték: egy téma kihúzása	Kb. 3 perc	
	30 perc	Beszédértés: Részben szerkesztett dialógussal kapcsolatos feleletválasztós feladatok, feleletválasztós teszt megoldása. Audiovizuális médiából átvett és szerkesztett szöveggel kapcsolatos kérdések megválaszolása, igaz, hamis állítások, szöveg kiegészítés stb.	(1800-2200 karakter)	20 pont
Szóbeli összesen:				60 pont

A B1-es szintű Origó nyelvvizsgán az alábbi készségeket a következő módszerek segítségével mérik (4):

A készség megnevezése	A mérés módja
Olvasott szöveg értése	A vizsgázónak meg kell értenie egyszerűbb közérdekű és nyilvános szövegeket (közlekedési információkat, ügykezeléssel kapcsolatos utasításokat stb.), alapszintű tényközlő szövegeket (használati utasításokat, reklámokat stb.), rövid személyes információkat (személyes levelet, üzenetet). Ezek olyan típusú szövegek, amilyenekkel célnyelvi környezetben már a nyelvtanulás igen korai fázisában találkozik a nyelvtanuló. A vizsgán szereplő szövegekhez húsz egységből álló feladatsor kapcsolódik (feleletválasztós, feleletválasztós cloze, igaz-hamis).
Beszédértés	A vizsgázónak meg kell értenie a rövid párbeszédet és az audiovizuális médiából átvett, vagy nyilvánosan elhangzó rövid informatív szövegeket, és lényegileg meg kell értenie a szövegekben megfogalmazott tényállást és a közlési szándékot. Nyelvi készséget két különböző típusú feladat méri, ezekhez húsz egységből álló feladatsor kapcsolódik (információ-transzferes feladat, feleletválasztós, feleletválasztós cloze, cloze-teszt feladatok).
Beszédképesség	A vizsgázó képes alapvető nyelvi funkciókat szóban megoldani: tájékoztatást adni, beszámolni eseményekről, leírni dolgokat és személyeket, véleményét adekvát módon kifejezni és alapvető érdekeit nyelvileg kifejezésre juttatni. A szóbeli vizsga keretében a vizsgáztatókkal rövid, személyes tárgyú beszélgetést folytat a vizsgázó, majd ezt követően önállóan leírja egy kép vagy más ábra tartalmát. Utolsó feladatként egy véletlenszerűen kiválasztott szituációt játszik el az egyik vizsgáztatóval, magyar nyelvi utasítások alapján.

Íráskészség	A vizsgázó képes alapvető nyelvi funkciókat írásban megoldani: tájékoztatást adni, beszámolni eseményekről, leírni dolgokat és személyeket, és véleményét adekvát módon kifejezni. A vizsgázó feladata egy mintegy száz szóból álló összefüggő szöveg (általában személyes tartalmú levél) megfogalmazása megadott szempontok alapján. Két különböző téma közül lehet választani.
Nyelvi ismeretek	Egy 20 ütemből és különféle feladattípusokból (feleletválasztós cloze, cloze, transzformációs feladat stb.) álló feladatsor megoldása révén bizonyíthatja a vizsgázó az alapfokú tudásszint meglétét tanúsító nyelvtani és lexikai ismereteit.

A B1-es szintű szóbeli nyelvvizsgán az irányított beszélgetés, az önálló témakifejtés és a szerepjáték feladatrészek is az alábbi szóbeli témalistára épülnek (4):

Témakör	Amiről szó eshet a témakörön belül
Én és a családom	bemutakozás, a család bemutatása, személyes információk, a vizsgázó és családtagjainak foglalkozása, családi ünnepek, tradíciók
Az otthon és a szűkebb környezet	lakhely, lakás és környék rövid bemutatása, a város vagy település, illetve kerület bemutatása, ahol a vizsgázó lakik, diákszálló, albérlet
A munka világa, napi tevékenység	a vizsgázó foglalkozása, munkája, munkaköre, további tervei, pályaválasztás, munkák a házban és a ház körül
A tanulás világa	a tanulóval kapcsolatos napi tevékenységek, a vizsgázó iskolája, tantárgyai, tanárai bemutatása, vizsgák, értékelés, osztályozás, iskolai programok
Kommunikáció	nyelvtanulás, nyelvtanulási lehetőségek, az idegen nyelvek szerepe és fontossága a magánéletben és a munkában, felvilágosítás a telefon használatáról, telefonálás, a számítógép, az internet szerepe a mindennapokban
Kapcsolatok más emberekkel: magánélet és közélet	találkozás, üdvözlés, búcsú, barátok, ismerősök, iskolai vagy munkahelyi kapcsolatok, öltözködés, a kapcsolattartás eszközei: telefon, levelezés stb.
Szabadidő, szórakozás, kultúra	a szabadidő eltöltése, szórakozási lehetőségek, egyéni érdeklődési kör, hobbik, tévé, rádió, színház, mozi, koncert, jegyrendelés, jegyváltás
Egészség, egészségmegőrzés, sport	közérzet, egészséges életmód; testápolás, gyakoribb betegségek, tüneteik, orvosi, kórházi ellátás, sport, sportolási lehetőségek, néhány sportág
Vásárlás és szolgáltatások	vásárlás áruházban, üzletekben; a legfontosabb élelmiszerek, ruházati és háztartási cikkek nevei, vásárlási szokások, ajándékozás, szolgáltatások: posta, telefon, bank, levél- és táviratfeladás, pénzfelvétel és -átutalás, fodrász

Utazás	utazási irodai szolgáltatások, utazás autóval, vonattal, autóbusszal, repülővel, hajóval; állomás, pályaudvar, jegyváltás, indulás, útvonal, érkezés, jegykezelés, utazási iroda, egyéni utazás a határon: útlevel- és vámvizsgálat, pénzváltás, szálláslehetőségek: szálloda, kemping stb.; szállásrendelés, megérkezés, adatlap kitöltése, szolgáltatások igénybevétele, távozás, utazási élmények
Étkezés	fontosabb ételek, italok; kedvenc ételek; egészséges étkezés; a magyar konyha, étkezés otthon, iskolában vagy munkahelyen, étkezés étteremben, helyfoglalás, rendelés, fizetés, főzés, vendégség, vendégek fogadása, bemutatás, kínálás, viselkedés vendégségben
Közlekedés	mindennapi utazás az iskolába vagy munkahelyre; helyi és távolsági közlekedés közlekedési eszközök: villamos, autóbusz, metró, autó, kerékpár stb.; jegyváltás, járművek indulása, érkezése; taxirendelés, cím közlése, fizetés, parkolás, tankolás, autójavítás
Tágabb környezetünk, a természet világa	természeti környezetünk: állatok, növények, időjárás: az évszakokra jellemző időjárás, aktuális időjárás
Magyarország	egy-egy város, táj leírása, nevezetességei, néhány ünnep, szokás
A vizsgázó országa	a vizsgázó országának főbb jellemzői: fekvés, főváros, pénznem; néhány nevezetesség, a mindennapok kultúrája: étkezés, társas érintkezés formái, közlekedés stb.

A B1-es szintű vizsga leírásából jól látszik, hogy milyen meghatározó szerepe van a kulturális tartalmaknak, az országismeretnek, a civilizációs ismereteknek, hiszen maga a vizsgaleírás is úgy fogalmaz, hogy a nyelvtudás mérés azt vizsgálja, hogy a vizsgázó képes-e *„boldogulni a hétköznapi élet alapvető helyzeteiben, és hogy tud-e alapszinten társadalmi, kulturális és munkakapcsolatokat teremteni és fenntartani magyar nyelvi közegben”* (4).

A vizsgázónak az irányított beszélgetés során a vizsgahelyzetnek megfelelő stílusban kell fogalmaznia, alkalmaznia kell a magázó formulát, a hivatalos kommunikációs helyzetekre jellemző pragmatikai és szociokulturális szabályokat figyelembe kell vennie. A képleírás feladatrészhez tartozó kép számos kulturális tartalmat közvetíthet, szerepelhet rajta egy magyar fürdő, egy tipikus étel, nevezetesség, egy magyar otthon stb. A *Fokról fokra magyarul* című nyelvvizsga felkészítő kötet alapfokú mintafeladatának képein is hungarikumok, tipikus magyar ételek, reáliák szerepelnek: paprikás csirke nokedlivel és töltött paprika (Szabó 2002, 45–46).

A szerepjáték során a szituációtól függően a vizsgázónak baráti hangvételű vagy különböző formális párbeszédnek megfelelő nyelvhasználati eszköztárt kell alkalmaznia. A vizsgázónak számos kulturális ismeretre van szüksége, tipikus szituációs feladat, hogy egy telefonbeszélgetés keretein belül kell dűlőre jutnia a vizsgázónak a vizsgáztató által játszott barátjával arról, hogy egy nagyvárosban nyaraljanak, például Budapesten, vagy inkább a természetben, például a Balatonnál. A vizsgarész sikeres teljesítéséhez elengedhetetlen a megfelelő szókincs, nyelvtantudás és pragmatikai ismeretek mellett az is, hogy a vizsgázó ismerjen budapesti nevezetességeket, kulturális programokat, szabadidős kikapcsolódási lehetőségeket a magyar fővárosban, s hogy ismerje milyen lehetőségeket kínál egy balatoni

nyaralás: milyen természeti kincsek vannak, melyek a tipikus ételek, amiket a magyarok a balatoni nyaralás során fogyasztanak, milyen fesztiválok és koncertek vannak a magyar tenger vonzáskörében stb.

A hallott szövegértés feladatrészben is számos kulturális tartalom jelenhet meg. A nyelvvizsgaközpont honlapján közzétett mintafeladat helyes megoldását bizonyára könnyebbé teszi, ha a vizsgázó ismeri Pécsi Ildikó színművészt, Gödöllő város nevét (8).

Az írásbeli vizsga feladatrészei is tartalmazhatnak civilizációs ismereteket, hiszen a különböző készségek mérésére alkalmasak a kulturális tartalmakat hordozó szövegek és feladatok, ahogy azt *A kommunikatív kompetenciák fejlesztése* című részben láttuk. Az *irányított fogalmazás* vizsgarészben például a baráti levél, vagy az ímél formai és tartalmi követelményeinek és hangvételének megfelelő szöveget kell létrehozni a vizsgázónak. Az *olvasott szöveg értése* feladatrészben sokszor civilizációs tartalmú, országismereti szöveg szerepel, a nyelvvizsga centrum honlapján például az első budapesti állatkert történetével ismerkedhetünk meg (8).

Az alábbiakban táblázatos formában sorolom fel a szóbeli nyelvvizsga témaköreit; feltüntetem, hogy milyen kulturális tartalomról eshet szó egy-egy témakörön belül, végül pedig néhány kapcsolódó tankönyvi példával illusztrálom az egyes kulturális tartalmakat. Fontos megjegyezni, hogy a kategorizáció némileg önkényes, tehát egy-egy tartalom több témakörhöz is besorolható.

Témakör	Kapcsolódó kulturális, civilizációs, országismereti tartalmak	Tankönyvi illusztráció: MagyarOK	Tankönyvi illusztráció: Halló, itt Magyarország!
Én és a családom	Bemutakozás, ünnepek, tradíciók	I./18.: Tegezés és magázás, köszönés, III./14.: A kézfogásról	II./39.: karácsony Magyarországon, II./43.: nemzeti ünnepek
Az otthon és a szűkebb környezet	A város vagy település, illetve kerület bemutatása	I./73.: A várnegyed, II./173–175.: Pécs nevezetességei	II./103.: Eger
A munka világa, napi tevékenység	Munkalehetőségek az adott országban	II./135.: önéletrajz	I./81–83.: István, a holland-magyar vegyesvállalat munkatársa
A tanulás világa	Tantárgyak, különböző szintű intézmények, osztályozás	II./112.: Magyarországi iskolai tantárgyak, II./114.: Osztályozási rendszer Magyarországon, II./127.: A legrégebbi magyar egyetemek	II./54.: magyarországi tanulmányokat folytató külföldi
Kommunikáció	Idegen nyelvek tanulása és szerepe Magyarországon, telefonálás, média és multimédiás eszközök szerepe, internethasználat Magyarországon	III./90.: Idegennyelv-oktatás a felsőoktatásban nappali tagozaton, III./77.: Magyarok internetes vásárlási szokásai, I./52.: Telefonálási rituálék, informális ímél sajátosságai	I./81.: István, a tankönyv szereplőjének nyelvtudása és nyelvtanulása
Kapcsolatok más emberekkel: magánélet és közélet	Találkozás, üdvözlés, búcsú, divat, öltözködési szokások, levelezés	III./60–61.: Hivatalos ímél: panaszlevél	I./42.: bemutatás

Szabadidő, szórakozás, kultúra	Tévé, rádió, színház, mozi, koncert; Magyarországon	II./72.: Magyar mozi sikerek: <i>Macskafogó</i> , <i>Csak szex és más semmi</i> , II./77.: A Sziget Fesztivál, II./80.: Múzeumok és kiállítások	I./92.: Pesti Műsor, Puskin mozi, I./97.: Opera, Bartók Béla
Egészség, egészségmegőrzés, sport	Sportolási lehetőségek, sport teljesítmény Magyarországon. Közérzet, betegségek és egészségmegőrzés Magyarországon	II./185.: A magyarok életmódja a WHO felmérése szerint	I./51.: rendelési idő az orvosnál, II./35.: sebészeti felvételi lap, II./66.: a magyarországi sportéletről
Vásárlás és szolgáltatások	Vásárlási szokások, ajándékozási szokások, szolgáltatások Magyarországon	III./77.: Magyarok internetes vásárlási szokásai	II./39.: karácsonyi ajándékozás. II./61.: közművek hívószámai
Utazás	Utazási lehetőségek és szokások Magyarországon, illetve a magyarok vonatkozó szokásai	III./54–55.: A Balaton, II./88., 91.: A Bükk	II./49.: nyaralás
Étkezés	Étkezési szokások, a magyar konyha	I./87.: Tipikus magyar ételek, I./96.: A magyar konyha jellemzői	I./77.: étlap
Közlekedés	Közlekedési lehetőségek és szokások	I./71.: közlekedési eszközök a városban	I./26.: sárga villamos I./88.: a nagykörút II./14.: vasút II./29.: autópálya.
Tágabb környezetünk, a természet világa	Magyarország földrajza, éghajlata	I./77–79.: Földrajz-országismeret: Sopron, Orfű, II./57.: Rekordok	II./45.: Magyarország térképe és időjárása
Magyarország	Egy-egy város, táj leírása, nevezetességei, néhány ünnep, szokás	III./49–51.: Budapest nevezetességei	II./104.: Szeged, Debrecen...
A vizsgázó országa	A vizsgázó országának főbb jellemzői: fekvés, főváros, pénznem; néhány nevezetesség, a mindennapok kultúrája: étkezés, társas érintkezés formái, közlekedés stb.	A nyelvtanulók nagyon sokféle országból származnak, melyek mindegyikének bemutatására a MID tankönyvekben nincs lehetőség.	

A táblázatban a felesleges redundancia elkerülése végett nem tüntettem fel minden egyes tankönyvi példát a nyelvvizsgán számonkérhető civilizációs és kulturális tartalmak bemutatása végett. Azt azonban fontos megjegyezni, bármilyen nyelvvizsgarendszerről és bármilyen nyelvről, illetve nyelvvizsgaszintről legyen is szó, egyetlen tankönyvcsalád feldolgozása valószínűleg nem elegendő a sikeres vizsga letételéhez. A tankönyv tananyagát más segédkönyvek, vizsgára felkészítő kötetek, sajtótermékek és audiovizuális, valamint internetes anyagok segítségével ajánlott kiegészíteni. A következő fejezetben arról adok számot, hogy a kulturális tartalmak tanítása hogyan járul hozzá a tanulók motiválásához, miként érhetjük el, hogy diákjaink eljussanak a B1-es nyelvtudás szintig, vagy akár meghaladják azt, céljaiknak és szükségleteiknek megfelelően.

11. *A célnyelvi civilizációs ismeretek szerepe a motiválásban*

A tanítás folyamatának megtervezése során a tanár feladata, hogy a megfelelő motiválást is átgondolja. A kognitív pszichológia három alapvető motiváció típust különböztet meg. A belső, önjutalmazó (intrinzik) motivációt, a külső, eszköz jellegű (extrinzik) motivációt, valamint a teljesítménymotivációt. Az első a tevékenység végzésében rejlő örömet jelenti (Zerkowitz 1988: 23., Bertocchini–Costanzo 2008, 13–15).

Esetünkben egy nyelveket kedvelő diák örömet leli a magyar nyelv tanulásában. A magyarra, mint sok más kevésbé választott idegen nyelvre jellemző, hogy hobbi nyelvként tanulják, például azért, mert szeretnék egy „különleges”, azaz nem indoeurópai nyelvet tanulni. Mások egy magyarországi nyaralás kedvéért, vagy éppen párkapcsolati okokból kifolyólag kezdenek bele önként a nyelvtanulásba, a *MagyarOK* tankönyvcsalád több szereplője is ilyen okokból kifolyólag tanul magyarul, például Patrik, Anna barátja (I./26.: Tímea és Anna párbeszéde).

Különösen fontos szerepe van a belső motivációnak a magyar nyelv tanulása során azoknak a körében, akik a magyart származásnyelvként tanulják, hiszen számukra a magyar nyelvvel, kultúrával és az országgal való ismerkedés identitás formáló erővel bír. Ezek a tanulók érzelmileg kötődnek a magyar nyelvhez és kultúrához, a nyelvtanulás az identitáskeresés és formálás, a gyökerekhez való visszatérés egyik fontos útja. Hasonló belső motivációval rendelkeznek azok a magyart idegen nyelvként tanuló külföldiek, akiknek felmenői szintén magyarok voltak, de a nyelvet veszítették, illetve a nyelvcsere folyamatán mentek keresztül, vagyis a magyar nyelv használatát felváltotta a fogadóország nyelvének használata. Az idősebb generációk nem örökítették át a magyar nyelvet. Ezeknek a tanulóknak idegen nyelvként kell felfedezniük a magyart (Nádor 2018, 11, 27–28).

Az extrinzik motiváció esetében arról van szó, hogy bizonyos jutalom megszerzése vagy büntetés elkerülése végett, tehát külső tényező hatására tanul a diák. Például azért, mert a magyar nyelv tanulása kötelező (Bertocchini–Costanzo 2008, 13–15). Erre példa a Budapesten működő Magyar–Kínai Kéttanítási Nyelvű Általános Iskola és Gimnázium vagy a Deutsche Schule Budapest – Thomas Mann Gymnasium, melynek 5–8 évfolyamán heti 5, illetve 4 órában kötelező a magyar nyelv tanulása (Nádor 2018, 25).

Szintén fontos szerepet játszik a külső motiváció azok életében, akik felsőfokú tanulmányaik, illetve munkájuk miatt kényszerülnek arra, hogy nyelvet tanuljanak. Pedro Romero perui üzletember a *Halló, itt Magyarország!* egyik szereplője is magyarországi felsőfokú tanulmányai során sajátította el a nyelvet (2./54.: *Van valami elvámolni valója?*). Marco, a *MagyarOK* egyik szereplője is a magyarországi munkája miatt tanult meg magyarul. A *Halló, itt Magyarország!* egyik szereplője, Barta István holland–magyar vegyesvállalatnál dolgozik, külföldi kollégáinak szintén munkájuk miatt kell megismerkedniük a magyar nyelvvel (1./81.: *A Városligetbe megyünk*).

A harmadik motiváció típus az intrinzik és az extrinzik motiváció ötvözet, az úgynevezett teljesítménymotiváció. A diák szeme előtt lebeg egy cél, amely elérésének egyik eszköze a tanulás, jelen esetben a magyar nyelv elsajátítása. Például, ha valaki a Kodály-módszer és a magyar népzene iránt érdeklődik, célja az, hogy zenepedagógussá váljon. Érdeklődési területe tehát alapvetően a zenetudomány és a zenepedagógia, de a választott terület alaposabb megismeréséhez eszközt, segítséget jelent a magyar nyelv elsajátítása. Az idegennyelv-oktatásban, amikor egy diák a tanult nyelvre csak eszközként tekint a célja eléréséhez, instrumentális motivációnak is szokás nevezni (Zerkowitz 1988, 25–26).

Hasonló a helyzet akkor, ha valaki például magyar irodalommal vagy történelemmel szeretne foglalkozni. Éppen ezért álláspontom szerint a *hungarológia* az esetek döntő többségében nem művelhető magas színvonalon magyar nyelvtudás nélkül.

A *hungarológia* fogalma sokféle, szerzőnként és korszakonként, valamint régióként változhat, de összességében egy olyan gyűjtő fogalom, mely a magyarsággal nyelvi, filológiai, jogi, társadalomtudományi és sok más aspektusból foglalkozik egy külső, azaz külföldi szemlélő szemüvegén keresztül. A motivációról írva a *hungarológia* fogalma kapcsán érdemes egy zárójelet nyitni. A mai *hungarológiai* képzés egyik komoly problémája és aktuális kihívása, hogy alapvetően filológiai természete miatt nem veszi figyelembe a hungarológus hallgatók szükségleteit és igényeit, nem alkalmazkodik a munkaerőpiac elvárásaihoz, így a hallgatókat és a potenciális leendő hallgatókat nem motiválja megfelelően (Nádor 2018, 21–22, 58–62).

A teljesítménymotivációra hétköznapi példák is hozhatók. A Vajdaságban vagy Kárpátalján élők számára egy eszköz a magyar nyelv, melynek segítségével Európai Unió tagállamban szerezhetnek állampolgárságot és munkát.

A három motivációtípus között nincs éles határ, a különböző motivációtípusok erősíthetik egymást. Egy olyan nyelvtanulóban, akit párkapcsolata Magyarországhoz köt, akinek a munkája miatt is szüksége van arra, hogy magyar nyelvet tanuljon, s aki számára a magyar nyelv elsajátítása új perspektívákat nyit, mind a három motiváció munkálkodik.

A *magyar mint idegen nyelv* oktatása során törekedni kell a motiváció kialakítására és fenntartására, melynek egyik kiváló eszköze a kulturális tartalmak, a civilizációs ismeretek tanítása. A különböző életkorú, érdeklődési körű és különböző célokkal rendelkező diákok nem azonos módon motiválhatók. A társadalomról és a magyarok mindennapjairól hírt adó kulturális tartalmak azonban minden nyelvtanuló számára motiválhatók lehetnek, hiszen hozzájárulnak ahhoz, hogy magyar nyelvi környezetben, vagy magyar vizsgán boldoguljanak. Magyarország természeti kincseinek, kulturális örökségének bemutatása, a magyar egyetemek, tudományos élet és a magyarországi munkalehetőségek megismerése mind motiválhatják a diákokat.

A civilizációs tartalmak változatos munkaformában történő feldolgozása nemcsak a kommunikatív kompetenciák fejlesztését teszi lehetővé, hanem motiválnak is. A dolgozat korábbi fejezeteiből látszódik, hogy mind a *MagyarOk*, mind a *Halló, itt Magyarország!* számos kulturális tartalmat, országismereti információt tartalmaz. Az igényes és jól felkészült tanár azonban nemcsak arra a tankönyvre támaszkodik amelyből tanít, hanem azt kiegészíti más könyvek, segédanyagok, feladatgyűjtemények, internetes források és audiovizuális anyagok segítségével, s arra biztatja diákjait, hogy az önálló tanulás és az élethosszig tartó tanulás jegyében a tanulók is keressék a saját érdeklődési körüknek megfelelő motiváló lehetőségeket a nyelvtanuláshoz – többek között kulturális programok és tartalmak segítségével: magyar filmnézés, színházlátogatás, magyar sajtótermékek olvasása, koncertek, fesztiválok, kiállítások és tudományos-ismeretterjesztő előadások látogatása, a célnyelvi civilizáció felfedezése utazással, esetleg ösztöndíj program keretein belül.

12. Zárógondolatok, további kutatási irányok

Tökéletes és teljes tankönyv nem létezik. A tankönyvek mindig kiegészítésre és aktualizálásra szorulnak. A tanulók életkori sajátosságaihoz, szükségleteihez és igényeihez kell igazítani a tankönyveket, illetve az oktatás tartalmát. Láthatjuk, hogy a kulturális ismeretek oktatása milyen mértékben járulhat hozzá a különböző nyelvi kompetenciák fejlesztéséhez, továbbá a kulturális és interkulturális kompetencia fejlesztéséhez. Megállapítottam, hogy milyen sokféle forrása van a célnyelvi civilizációs ismeretek tanításának (szöveg, kép, ábra, térkép, zene, film, játék, internet stb.), s hogy a civilizáció oktatása során változatos munkaformákat alkalmazhatunk (frontális, páros, csoportos, egyéni stb.), továbbá azt, hogy a kulturális tartalmak, interkulturális elemek tanítása a diákok motiválásában is fontos szerepet játszik. A

cél nyelvű ország társadalmának, kultúrájának megfelelő ismerete nélkül a nyelvtanuló nem boldogulhat megfelelően sem a cél nyelvű ország oktatási rendszerében, sem a munkaerőpiacán, de a nyelvvizsga során sem. Mindennek tükrében beigazolódni látszik, hogy a nyelv és a civilizáció oktatása szétválaszthatatlan, hatékony nyelvvizsga alapvető eleme a kulturális ismeretek átadása.

Egy esetleges későbbi, nagyobb terjedelmű dolgozatban érdemes a *MagyarOK* munkafüzeteket és audiovizuális anyagait, több tankönyvcsaládot, oktatási csomagot, nyelvvizsgatípust és szintet bevonni az elemzésbe ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a kulturális ismeretek tanításának lehetőségeiről és oktatásának szerepéről *magyar mint idegen nyelv* órákon.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2005. *Élő nyelvtanítás-történet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bertocchini, Paola – Costanzo, Edwige 2008. *Manuel de formation pratique pour les professeurs de FLE*. Clé International, Paris.
- Braudel, Ferdinand 1993. *Grammaire des civilisations*. Flammarion, Paris.
- Csontos Nóra – Dér Csilla Ilona 2018. *Pragmatika a magyar mint idegennyelv oktatásában*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.) 1998. *Magyar mint idegen nyelv. Hungarológia. Tankönyv és szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kálmán László – Trón Viktor 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Nádor Orsolya 2018. *Tanított (anya)nyelvünk*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Zerkowitz Judit 1988. *Tanítsunk nyelveket! Általános módszertan nyelvtanárok számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Idézett tankönyvek és feladatgyűjtemények

- Baylon, Christian (et alii) 2000. *Forum*, Hachette. Paris.
- Berthet, Annie (et alii) 2013. *Alter Ego + I*. Hachette. Paris.
- Bosquet, Michéle (et alii) 2010. *Quarter Libre I*. (átdogozott kiadás). Klett Kiadó Kft. Budapest.
- Erdős József – Prileszky Csilla 1997. *Halló, itt Magyarország! I*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Erdős József – Prileszky Csilla 1997. *Halló, itt Magyarország! II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Girardet, Jacky – Cridlig, Jean-Marie 2004. *Panorama I*, Clé International. Paris.
- Soignet, Michel – Szabó Anita 2014. *France Euro Express Nouveau I*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó László (szerk.) 2002. *Fokról fokra magyarul*. Idegennyelvi Továbbképző Központ. Budapest.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1+*. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2014. *MagyarOK A2+*. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2016. *MagyarOK B1+*. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.

Internetes források

- (1) Eötvös Loránd Tudományegyetem, alapszakok, specializációk
<https://www.btk.elte.hu/ba/alapszakok> (2018. 12. 30.)
- (2) Eötvös Loránd Tudományegyetem, diszciplináris MA
<https://www.btk.elte.hu/ma/diszciplinaris> (2018. 12. 30.)
- (3) Közös Európai Referenciakeret 2002 - magyar változat
https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/KER_2002/5%20fejezet_2.pdf (2018. 12. 30.)
- (4) ELTE Origo Nyelvi Centrum, Magyar B1, alapfok
<http://www.onyc.hu/origo-nyelvvizsga/egnyelvu/magyar/b1> (2018. 12. 30.)

- (5) A *MagyarOK* tankönyvcsalád honlapja
www.magyar-ok.hu (2018. 12. 30.)
- (6) A *MagyarOK* tanári kézikönyve
http://magyar-ok.hu/hu/A2_teachers.html?ver=2.7 (2018. 12. 30.)
- (7) Államilag elismert nyelvvizsgák nyelvek szerint
https://nyak.oh.gov.hu/doc/akk_nyelvek.asp##118 (2018. 12. 30.)
- (8) ELTE Origo Nyelvi Centrum mintafeladatok
<https://www.onyc.hu/mintafeladatok> (2018. 12. 30.)

Dormán, András

The teaching of target language civilization and the development of intercultural competence in Hungarian as a foreign language course books – with an outlook on the B1 level Origo language exam

In this paper I present the cultural contents of two Hungarian as a foreign languages coursebook series: *MagyarOK I–II–III.* and *Halló, itt Magyarország! I–II.* I analyse how the teaching of cultural contents helps to develop communicative competences and in what ways it can contribute to developing and maintaining intrinsic and extrinsic, as well as performance motivation. Furthermore, I present the cultural knowledge and cultural know-how that is required at a level B1 language exam and in everyday life in the target language environment.

Hegedűs Rita

**„Minden mindennel összefügg” –
az összetartozás, rész-egész, birtoklás funkcionális kategória helye
a nyelvhasználat rendszerében¹**

Tanulmányom alapvetően összegző jellegű: a nyelvoktatás sarkalatos pontját, a haladási menetet – a sorrendiséget – tárgyalja egy, a birtoklás kifejezésének sajátosságait vizsgáló, nemzetközi funkcionális tipológiai projekt kapcsán. A vizsgálat terepe nem pusztán a formális nyelvi rendszer, hanem a **nyelvhasználat rendszerének** tanítása.

A címadás konkrét indítéka a nyelvoktatók számára ismert gyakorlati probléma: az elemek polifunkcionalitásából, a funkciók összetettségéből fakadóan egy-egy jelenséget egy alkalommal nem lehet egészen bemutatni, mivel a nyelvtanuló ismeretei nem teszik lehetővé a teljeskörű feldolgozást. Ilyenkor meg kell találni azt a (nyugvó) pontot, ahol az adott jelenség feltárását időlegesen lezárjuk, különben könnyen beleesünk a kezdő tanár hibájába, aki a hallgatói tudásszintjét messze meghaladva egyre újabb és újabb egységeket von be a magyarázatba, újabb és mélyebb összefüggéseket tár fel – miközben a hallgatója már rég elvesztette a fonalat.

1. Bevezetés

A formális, az adott nyelv szerkezetét leíró elméleti megközelítések vagy éppen a nyelvtanulás alapjául szolgáló grammatikák a nyelv elemeit szegmentálva, leltárszerűen ragadják meg. Az adott formális egység tárgyalását egy helyen, formai kritériumok alapján végzik el. Lotz János nyelvtanának bemutatásában így ír erről: „Az anyag feldolgozásában a legszigorúbb következetességre törekedtünk. Egyetlen tény sem fordulhat elő kétszer, s minden egyes ténynek csak egyetlen helye lehet a rendszerben” (Lotz 1976, 113). Valóban, a **statikus rendszert** világossá és áttekinthetővé teszi ez a leírási mód, mely alapjául szolgál a fordító-grammatizáló módszer különböző – időnként akár a „kommunikatív” jelzővel is illetett – variációinak: ezeknek módszertani megvalósulását látjuk az építőköckek-elvben [*Bausteine*], mely szerint a közlő a mondanivalóját a lexikai és grammatikai elemek megfelelő kombinálásával állítja össze. Anélkül, hogy mélyebben belemennénk a holisztikus vs. kettős tárolás problematikájába,² a nyelvhasználat szempontjait figyelembe véve a gyakorlat bizonyítja: az építőköckek-módszer a megértés oldaláról megközelítve már nem alkalmazható. Egyszerűbben szólva: a nyelvtanuló ki tudja fejezni a kommunikációs szándékát, de a választ már nem tudja dekódolni. Az információ feldolgozása érzékeny az egy-, illetve többértelműsége³ – s ebben az ő szerkezetre vonatkozó tudása nem nyújt elég segítséget. A produkció és reprodukció, valamint a leírás összehangolására született a *funkcionális kategória* megjelölés; először ennek értelmezésével foglalkozom a következőkben.

¹ A szerző habilitációs eljárásának (PTE BTK, 2019. november 28.) nyilvános tudományos előadása – írásban bővített változatban.

² 1. a két szemlélet MID-szemponutú tárgyalását: Kajdi 2017, 32–47.

³ vö. Pléh 2015, 31.

2. A funkcionális kategóriák mibenléte; a *tertium comparationis*

A különböző szerkezetű nyelvek leírása különböző kategóriák alapján történik. A nyelv- vagy nyelvcsalád-specifikus kategóriák nehezen vetíthetők egymásra a leírandó nyelv sajátosságainak csorbítása nélkül – Brassai óta ezt a Prokrusztész-ágy-hasonlat segítségével jeleníti meg a szakirodalom. A cél tehát az, hogy a vizsgálandó nyelveket azonos szempontok alapján mérjük össze. Erre szolgálnak a *funkcionális kategóriák*, melyek segítségével leírható a *nyelvhasználat rendszere*. „A *funkciók* a valóságban előforduló alaphelyzetek, diskurzusegységek. Ezek nyelvi megragadásában egyaránt részt vesznek lexikai és grammatikai elemek, amelyek nyelvtől, nyelvtípustól függően különböző mértékben járulnak hozzá egy helyzet megjelenítéséhez, kombinációik pedig lehetőséget nyújtanak a valóság árnyalatainak kifejezésére” (Hegedűs 2019,² 271).

A funkció tehát szemantikai-pragmatikai-kognitív alapú *tertium comparationis*, amelyhez többféle, a nyelv különböző szintjeihez tartozó forma, illetve alapformák kombinációja rendelhető hozzá. Ez a felfogás közelebb áll a Dik-féle *state of affairs*-hez,⁴ mint a Muysken-féle grammatikai funkciókhoz, viszont multidimenzionális felfogásában⁵ rokon ez utóbbival.

Az elemi kategóriák szemantikai funkciójának leírásához erőteljesen hozzátartozik a *grammatikai jelentés* – azaz a viszonyfogalmak lehető legpontosabb értelmezése. Ez történhet egyrészt a formális logika eszközeivel, másrészt a fogalmak nyelvi leképeződését feltáró kognitív folyamat megragadásával. Már pusztán a a konceptualizáció folyamatának elemzése és leírása is elvezet a metaforizáció⁶–grammatikalizáció magyarázóelvéhez, amely automatikusan összeköti a (nyelv)történetet a nyelv éppen aktuális működésének „történetével.”

Ezeket a fogódzókat kétféleképpen ragadhatjuk meg: vagy nagyon kis egységekre bontjuk a nyelveket (mint a matematikában a legnagyobb közös osztó), vagy éppen ellenkezőleg: átfogó, nagyobb egységekből indulunk ki (mint a matematikában a legkisebb közös többszörös). Mindkettőnek megvan a maga veszélye.

A legnagyobb közös osztó esetében túl sok, elaprózott és ezért nehezen kezelhető fogalmi kategóriához jutunk. Ilyenkor a leírás eltolódhat formális irányba, mivel az adott nyelv egy-egy speciális funkcióját vizsgálva óhatatlanul is a legkisebb formai egységre fókuszál.

A legkisebb közös többszörös megállapításakor túlságosan nagy, rendezetlen és esetenként tagolatlan konglomerátum lesz a végeredmény: túlságosan absztrakt, nehezen megragadható fogalmakhoz jutunk, amelyek a pedagógiai munka során nehezen kezelhetők. Ez utóbbira példa az Európa Tanács Nyelvi Bizottságának iránymutatásai szerint összeállított *Küszöbszint*, amely a nyelv kommunikációs funkcióinak összegyűjtését, feltérképezését és – erre épülve – megtanítását tűzte ki célul. A tapasztalatok szerint az elkészült munka számonkérésnél, tananyagok összeállításánál korlátozottan alkalmazható, de elméleti vagy gyakorlati nyelvi összevetésre kevésbé alkalmas. A nyelv működését kizárólag linearitásában, azaz a mondatok egymásutánosságában képes modellezni, a dinamizmusból nem árul el semmit.⁷

Mik a jól használható funkcionális kategória ismérvei?

Mivel nyelvoktatásról, tehát nyelvi összevetésről, közelebről nyelvi tananyagok készítéséről, valamint nyelvtudás-mérésről van szó, a kategóriák olyan sajátos kialakítására van szükség, amely a különböző szerkezetű, származású és kulturális háttérű nyelveket összevethetővé teszi.

⁴ „This various points boil down to the view that SoAs are not things which exist in reality, but are themselves interpretations or representations of reality” (Dik 1989, 107).

⁵ „This approach implies that several capacities are assumed to cooperate conjointly in what appears to be a single phenomenon: the human language capacity. These capacities include syntactic computation, interactive communication, sign building (semiotics) and cognition” (Muysken 2006, 5).

⁶ vö. Hadrovics 1969: 2.6–2.16. pont

⁷ „A lineáris rend a szavak egymásutánja, úgy, ahogy kimondjuk őket”, s ez szemben áll a Tesnière által a leírásban preferált strukturális-dinamikus renddel (Károly 1963, 167).

A leíró nyelvtanok axiómaként kezelik a nyelvi eszközök megnevező és viszonyító funkció szerinti felosztását, tehát jól kitapinthatóan elválasztják egymástól a *lexikai* és a *grammatikai* elemeket. Ezzel óhatatlanul is éles határt húznak közöttük, az átjárhatóság nem válik nyilvánvalóvá. Különösen zavaró ez olyan esetekben, amikor két nyelv ugyanazt a jelenséget a nyelvi rendszer különböző szintjein fejezi ki, netán bizonyos funkció egyértelműen nem rendelhető hozzá egyetlen nyelvtani kategóriához. Az optimálisan felépített kategória tehát

(1) nem annyira absztrakt, hogy az a nyelvtani-nyelvészeti háttérismerettel nem rendelkező tanulót megakadályozza a nyelvtanulásban. Ezzel szemben

(2) olyan konkrét sarokpontokkal rendelkezik, amely egyértelműen lehetővé teszi az összevetést, s ebből következően a tudás mérhetőségét.

Mindennek kulcskérdése tehát a kategóriák meghatározása.

3. A magyar mint az optimális tertium comparationis – kis történeti kitekintés

E tanulmány maga – ezt készíti elő a hosszú bevezető – a HU CENTRAL-projektjének kibontakozófélben levő produktuma, mely különböző nyelvekben a birtoklás/összetartozás funkcióját vizsgálja azonos kritériumok szerint. Elméleti háttere a szorosabb és tágabb értelemben vett funkcionalitás⁸ – tehát a kognitív megközelítés nincs kizárva. Fontosnak tartom, hogy figyelembe vegyük a korai funkcionális törekvéseket is, melyek a magyar nyelvészetben igen mélyen gyökereznek – pontosan a gyakorlat, az idegennyelv-tanítás irányából, ennek módszertanából formálódtak elméletté. A korai magyarnyelv-tanítás tapasztalatait összegezve állapított meg Brassai számos olyan összefüggést, melyet a 20–21. század nyelvésze magáénak tart: egy adott nyelv morfológiai gazdagsága és kommunikáció-irányította szórendje [funkcionális mondattagolás] közötti ok-okozati összefüggést (konfigurációs és nem-konfigurációs nyelvek); az igemódok polifunkcionalitása egyenesen a beszédaktus-elméletet készíti elő; a mozgatható szórend és a passzivizáció Halliday-nél kerül bővebb kifejtésre – nem beszélve ugyanitt a grammatikai és a pszichológiai alany megkülönböztetéséről. A 30-as években előtérbe kerülő funkcionális szemlélet Magyarországon Gombocz nevéhez fűződik; berlini nyelvész-kollégáinak kutatásaiban jelentős helyet kapott pontosan a birtoklás fogalmának értelmezése és egyben kitérítése (l. később).

Nem értek egyet a Tolcsvai Nagy Gábor 2005-ös tanulmányában foglalt értékeléssel: „A hagyományos besoroló/osztályozó nyelvtan, amelynek újgrammatikus és korai strukturalista alapjai máig megvannak (az Akadémiai nyelvtan óta, legújabbban a Magyar grammatikában, vö. Keszler szerk. 2000), gyakran tekinti és hirdeti magát funkcionálisnak. Ezt teszi Hadrovics László is, monográfiája címében is [Hadrovics 1969], s bár valóban fölvet néhány funkcionális kérdést, elveiben megegyezik az akadémiai nyelvtannal” (Tolcsvai 2005, 1). Ezzel szemben állításom (Hegedűs 2019,¹:18–19): „Hadrovics László funkcionális grammatikája előzmény nélküli a magyar nyelvtanirodalomban. Ha értékeit a kortársak idejében felismerték volna, a nyelvészet nemzetközi porondján végre egyszer időben

⁸ Ladányi (2005, 11) definíciója szerint „... tágabb értelemben funkcionális szemléletűeknek nevezem mindazokat a nyelvészeti irányzatokat, amelyek a funkcionalitást cselekvéseméleti keretben, mint az ember célszerű tevékenységéhez kötődő fogalmat közelítik meg. Ebből adódik, hogy a funkcionális szemléletű irányzatok a nyelv két alapvető funkciójának, a kommunikatív és a kognitív funkciónak, valamint a nyelv rendszerbeli összefüggéseivel kötődő funkcióknak (pl. az alapvető disztinktív funkciónak vagy a különböző nyelvi szintek működéséhez köthető egyéb funkcióknak, részletesebben lásd Dressler 1995) nem közvetlen, de fontos szerepéről beszélnek a struktúrák kialakulása, működése és elsajátítása kapcsán. (Ezek az irányzatok a strukturális szemléletű/formális modellek riválisai.) A funkcionális szemléletű irányzatokon belül szűkebb értelemben véve azokat az irányzatokat nevezem funkcionális irányzatoknak, amelyek kifejezetten a nyelv kommunikatív funkciójára építik a nyelvelméleti modelljüket.”

megjelenhetett volna egy korszakalkotó magyar mű. Ehelyett maradt az epigonszerep, a kullogás a nyugat-európai irányzatok után. Hogy időben tájékozódhassunk: 1969-ben Halliday még nem kifejezetten a funkcionális nyelvészet területén publikált, Diket éppen kilenc év választja el a *Functional Grammar* első verziójának megjelenésétől, Tesnière szintaxisa tíz éves, s ekkor jelenik meg Hadrovics László *A funkcionális magyar mondatan alapjai* c. grammatikája. A mondatan minden szempontból korszakalkotó: szakít a formális logikai (formális és logikai) szemlélettel, a nyelvet mozgásában, működésében írja le, nem választja szét egymástól, ami összetartozik: a jelentéstant és a mondatant, formát és funkciót, a rendszert és a működést. Lényege: »A funkcionális vizsgálat a szófajok jelentésviszonyaiból indul ki, lényege az, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket igyekszik okaikra visszavezetni. Ezt a munkát a magam számára úgy határoztam meg, hogy a nyelvet mint az értelmes közlés eszközt akarom megragadni« [Hadrovics 1969, 8].» *A Részem vagy tulajdonom*. c. többszerzős kötetünk kiindulása éppen Hadrovics grammatikájának *A birtokviszony* c. fejezete. Hadrovics művének időtállóságát, használhatóságát mutatja, hogy felosztása, szempontjai és rendezőelve megegyezik a téma legújabb feldolgoásaival: l. később Heine, Rijkhoff, Aikhenvald bemutatását.

A fenti kitérő egy részben módszertani, részben elvi kérdésre hívja fel a figyelmet: A magyar nyelv szerkezetéből fakadóan aprólékosan, logikusan, érthetően követi a konceptualizálás folyamatát. A magyar nyelv Európában és Európán kívül viszonylag elterjedt. Kulturális beágyazottságában egyértelműen európai, szerkezetében, származásában, tipológiai sajátosságaiban azonban kifejezetten „egzotikus.” Morfológiai jelölési rendszere – nem konfigurációs nyelv lévén – rendkívül sokoldalú, gazdag; aprólékosan megkülönbözteti a szituáció legkisebb árnyalatait is. Ezért minden erőltetés nélkül elláthatja a „legnagyobb közös osztó” szerepét, ezzel kiválthatja az erőltetett, túlságosan absztrakt, mesterkélt magyarzó „meta-” kategóriákat, melyek sok esetben csak megnehezítik a tényleges összevetést.

Fontos tényező, hogy az indoeurópai nyelvek közé beékelődve szükségszerűen kifejlődött a külső nézőpontra épülő – tehát magyar mint idegen nyelvi – leírása. A magyaron alapuló funkcionális kategóriák szerinti leírás első kidolgozása mintául szolgálhat más nyelvek leírásához; ezért látjuk értelmét a magyar mint *tertium comparationis*⁹ bevezetésének.

4. A birtoklás, valamihez való tartozás

A funkcionális kategóriák részletes elemzéséhez a nemzetközi projekt a *birtoklás, valamihez való tartozás* kategóriáját választotta. Az elemzés a magyarból kiindulva, azonos séma szerint halad. A továbbiakban a mintául szolgáló magyar anyag feldolgozásának lényeges pontjait mutatom be.

Kiindulásként leszögezhetjük, hogy a legfontosabb szempont a **szemantikai** – **grammatikai** és **pragmatikai** funkciók egyenrangú kezelése, az egyes nyelvi szintek közötti éles határok eltörlése. Az általában elterjedt, pusztán a grammatikai szerkezet felől való megközelítés számunkra nem járható út, mivel a tipológiailag különböző nyelvek esetében a grammatikai kategóriák nem vagy nem teljes mértékben kompatibilisek – még akkor sem, ha valamely tradíció folytán azonos terminusokkal jelöljük őket. Pontosan ezek a látszólag csak nüansznyi különbségek az interferencia forrásai.

A jelentés/jelentés mint funkció felőli megközelítés már közelebb visz a célhoz, az összevethetőséghez. A kutatócsoporttal egyetértésben épp azért választottuk kiindulópontként

⁹ vö. Szűcs 2009, 68.

ezt a kategóriát, mert – eredeti feltételezésünk szerint – épp a birtoklás az a kategória, amelynek konceptualizálásában nem lehetnek nagyon nagy különbségek az európai nyelvek között; ugyanakkor a magyar vs. indoeurópai nyelvek szerkezetének eltéréséből fakadó eltérések számos hiba forrásai. Azaz: igazi ínyencfalat a kontrasztív nyelvész, a nyelvtanár számára; a várható eredmények nemcsak az elméletet gazdagítják, de hasznosíthatóak a tananyag-felépítésben és az értékelésben is.

Az elméleti megközelítések összevetése elgondolkoztató eredményt hozott: az elsősorban a morfológiai szerkezetre fókuszáló magyar leírásokkal szemben számszerű növekedés tapasztalható a tipológiai, azon belül a **funkcionális** tipológiai alapú összevetésekben. Az elmúlt kb. 30 évtől kezdve ráirányul a figyelem Afrika, Ausztrália egzotikus nyelveire, sőt, a finnugor nyelvek tipológiai szempontú vizsgálata sem váratott magára sokáig: a birtoklás – összetartozás kategóriája előtérbe került. A vizsgált nyelvek körének e kiterjesztése nemcsak mennyiségi változást hozott, hanem gyökeres szempontváltást is: ami a nyelvtanár számára hibaforrás, az a tipológus számára puzzle-darab, amelyet a megfelelő helyre kell illeszteni. Ami közös bennük: a külső szempontú, előítélet- és előfeltételezés-mentes megközelítés, mellyel az új, nem pusztán a szűk értelemben vett grammatikai szempontok megjelenése megtermékenyítőleg hat a hagyományos szemléletre, kitágítja a leírás perspektíváját.

Az egyes szerzők más-más szempontból ragadják meg a birtoklás lényegét. Magyarozatukba legtöbbször bevonják a predikátum-típust és a théta-szerepet – ezt kutatócsoportunk már a kezdet kezdetén bevonta a szervező elvek körébe.

Lássunk néhány példát.

A téma talán legtöbbször idézett szakértője, Heine szerint „a birtokos szerkezet minden emberi nyelvben levezethető a forrás-sémákból. A *cselekvés, hely, társ, cél, topik, genitív és azonosság* egyaránt értelmezhető szintaktikai modellként és kognitív patternként. Heine¹⁰ szerint a nyelvek a „birtoklást” vagy egy megelőző esemény által létrehozott helyzetként (helyzet-séma), vagy hely-sémaként, vagy társ-sémaként jelenítik meg. Formális szempontból ezek a sémák követik a nyelvhasználat grammatikalizációs útvonalt, így építik fel a birtokos szerkezeteket a hely, állapot és társ szemantikai doménekből” (Mazzitelli 2015, 3).

Lyons és Clark alapvetően a helyviszonyokra vezetnek vissza, illetve abból vezetnek le a birtoklás-konstrukciókat – az egyes nyelvek vizsgálatánál ezeket a szempontokat számon lehet kérni.

Érdekességképpen álljon itt Seiler (1983) „bio-kulturális” – tehát egyértelműen nyelven kívüli – magyarázata: „A birtoklás területét bio-kulturálisan lehet a legjobban leírni: emberi lények közötti viszony, rokonság, testrészek, materiális tulajdonuk, kulturális és intellektuális termékük. Tágabb perspektívából nézve az organizmus része és egésze közötti viszony.”¹¹

Kognitív nézőpontból határozza meg Langacker a birtokviszonyt, mely tipikusan az úgynevezett referenciapont-kapcsolatok kategóriájába tartozik. A birtoklás esetében a birtokos a referenciapont, a birtok a cél (Langacker 2009, 46).

Taylor 1996-os írásában a prototípus-elv szerint írja le a birtoklást: leltárszerűen felsorolja a tipikus jellemzőket, ezek kombinációi nyomán jönnek létre az értelemszerűen életlen kategóriák – módszere közel áll Hadrovicséhoz.

¹⁰ Heine claims that the possessive constructions, in any human language, are derived from what he labels *source schemas*. These schemas (Action, Location, Accompaniment, Goal, Topic, Source, Genitive and Equation) are understood as both syntactical models and cognitive patterns. According to Heine, languages cognitively represent the concept of “possessing” as a state, resulting from a previous action (Action schema), or as a locative situation (Location schema), an accompaniment situation (Companion schema) and so forth. From the formal point of view, the source schemas represent the grammaticalization paths that languages use to build their possessive constructions from constructions, originally devoted to the expression of other semantic domains (Location, Action, Accompaniment, etc.). – Részletes kifejtése: Heine 1997, 45.

¹¹ Seiler 1983, 4.

5. A birtoklás lehetséges kategóriái

Az „adott helyzet” értelmezése a fentiek szerint magában foglalja a lexiko-szemantikai és a pragmatikai síkot, mely nyelvileg az adott nyelv típusától függő grammatikai eszközökkel valósul meg. A *top-down* szemlélet határozza meg a funkcionális megközelítés irányát, ezért szükséges először olyan tág kognitív kategóriákat meghatározni, amelyek egyrészt *legkisebb közös többszörösésként* szolgálnak, másrészt igény esetén tovább szegmentálhatók. Az empiria felől, induktív módszerrel lát neki Hadrovics a birtoklás fogalmi tisztázásának: „... a kategóriákat nem úgy kell megalkotni, hogy egy egységes szempontot fogadunk el rendszerező elvként, hanem ki kell jelölnünk néhány alapkategóriát, és ki kell tapogatni azokat a fejlődési utakat, amelyeken a nyelv természetes növekedése tovább halad” (Hadrovics 1969, 139). Hadrovics módszere feltűnő hasonlóságot mutat a berlini funkcionális tipológiai irány képviselőivel, Ernst Lewyvel és Hugo Schuchardttal – anélkül, hogy bármi is utalna arra, hogy ismerte vagy tanulmányozta volna őket. „Az egyes jelenségekben meg kell tanulni megtalálni az általánost; egy olyan tény felismerése, mely a teljes nyelvi működést uralja, fontosabb, mint valamely különleges jelenség leírása” (Schuchardt 1885, 36). A metaforikus fejlődés nem pusztán a szemantikai jelentésváltozásnak, hanem a grammatizációnak is kulcsa – ennek részletes, összevető kifejtését a kortárs Thienemann végezte el.¹²

Hadrovics eljárása igen közel áll a fentiekben ismertetett Taylor-féle prototípus-elvhez, különösen az élelenség, az átmenetek hangsúlyozása okán. Öt alapkategóriát, ezeken belül alkategóriákat állapít meg, melyek az alapkategóriák kombinációinak, valamint a nyelv analógiás fejlődése révén jönnek létre. Megfogalmazása magában foglalja a funkcionális szemlélet lényegét. Kategóriái:¹³

(1)Mind a birtokos, mind a birtok különálló egész, ezek között összetartozás van:	<i>A mama kedvence, a gazda tehene</i>
(2)Az egész a birtokos, a rész a birtok:	<i>A tök szára, a bor literje</i>
(3)Eredet és ok a birtokos; eredmény és okozat a birtok:	<i>A nap fénye, a tehén teje</i>
(4)A cselekvés kapcsolatai:	<i>Zalán futása, a búza cséplése</i>
(5)Fogalmi alá-/fölrendeltségi viszony; lényegbeli vagy képzelt azonosság:	<i>Kossuth arcképe, a féltékenység ördöge</i>

A birtoklással foglalkozó szerzők ellentétes utat járnak be: előbb tűzik ki a szempontokat, amelyek a továbbiakban irányítják a csoportosítást. Langacker a birtoklás archetípusának a *tulajdonlás, rokonság és egész-rész* kategóriákat tartja,¹⁴ mivel a referenciapont-elmélet itt valósul meg a legélesebben.

Heine birtoklás-predikátum kategóriái:¹⁵ *fizikai birtok, átmeneti birtok, állandó birtok, elidegeníthetetlen birtok, absztrakt birtok, elidegeníthetetlen élettelen birtok, elidegeníthető élő birtok*. Aikhenvald három kategóriát különböztet meg: *tulajdonjog (tulajdonlás); rész-egész, rokonsági viszonyok*. A készülő pedagógiai összevetés kategóriáinak meghatározásánál laza, prototipikusnak tekinthető csoportokat választunk kiindulásnak. A szemantikai-pragmatikai szempontok alapján hipotetikusan felállított csoportok a konceptualizáció univerzálisnak tekinthető folyamatát követve válnak véglegessé. Az egyes nyelvek vizsgálatá

¹² Thienemann 1968; a téma részletes kifejtését l. Hegedűs 2019.

¹³ l. fenn

¹⁴ Langacker 2000, 176

¹⁵ Heine 1997, 34 ff.

során, az empirikus anyag elemzése közben bontakozik ki, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyek lényeges szerkezeti változásokat generálnak. Ez utóbbiak adják az egyes nyelvek specifikumát.

Az egyes kategóriák kiindulásként kialakított laza kerete a következő:

- 1) rész-egész viszony, a PR és PM egymástól elidegeníthetetlen/elválaszthatatlan, egymást feltételezik;
- 2) a PR és PM önmagában is egész, a szituációtól függően rövidebb-hosszabb időre kerültek egymással függőségi viszonyba;
- 3) az absztrakt, logikai viszonyokat kifejező szerkezetek, melyek az adott nyelvben a genitívusz formai jegyét hordozzák.

A fenti felosztás sugall bizonyos hierarchiát is: kiindulásként az *Állapot/Egzisztencia* statikus kategóriája képviseli a megbontatlan *Egészet*, ennek felosztása eredményezi a *Részt*.

Az Egészből kiváló Rész egymástól elmozdul(hat), újra rendeződik, így jön létre a *Birtokviszony*.

Mindez metaforikus úton fejlődik tovább, absztrakt viszonyok jelölésére szolgál.

Az összevetése során erőteljesen támaszkodunk a hibaanalízis eredményeire. A hibák/tévesztések rávilágítanak az egyes nyelvek konceptualizációs mechanizmusa, illetve a grammatikai megvalósítás közötti eltérésekre.

6. A birtokos szerkezet leírása

A projekt céljának megfelelően a vizsgált kérdéskör *taníthatósága* áll a középpontban: ez az a rendezőelv, mely felülírja az egységes /egynemű elméleti kerethez való ragaszkodást, sőt fenntartja a jogot az önálló szempontrendszer kialakítására. Elsődleges célja az empirikus úton nyert tapasztalatok *módszertanilag rugalmasan alkalmazható* leírásának megteremtése. Mivel tanítható/tanításban felhasználható háttéranyag létrehozása a cél, bármennyire is szeretnénk követni a *top > down* irányt, már a kezdet kezdetén sem vonatkoztathatunk el a magyar nyelv gazdag morfológiai rendszerétől – esetünkben ez a kiterjedt személyragozási rendszer formai és funkcionális szempontjait jelenti. Az indoeurópai nyelvek leírásában használt kategóriák: a flexión belül a *konjugációs* és *deklínációs* szóosztályok megkülönböztetése épp a magyar alapvető tulajdonságát, a gazdag személyragozási rendszer egységességét fedi el, megfosztva a tanárt az alapsémából való kiindulás módszertani előnyeitől.¹⁶

Különböző nyelvek birtoklás-funkcióinak leírásához egy szemantikai/pragmatikai és egy szintaktikai/pragmatikai kiindulópontot választottunk. Az első a tematikus szerepek listája – ellátva az adott nyelv példáival,¹⁷ a másik a predikátumtípusok egységes leírás/értelmezése.

Vendler (1967) négyféle predikátumot különböztet meg: állapotokat (*alszik fáradt*), folyamatokat (*fut, dolgozik*), teljesítményeket (*megír, felépít*) és eredményeket (*megír, felébred*).

Az időhatározókkal való kombinálhatósági teszteken felül szükségesnek bizonyult a Vendler-féle típusok rávetítése a magyarban hagyományos, igenemek szerinti felosztásra,

¹⁶ Ide kívánczik egy nagyon korai adat: Bél Mátyás már a XVIII. század végén felismerte, hogy a személyragozási rendszer nincs tekintettel a szófajokat elválasztó határookra: az igei személyragok és a birtokos személyjelek egybeesnek, ugyanígy toldalékolhatók a névutók is (Bél 1729, 13, 29; Hegedűs 1984).

¹⁷ Mellékelve: Hegedűs 2019

illetve a verbumképzők és az igenemek kapcsolatára. E vizsgálat eredményezte a következő predikátumtipológiát (Hegedűs 2019, 450):

	+ DINAMIKUS= VÁLTOZÓ	– DINAMIKUS = ÁLLANDÓ
+ SZÁNDÉKOS=ESEMÉNY	cselekvés <i>Mari krumplit főz.</i>	helyzet <i>János az asztalnál áll.</i> <i>János itthon van.</i>
– SZÁNDÉKOS=FOLYAMAT	történés <i>A krumpli fő.</i> <i>Az ajtó becsukódik.</i>	állapot/létezés <i>Az asztal a sarokban áll.</i> <i>János beteg.</i>

Az állapot-predikátumok tipikusan az a kategória, ahová többféle funkcionális kategória is tartozik, s ezek megkülönböztetése legkevésbé elméleti probléma, sokkal inkább a grammatikai megformálás szintjén jelent nehézséget. A tanításban nem meglepő, hogy megfordul a sorrend: a szerkezet különbségeiből vezetjük le a funkció különbségét (*van* hangsúlyozása, névelőhasználat).

A nem-verbális predikátumtípusokban a létige megléte vagy hiánya mellett nyelvhasználati problémát jelent az argumentum – esetünkben a grammatikai alany – határozott vagy határozatlan mivolta, amely a hétköznapi nyelvre lefordítva a névelőhasználatot jelenti. Az angol vonatkozásában ezt Dik (1980, 111) dolgozta ki részletesen:

SEMANTIC RELATIONS IN NON-VERBAL PREDICATIONS

<i>types of predicate</i>	<i>type of argument</i>	<i>semantic relation</i>
adjectival	any	PROPERTY ASSIGNMENT <i>The woman is beautiful.</i>
bare nominal		
indefinite term	definite term	CLASS MEMBERSHIP <i>John is a painter.</i>
indefinite term	indefinite term	CLASS INCLUSION <i>A robin is a bird.</i>
definite term	any	IDENTIFICATION <i>John is the killer.</i> <i>A relatively unknown Dutch skater was the winner of the final race.</i>
locative term	definite term	LOCATION <i>The chair is in the garden.</i>
locative term	indefinite term	EXISTENCE/LOCATION <i>There is a dog walking in the garden.</i>
empty locative	indefinite term	EXISTENCE <i>There is a dog in the garden.</i>
possessive term	definite term	POSSESSION <i>This is my pen.</i> <i>The pen is mine.</i>

Ugyanezen szempontok szerint más nyelvre is alkalmazható a rendszer, mely a magyarra vetítve a következő információkkal szolgál:

PREDIKÁTUM-TÍPUS	AZ ALANY TÍPUSA	SZEMANTIKAI VONATKOZÁS	PÉLDA
melléknévi, melléknévi igenévi	bármilyen	tulajdonság hozzárendelése - minősítés	<i>A nő szép. Egy lány beteg. A telek eladó.</i>
határozatlan fn.	határozott (specifikus)	valamely osztály (egy) tagja – besorolás	<i>János festő. A fiam diák.</i>
határozatlan fn.	határozott (típus)	valamely osztályt magában foglal (az osztály minden tagjára vonatkozik)	<i>A veréb madár.</i>
határozott fn.	bármilyen	azonosítás	<i>János a festő. Egy gyerek a ház ura.</i>
helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozott	helyhez kötés	<i>A kutya a parkban van. Itt a kulcsom!</i>
helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozatlan.	létezés/hely	<i>Egy kutya van a parkban. / Kutya van a parkban.</i>
"üres" locativusz	határozatlan	létezés	<i>A házban van kutya. / Van kutya a házban.</i>
*birtokos szerkezet, határozatlan (vagy specifikus) (Possessiv term)	határozott	birtoklás/egzisztencia	<i>Van kutyám. / Van egy kutyám. / Kutyám van.</i>
birtokos szerkezet, határozott (Possessiv term)	határozott	birtoklás	<i>A kutya az enyém.</i>

(Hegedűs 2004:129)

A magyarban különösen fontos a hely – állapot, azaz a statikus predikátumtípusok ilyen mélységű összevetése, hiszen a névelőhasználat, illetve a létige kitétele, elhagyhatósága, a hangsúlyozás lehetősége tipikus hibaforrás.

A *birtoklás* kiindulási sémáját Heine (1997:45) cselekvés-sémájából kiindulva vezetjük le: A szituáció három résztvevője (A. élő, személy; B. élő személy; C. élettelen tárgy) között a következő szcenárió játszódik le:

1. *Jánosnál van a levél / A levél Jánosé* – ideiglenesen vagy tulajdonában: **Állapot**.
2. *János odaadja a levelet Bélának* – A. ráhat a C. tárgyra, B. irányába mozdítja el: **Cselekvés**.
3. *A levél Bélánál van / A levél Béláé* – **Állapot / Birtoklás**.

Az *Állapot/Birtoklás* – *Cselekvés* – *Állapot/Birtoklás* egymást követő láncba behelyettesíthető az *Állapot/Hely* – *Cselekvés* – *Állapot/Hely* jelenettel is.

Az állandó, azaz a helyzet és állapot-típusú predikátum közös ismérve a hiányzó dinamizmus, azaz a változatlanság/statikusság. Ha a megfigyelői perspektívát kitágítjuk, akkor látszik, hogy ez a végső nyugvópont egy megelőző dinamikus esemény eredménye, célja, végpontja a **birtoklás**.

A 2. és a 3. fázis között a szituáció statikus lesz: a *levél* helyzete rögzül, birtokává válik C-nek – ezáltal specifikáltabb lesz.

A Birtoklás jellemző tulajdonságai: **statikus** (amivel együtt jár az időtlenség/folyamatosság), **specifikus, kölcsönösséget tételez fel**.

Ha a birtoktárgyat élő jeggyel látjuk el (*Mari Bélánál van*), máris átléptünk a *Helyzet* kategóriába. (Ezt a változást talán nem is fontos tudatosítani a tanítás során, a nyelvtanuló úgysis felismeri a szemantikai rokonságot.)

Nyelvi eszközeit tekintve a Birtoklás és a Rész/Egész viszony kifejezése megegyezik. Szemantikájában annyi a különbség, hogy a Rész/Egész esetében csak a változatlanság, statikusság dominál: a beszélő – hallgató perspektívájába nem kerül bele az állapotot megelőző dinamikus folyamat. Úgy is tekinthető, hogy a fent leírt jelenetet visszafelé kell lejátszani: a 3. (statikus) fázisból kiindulva metaforikusan bontjuk vissza az egységes tárgyat. *Az asztal lába, a zaj forrása* esetében az észlelés egységében, egészlegesen ragadja meg a tárgyat/jelenséget, csak ennek egy részére irányítja a hallgató figyelmét.

A fenti séma bevezetésénél két fontos tényező nem maradhat említés nélkül:

(1) Az élő résztvevőkkel vázolt alapséma elsősorban a tanításban számít kiindulásnak, mivel jól szemléltethető, tipikus szituációkban jól gyakoroltatható. Tágabb perspektívából nézve viszont felfogható úgy is, hogy az élő birtokos a hozzá tartozó birtoktárggyal együtt statikus egységet képez.

A birtoklás és a lativusi helyhatározó összefüggésének felismerése már korábban is megjelent. Vladár (2019) tanulmányában részletesen leírja a korai magyar grammatikák genitívusz-felfogásait. „Noha az *-é* birtokjelet Verseghy iktatta ki az esetsorból, híres vitapartnere, Révai Miklós is grammatikájában több fontos megállapítást tett a birtokos esettel kapcsolatban. A birtokos eset végződése szerinte az *-é*, amely a birtokra utal a birtokoshoz toldva (pl. *úr*é), ellentétben az affixummal, amely a birtokosra utal a birtokhoz toldva (pl. *asztala*).

(2) Vladár rámutat a Heine (vö. 4., 5., 6.) által leírt datívusz-genitívusz összefüggés korai magyar gyökerére: „Révai a *-nak/-nek* alapvető funkciójának a **lativusi irányjelölést** tartotta, szerinte ezt az esetet a magyarban (1806, 207) *dativus* helyett *relativus* vagy *oppositivus casus*nak kellene nevezni. A lativusi funkcióból vezethető le szerinte a dativusi, ebből pedig a possessivusi, hiszen amit odaadok, az az illető tulajdonába kerül. Példája: *a' gazdá-nak adom a pénzt*, tehát ez *a' gazdá-nak pénze* (Révai 1908, 278). A birtokba kerülést a pronomen affixum mutatja” (Vladár 2019).

Már a fentiek alapján is látszik, s a 8.II-ben további kifejtésre kerül, hogy a *-nak/-nek* – azaz a datívusz – részvétele a birtoklás kifejezésében több az egyszerű formális szerepnél: **a Recipiens dinamikus és a Birtokos statikus karaktere közötti átmenetet mutatja**.

Ez a jelenség, a Haspelmath terminológiája szerinti *külső birtoklás* (*external possession*) számos európai nyelvben megtalálható. Tipikus esete a német *Ich wasche mir die Hände*. A jelentés ('kezet mosok, megmosom a kezem') szerkezethű magyarázata: 'mosok magamnak a kezet.' A mondat ágensi alanya hatást gyakorol a Páciensre, s ez a hatás ugyanakkor visszafelé is működik: tipikus reflexív szituáció, amelyben az Ágens – Ráhatott datívusszal van kifejezve.

A szerkezet nem idegen a magyartól sem.¹⁸ A *Péternek fáj a lába, Julinak eltört a karja* esetében datívusszal jelölt birtokos szintén magába sűríti az Ágens és Ráhatott szerepet, míg a

¹⁸ „*Es micor èz fekv t uolna iesusnac [v mellerè]* (Müncheni k. 100rb) – Az *ő* *mellyére* birtokos szerkezet valódi, belső birtokosa az *ő* személyes névmás; a vele koreferens datívusz (Jézusnak) a birtokost az adott esemény közvetlen érintettjeként nevezi meg. Azt ilyen datívuszi külső birtokos – mely egy adott esemény valamely résztvevőjének birtokosát az adott esemény közvetlen szereplőjeként, igevonzatként jelöli – areális jelenség, mely csak Közép- és Dél-Európában található meg. A magyarság is feltehetőleg e régióba érkezte után illesztette grammatikájába. A *-nak/-nek* ragos birtokos az ómagyar nyelvemlékekben már többnyire belső birtokosként szerepel, azaz az ómagyar korra a ragtalan belső birtokos alternatívájává vált” (É. Kiss – Gerstner – Hegedűs 2013, 79).

birtokos személyjellel ellátott mondatrész (*lába, karja*) – szemben a némettel – a határozottságon túl a Birtokosra is visszautal.

A külső birtoklás alosa a *Bélának kivették a vakbelét, Marinak beírták a jelest*; datívusza még tisztábban mutatja a Recipiens – Birtokos – Ráhatott funkciók életlen határait:

- az alany nem egyenlő a Birtokossal,
- erősebb a dinamizmus,
- a szituáció – predikátumtípus – az állapotot megelőző esemény.

Így érkezünk el a magyarban jelöletlen belső birtokláshoz: *Megmosom a kezem; Kivették Béla vakbelét.*

7. Funkció vs. formaközpontú megközelítés

7.1. Van-e birtokos eset a magyarban?

Optimális – azaz lehetőleg semminemű grammatikai előképzésben nem részesült – tanuló nem létezik, tehát a szervezett nyelvtanulás esetében nem lehet eltekinteni az L1 készség szinten működő kategóriáitól. A birtoklás mint eset, a birtoklás-predikátum, a birtoklás mint jelző olyan szintaktikai alapkategóriák, melyek az általunk vizsgált nyelvekben akár formális/kategoriális *tertium comparationis*ként is felfoghatók.

A magyar esetrendszer kodifikációjában éppen az indoeurópai *genitívusz*¹⁹ okozta a legtöbb problémát. Már a korai nyelvtanítók is ráéreztek a *birtoklás* kategóriájának magyar sajátosságára: a birtokos (PR) és birtoka (PM) fogalmi magvát megtartva a közlő szándéka szerint más-más szintaktikai struktúrákban jelenik meg, azaz: **glosszémaszinten** realizálódik. Pontosabban: **csak** glosszémaszinten; a *predikátum – szubjektum – objektum* viszonylatban nem egyértelműsíthető. Mindhárom mondatrészi szerepet betöltheti, nem lehet vonzat, így **nem része a kázusrendszernek**. Ezt bizonyítja a régi nyelvtanítók közötti vita is, melynek során különböző szerzők különböző érvekkel igyekeztek bizonyos formákat azonosítani a genitívusz kázusfunkciójával.²⁰ Mai fogalmaink szerint a magyarban morfológiai értelemben nincs külön birtokos eset, helyette a részeshatározó esetragja tölti be ezt a funkciót – írja Vladár (2019) a latin alapján készült esetrendszer bemutatásában.

A magyar nyelvtanulókat komoly kihívás elé állítják a német genitívuszi vonzatok: *Man verdächtigt ihn des Mordes. Man klagt ihn des Betrugs an.* Továbbá ott van az idősebb generáció által tanult példamondat: *Wir gedenken der Toten, die ihr Leben geopfert haben.*²¹ Hasonló jelenség az oroszban: *не боимся волка.*

Kiefer (1987/1991), illetve az ő nyomán Ladányi (2008) a morfológiai szemlélettel szakítva használják az *esetfogalom* és az *esetforma* megkülönböztetést. Ezzel nagy lépést tettek a ragok polifunkcionalitásának tételes megfogalmazása felé – azaz a funkcionális szemlélet irányába.

¹⁹ Az indoeurópai nyelvek viszonylatában sem újkeletű a kérdés: a genitívusz *Nominalkasus* besorolása szemben áll az egyéb esetek *Verbalkasus* megjelölésével.

²⁰ Ld. 6., (1)–(2) pont (vö. Vladár 2019)

²¹ Tény, hogy ez a formula kezd „kimenni a divatból,” a genitívusz helyére különböző prepozíciók lépnek be (vö. Bastian Sick: *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*).

7.2. A birtoklás mint egzisztencia

A birtoklás mint egzisztencia kifejezésére a magyarban a létigét használjuk. Felépítése a következő:

A birtokos (PR) megkapja a *-nak/-nek* szuffixumot, melynek elsődleges szintaktikai funkciója a *Datívusz*. Utána áll a *van* létige, majd ezt követi a birtokosra (PR) utaló szuffixummal bővített birtokszó (PM). A PR lehet főnév és névmás is:

<i>Péter-</i>	<i>-nek</i>	<i>van</i>	<i>(egy) kutyá-</i>	<i>-ja.</i>
'Peter	Dat.	is	(a) dog-	-his'
<i>(Nek-</i>	<i>-i)</i>	<i>van</i>	<i>(egy) kutyá-</i>	<i>-ja.</i>
'(Him-	-his)	is	(a) dog-	-his'

<i>Péter-</i>	<i>-nek</i>	<i>vannak</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-i</i>
'Peter	Dat-	are	dog-	-s his'
<i>(Nek-</i>	<i>-i-)</i>	<i>vannak</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-i</i>
'(Him-	-his)	are	dog-	-s his'

<i>A fiú-</i>	<i>-k-</i>	<i>-nak</i>	<i>van</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-ja/-juk</i>
The boy	's	(Dat)	is	dog	-his
<i>(Nek-</i>	<i>-i-</i>	<i>-k)</i>	<i>van</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-juk</i>
'Dat.	his	-Pl.	is	dog	their'

<i>A fiú-</i>	<i>-k</i>	<i>-nak</i>	<i>vannak</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-i -k</i>
'The boy	-s	Dat	are	dog	his Pl.'
<i>(Nek-</i>	<i>-i-</i>	<i>-k)</i>	<i>vannak</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-i -k</i>
'Dat.	his	Pl.	are	dog	their'

Névmással jelölt birtokos esetében a névmás elmaradhat, mivel a szövegelőzményből ez egyértelműen kiderül. *Péter jó szomszéd. Három aranyos gyereke van [nek]i-*

A birtoklásmondat szórendje a beszédzándéktól függ, ugyanúgy, mint minden más esetben:

Van ' kutyája Péternek. 'Doas Peter have a dog?'

Péternek ' van kutyája. 'Peter is the person, who has a dog'

Kutyája ' van Péternek (és nem macskája).

Ezekben a mondatokban maga az *alany* léte kérdéses: ha a birtoklást a *thetikus* ítélet kategóriájába soroljuk, már a kérdésvetetés is okafogyottá válik. Ha a formális elemzés talaján állunk, s a *nominatívuszban* álló, tehát birtokosra utaló személyjellel rendelkező elemet tekintjük *szubjektumnak*: *Péternek van kutyája* – a *Péternek* a *dativus possessivus* besorolást kapja. A funkcionális (szemantikai) *alany -nak/-nek* ragot kap, tematikus szerepe *Birtokos*, mely az *Experiens* kategória alá rendelhető. Az *indoeurópai* nyelvek *habeo*-szerkezetében az *alany* mibenléte egyértelmű: a *nominatívuszban* álló főnév. A magyarban a *habeo* funkcióját a létige látja el, amely – az egzisztenciát kifejező szituációkhoz hasonlóan – kaphat hangsúlyt:

– *Van időd?*

– *Van.*

Kérdések – válaszok:

- | | | |
|--|------------------------------------|---|
| – <i>Kinek van kutyája?</i> | – <i>'Van kutyája Péternek?</i> | – <i>'Péternek van kutyája</i> |
| – <i>Péternek.</i> | – <i>Igen, 'van. /Nem, 'nincs.</i> | – <i>Igen, 'neki. / Nem, nem neki.</i> |
| – <i>'Kutyája van Péternek?</i> | | – <i>Fekete kutyája van Péternek?</i> |
| – <i>Nem, macskája / Nem, nem 'kutyája, hanem 'macskája.</i> | | – <i>Igen, fekete. / Nem, nem 'fekete, hanem tarka.</i> |

A létigét és a birtokszót számban egyeztetjük: *Van egy szép házam. Vannak házaim, gyáraim és kötvényeim.*

A *valakinek van valamije* szerkezetben a lényeg maga a birtoklás ténye: *Péternek van kutyája*. A birtokszót a szövegösszefüggésben már ismert birtokos teszi specifikussá, határozottá: ezért nem tűri meg a határozott névelőt, melynek más esetekben épp a specifikussá tevés a funkciója. Ebben az esetben a predikátum a tiszta egzisztencia kifejezéséhez áll közel. Ha a beszélő új információt is ad erről a birtokszóról (*Péternek új barátnője van / új barátnője van Péternek / Péternek van új barátnője*), az egzisztenciális predikátum egy lépéssel közelebb kerül a minősítés felé: *Péternek új a barátnője* – ez tipikus példája az élelten kategóriának.

A birtoklás-predikátum tipológiailag lényeges pontja, a *have* (H) és a *be* (B) nyelvek elkülönítése (vö. Durst-Andersen, Per 2001).

A nyelvtanításban itt mindenképpen nyelvpár-függő megközelítést kell alkalmazni. A tisztázandó kérdések:

- (a) az adott nyelv melyik kategóriába tartozik (H/B);
- (b) ha mindkettő jelen van, milyen funkcionális/formális kritériumok alapján alakul a használatuk (intralingvális leírás/összevetés);
- (c) hogyan feleltethetők meg egymásnak a különböző struktúrák (interlingvális összevetés);
- (d) hogyan feleltethetők meg egymásnak a H/B szerkezetek és az egyéb (lexikai, szintaktikai) szerkezetek intra-, illetve interlingvális szempontból (*A korsónak van füle, a kutyának van farka* > **A kutyám rendelkezik farkokkal /valaki megfelelő ismeretekkel rendelkezik*)?

Két szempontot nem szabad figyelmen kívül hagyni:

– A birtokos a szituációban lehorgonyozza a birtokot, ezáltal specifikussá, határozottá teszi. Ez a határozottság olyannyira erős, hogy a birtokszóról akár a tárgy *-t*-je is elmaradhat: *Kérem a könyvem*. A birtoklás-predikátum esetében gyakori hiba a határozottság redundáns jelölése: *A királyfinak van a fehér lova*. Itt rögtön visszacsatolhatunk egy tipikus hibára: a németben a létezés jelentő predikátum (*es gibt* + Acc) hatására a német tanulók gyakran akkuzatívussal jelölik a létezést: **Itt van a házat*.

– A nyelv logikája szerint a testrészek létezése eleve adott, ezért felesleges, sőt hibás külön predikátumba való foglalása. Csak a testrész minősítése lehetséges: *Attilának hosszú lába van. Attila lába hosszú*. A testrész egzisztenciájának predikátumba foglalása csak speciális esetben fordulhat elő, amikor kifejezett nyomatékot kap a birtoklás ténye: *Péternek 'van haja (de Pál már teljesen kopasz)*.

Gyakran rész-egész viszonylatban, a rész (birtoktárgy) milyenségének kifejezésekor használhatjuk a következő szerkezeteket:

*Marinak kék szeme van. Marinak kék a szeme. Marinak a szeme kék>Mari kékszemű.
A kutyámnak barna-fekete szőre van. A kutyámnak barna-fekete a szőre. A kutyám
szőre barna-fekete >A kutyám barna-fekete szőrű).
A háznak zöld kapuja van. A háznak zöld a kapuja >Menj be a zöld kapus házba!*

Ezekben a mondatokban a határozott névelő látszólag „kiváltja” a létigét; valójában a birtoklás egzisztenciális predikátumtípusából észrevétlenül átléptünk a tulajdonítás kategóriájába.

Csak nyomatékos létige esetében tagadható a birtoklás ténye, azaz a birtoklás csak hangsúlyos *van* esetében fejez ki tiszta egzisztenciát:

*Attilának 'van kutyája. >< Attilának 'nincs kutyája.
A madárnak 'van csőre, a kutyának 'nincs.*

– A birtoklás mint egzisztencia egyértelmű esete, ha a birtokszó határozatlan, általános jelentésű vagy megszámlálhatatlan; ezért kérdésnél, tagadásnál nem teszünk ki semmiféle névelőt:

*'Van nyomtatótok? 'Van (valamennyi) időd? 'Van (elég) pénzed?
'Nincs (pénzem, időm, nyomtatónk).*

Ha a birtokszó már kevésbé általános/határozatlan, hanem egy adott szituációban specifikusabb – pl. egy halmaz része, valamilyen célra felhasználható tárgyak közül egy lehetséges –, akkor elképzelhető a határozatlan névelő is:

*Van egy tollad? (vagy valamilyen íróeszközöd, hogy felírdam a címedet)
Van egy perced?*

Tagadó válasznál ilyenkor a mindent kizáró kettős tagadás helyes:

Nincs semmilyen íróeszközöm sem. Nincs egy percem sem.

Az egészen specifikus, egyedi birtokszó és a „halmaz része” közötti különbség nemcsak a névelő használatában mutatkozik meg:

*Van egy Háború és békéd? (egy példány belőle, partitívuszi funkcióban); illetve
Megvan neked a Háború és béke? 'rendelkezel-e vele, létezik-e a te birtokodban'*

A *megvan* ebben az esetben rámutat a predikátumtípus megváltozására: a birtoklásra jellemző folyamatosság/időtlenség helyett pontszerűvé válik az esemény: a birtokos *Experiens*i szerepe ugyan megmarad, de az esemény legalább az egyik oldalról behatárolt lesz – gyönyörű példája az éleetlen kategóriának.

A birtoklás mint egzisztencia összegzése:

– A magyar birtoklás-predikátum elemzésénél/fordításánál a legnagyobb problémát a **grammatikai és a funkcionális alany különbözősége** okozza: más a formális és más a funkció szerinti elemzés (dativus possessivus). Megoldást jelenthet, ha ezeket mondatokat

thetikus ítéletként fogjuk fel, amely nem bontható alany–állítmányi szerkezetre. Maga az ítélet teremti meg a szituáció kontextusát.²²

– A szituációk nyelvi megformálásánál szintén nehézséget jelent a valóság aprólékos szegmentálása: a **generikus és specifikus tulajdonságok megkülönböztetése** a névelőhasználat segítségével.

– Különböző a nyelvi megformálása a szervesen összetartozó és a csak időszakosan egymáshoz rendelt birtokviszonynak.

– A pusztá létezés és a birtoklás közötti különbség a hangsúlyozás/szórend eszközeivel valósul meg.

7.3. A birtoklás mint hozzárendelés

A birtoklás mint hozzárendelés szituáció szerkezete megegyezik a nominális mondatéval, funkciója pedig a besorolással.

<i>A kutya</i>	<i>Péter-</i>	<i>-é</i>
'The dog (is)	Peter-	-s'
<i>A kutya</i>	az övé.	
'The dog (is)	(the) his.	
<i>A kutyák</i>	<i>Péter</i>	<i>-éi</i>
'The dogs (are)	Peter	-s' Pl.

Ebben a szerkezettípusban a topik a PM, a comment a PR.

A tipikus mondat szerkezet: [spec] PM – [spec]PR: *A kutya Péteré.*

A '*Péteré a kutya* mondatban a PR hangsúlyos; hangsúlytalan csak kontrasztív fókusz esetén lehet: *Péteré a 'kutya, Jánosé a papagáj.*

Szintén működik a [spec] PM – [-spec]PR: *A kutya egy kisleány/Egy kisleány a kutya.*

Nem működik a [-spec]PR – [-spec]PM **Egy kisleány egy kutya.* Ehelyett a birtoklás-predikátumot használjuk: *Egy kisleánynak van/volt egy kutyája* – és elérkeztünk ismételtelen a létezőszerű *Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kisleány, akinek volt egy kutyája* -féle thetikus ítélethez.

A birtoklás mint egzisztencia és mint hozzárendelés egyaránt predikatív szerkezetként jelenik meg. Fontos, bár az anyanyelvi beszélő számára talán fel sem merülő probléma a *referenciapont* viszonya a hangsúlyozásnál: azaz a birtokviszony egyes tagjainak lehorgonyozása és a kommunikációban betöltött szerepe. A hangsúlyozással/szórenddel eltolódik/eltolódhat a szerkezeténél fogva Possesum-vezérelte birtokos jelző és Possessor-vezérelte hozzárendelés, valamint az egzisztenciát kifejező predikátum topicalizációja – ezzel a közlés és a valóság új és új árnyalatai bontakoznak ki:

²² A tanításban kiválóan használható bevésésre Nemes Nagy Ágnes gyerekvers-fordítása: *Panninak van hat babája*

<i>Possessor-vezérelte szerkezet</i>	<i>Possessum-vezérelte szerkezet</i>	<i>Az egzisztencia-vezérelte szerkezet</i>
<i>'Marinak van tolla</i>	<i>'Tolla van Marinak</i>	<i>'Van Marinak tolla</i>
<i>'Marié a toll</i>	<i>'A toll Marié</i>	<i>'Rendelkezik Mari tollal</i>
<i>'Mari tolla</i>	<i>'A tolla Marinak / 'A tolla esett le Marinak...</i>	

Éppen ez a „finomhangolás” a leggyakoribb hibaforrás: az idegen nyelvi beszélő – talán épp a saját anyanyelvéből hiányzó árnyalatok okán – nehezen vezethető rá az egyes szituációkban rejlő finom árnyalati különbségekre.

Egyelőre nem találtam szakirodalmi feldolgozását a birtoklás funkcionális perspektívája (azaz a szórendi variációk) és a *Possessum-*, illetve *Possessor-*vezérelte szerkezetek összefüggése között, ezért a saját intuícióimra kell hagyatkozni. Hipotézisem szerint a magyar birtokos szerkezetek bonyolultnak és szokatlanok tűnő jelölési szisztémája szorosan összefügg a kommunikáció vezérelte laza szórenddel.

A szórendi változatok praktikus elhomályosítják a különbséget a *Possessor-vezérelte* és a *Possessum-vezérelte* szerkezetek között. Ezek egyensúlyban tartásáról gondoskodik a jelölési szisztéma, melynek értelmében a birtoklás-predikátumban a Possessorhoz a Possesumra utaló, a birtokos jelző esetében a Possessumhoz a Possessorra utaló szuffixum járul.

7.4. *A birtoklás mint tulajdonság – a birtokos jelző*

Ahogy minden jelzős szerkezet, így a birtokos jelzős szerkezet is visszavezethető egy predikátumra:

Az alma zöld < A zöld almát szeretem;

A könyv Péteré < Péter könyvét egy hétre kölcsön vettem.

A birtokos jelző sajátos morfológiai szerkezete számos problémát vet fel, melyek a mondat-, illetve szövegalkotásra is kihatnak, tehát szintaktikai és pragmatikai vetületük is van. A továbbiakban felsoroljuk a birtokos jelző viselkedésének azokat a sajátosságait, amelyek a hibaelemzés tapasztalatai alapján a legtöbb problémát okozzák.

– A Sg/3 birtokos személyjeles alak a főnév alapalakjaihoz tartozik. A többeli változások és a toldalékok alakjának sokfélesége okán minden új főnévvel együtt meg kell tanulni; az egyes tő- és toldalékváltozatok rendszerét, a rendszer kialakulásának, fejlődésének okát, magyarázatát, a változás tendenciáját nem szükséges minden esetben magyarázattal ellátni, elegendő készségszinten használni. A megértés, illetve készségszintű elsajátítás nehézségei összetettek.

– A tulajdonosra referáló *-nak/-nek* rag zéró fokon jelenik meg – azaz a PR jelöletlen, ezzel szemben jelölve van a tulajdonon (PM):

<i>Péter</i>	<i>kutyá-</i>	<i>-ja</i>	<i>ugat</i>
<i>'Peter 0</i>	<i>dog</i>	<i>his</i>	<i>bells</i>

A birtokos jelzős szerkezetekben a birtokosra utaló személyes névmást csak nyomatékos esetben, illetve tagadásnál tesszük ki:

*Ez az 'én könyvem (és nem a tied!). Ez 'nem az én könyvem (hanem a tied).
Ez az 'ő feladata (és nem az enyém!). Ez 'nem az ő feladata (hanem az enyém).*

– A PR jelöletlensége a mondatban – különösen a többszörösen összetett mondatokban – könnyen félreértéshez vezet: a gyakorlatlan nyelvhasználó nominatívuszként, azaz grammatikai alanyként azonosítja.

– A konjugáció és deklináció elkülönüléséhez szokott nyelvhasználó dolgát alapján véve megkönnyíti az igére, a viszonyító elemekre és a fővekre egyaránt alkalmazható egységes személyjelölési rendszer: *látom – nekem/alattam – kutyám* stb. Az ördög azonban a részletekben rejlik – lehetőség szerint a minél apróbb, eldugottabb részletben, hogy aztán ott lépjen működésbe az interferencia. Ez az apró részlet esetünkben a személyes névmás és a birtokos névmás megegyező alakjai között megbújó Pl/3 személyű kivétel:

Személyes névmás		Birtokos névmás	
<i>én</i>	<i>számolok</i>	<i>az én</i>	<i>kutyám</i>
<i>te</i>	<i>számolsz</i>	<i>a te</i>	<i>kutyád</i>
<i>ő</i>	<i>számol</i>	<i>az ő</i>	<i>kutyája</i>
<i>mi</i>	<i>számolunk</i>	<i>a mi</i>	<i>kutyánk</i>
<i>ti</i>	<i>számoltok</i>	<i>a ti</i>	<i>kutyátok</i>
<i>ők</i>	<i>számolnak</i>	<i>az ők!</i>	<i>kutyájuk !</i>
Főnévi birtokos esetén		<i>A gyerekek</i>	<i>kutyája</i>

Tehát jól látszik, hogy névmással kifejezett birtokos esetében a birtokos(ok) többsége a birtokszón, míg főnévvel kifejezett birtokos esetén a „rendes helyén”, azaz a birtokoson van jelölve. Ez a jelenség szorosan összefügg a deixissel: törlődik a névmási birtokos, mert a mondatban már más szintaktikai szerepet kapott: *A fiúkat teljesen lekötötte az [~~*ők~~] új játékok.*

A paradigmától való eltérés látszólag a morfológia körébe tartozik, jelentőségét viszont a szövegben nyeri el: *A gyerekek (a) kutyájukkal játszanak* – a *saját* kutyájukkal, tehát a nyelv „megspórolja” a szláv nyelvekben használt névmást, a mondat alanya egyben a birtokos is; *A gyerekek θ kutyájával játszanak* – itt a birtokos személye (PR) a szövegelőzményből következtethető ki, és nem egyenlő az adott mondat alanyával. Azokban az esetekben, ahol a névmási és a főnévi birtokosra utaló toldalék ugyanaz, ezt a különbséget a névelő kitétele vagy elhagyása jelöli: *A gyerek a [saját] kutyájával ment az erdőbe. [Az apa] A gyerek kutyájával ment az erdőbe.* Tehát morfológia és szintaktikai elemek kombinációja hordozza a pragmatikai információt.

– A birtokos személyjel után határozóragokat vehet fel a szó: *Az irodámban ülök, és az emlékirataimon dolgozom.*

– A magyar nyelv általános tendenciái közé tartozik az egyes szám előterbe helyezése. Ez a birtokos szerkezeteknél is megmutatkozik. A páros testrészeket mindig egyes számban használjuk, ha mindkettőről van is szó: *Megmosom a kezem* (nem csak az egyiket). Ez a szemlélet annyira dominál, hogy külön kifejezések születtek a 'páros testrész egyik tagja' kifejezésére: *fél szemére vak, félkarú, féllábú*; vagy külön jelző utal az „egy darab” testrészre: *fáj a jobb fülem, piszkos az egyik kezem.*

Ugyanez a helyzet olyan esetben, amikor több, ugyanolyan egységből álló testrészről beszélünk: *Levágatom a hajam. Megmosom a fogam.*

Egyes számot használunk a 'több birtokos több, de azonos típusú, egyforma' birtokának esetében is. *A tanár kiosztotta a gyerekek írásfüzetét:* 'minden gyereknek külön-külön

írásfüzete van; 32 gyereknek 32, de egyes számot használok, mert az írásfüzetek egyformák, azonos kategóriába tartoznak’.

Szintén az ökonómiának köszönhető, hogy bizonyos esetben csak a további szövegösszefüggések döntik el, hogy ténylegesen hány birtoktárgyról van szó: *A gyerekek sétáltatják a kutyájukat*: (a) több gyereknek van egy közös kutyája; (b) több gyereknek fejenként 1–1 saját kutyája van.

– A már jelentésében is valamihez való tartozást kifejező, egy birtokos meglétét eleve feltételező fogalmakat jelentő főnevekhez mindig ki kell tenni a birtokos személyjelet. Az ’anya, barát, nővér’ önmagában nem létezik, mindig relációfogalom, tehát a megnyilatkozásban nem fordul elő ’egy öcs, egy hóg, egy barát’, hanem csak *a húgom barátja, a néném kollégája* stb. A rokonságneveknél konkrét referencia esetén szigorúan ki kell tenni a birtokos személyjelet: nincs ’egy hóg, egy öcs’, csak *egyik öcsém, egyike a testvéreimnek*. A birtokos akár szemantikai vonzatnak is tekinthető, amely a szövegösszefüggésből egyértelműsíthető: *a bérlő, az alkalmazott, a titkár* tipikusan olyan fogalmak, amelyek magukban rejtik az alá-/fölérendeltséget, tehát viszonyfogalmak. Az összetett főnevek mindegyike visszavezethető rész–egész / birtokos–birtoktárgy viszonyra: *a ház tulajdonosa = háztulajdonos; a fát vágó ember = a fa „vágója” = favágó* (l. 8.).

8. „Posszesszívusz és passzívusz”: az ige és a birtoklás kapcsolata

Az igei és névszói egységes személyjelölésen, a birtoklás igéin kívül a nyelvészek körében már régóta felmerült az igei és névszói szerkezetek birtoklás-szemponitú vizsgálata. Az először Humboldt-nál felmerült gondolat, az aktív vagy passzív szerkezetek igei tartalmának párhuzamba állítása a birtokos szerkezetekkel lelkes folytatókra talált a német szakirodalomban. Finck, Schuchardt, Winkler és a berlini egyetem magyar tanszékén dolgozó Ernst Lewy részben levelezésükben, másrészt tanulmányaikban vitatták meg az aktív és passzív szerkezetek alanyának, illetve a birtokos szerkezetek birtokosának összefüggéseit. Az alany az igei cselekvés, illetve észlelés birtokosaként jelenik az indoeurópai nyelvek aktív mondataiban: *A fiú ír* (’az írás a fiú tulajdona’); míg a tranzitív szerkezetek alanya Páciensi szerepű, passzív: *A fiú által írt levél*.²³ Ez a mondat szerkezet azonban korántsem terjeszthető ki általánosan: az egyes nyelvek a nyelvtípustól függően különböző eszközökkel jelölhetik az alany és a hozzátartozó ige viszonyát. Különösen a kaukázusi nyelvek mutatnak fel szokatlan megoldásokat. Lewy idézi Finck eredményeit a grúz, illetve Misteli megfigyeléseit a kopt kapcsán, ahol az igeforma a cselekvést kiváltó alanyra vonatkozik, amely azonban nem nominatívuszban, hanem egy „insztrumentálisz-féle esetben (ergatív, aktív, tranzitív) áll” (Lewy 1928, 280). A tanulmány részletes elemzése messze túlmutat a birtoklás kérdéskörén, mélyrehatóan vizsgálja az esetkijelölés és deixis viszonyát – azaz az igei és névszói rész szerves, nyelvspecifikus összefüggését, amely csak az adott nyelv sajátos konceptualizáló mechanizmusa alapján érthető meg. A *-val/-vel* használata a magyarban sem szűkíthető le az insztrumentálisz/komitatívusz esetére (vö. Hegedűs 2019,² 165–166).

Az az entitás, amely hozzájárul vagy elengedhetetlen egy új entitás létrejöttéhez, működéséhez. A *tertium comparationis* a legnagyobb közös osztó, az esemény végrehajtásához / eredmény létrejöttéhez elengedhetetlen + résztvevő, amely lehet akár eszközlő alany: *Varrónővel varratja a ruháit*; akár az eredményhez nélkülözhetetlen, azzal egységes egészet alkotó anyag: *Túriné tőrővel süti a lepényt. A mama vajjal kenő a kenyeret. Az oroszánokat az állatkertekben nyúllal etetik*. A *-t* ragos PM és Possessoria esetében ezen

²³ Saját mondatok, mert Lewy a gondolatmenetét sok esetben egyáltalán nem támasztja alá példával.

bentlévőség-viszony létrejöttének folyamatát ragadja meg a szituáció, a birtoktárgyat szinte beszipantja, magáévá teszi a birtokos: *A jelölt nem rendelkezik a szükséges képesítéssel.*

A Hadrovics-féle felosztásban a *Birtoklás* kategória 4. csoportját a cselekvés különböző kapcsolata alkotják. Ennek első alcsoportjába tartoznak azok a szerkezetek, amelyek visszavezethetők egy olyan alapszerkezetre, amelyben a cselekvés a birtok: *az idő múlása, Zalán futása*; a másodikban a cselekvés a birtokos, a birtok pedig ennek valamilyen körülménye: *a tett színhelye, az értekezlet tárgya* (Hadrovics 1969, 161).²⁴

A tranzitív igékből *-t* képzővel képzett főnevek valamely esemény befejezettségét, lezárt állapotát állandósítva manifesztálják: *lelet, irat, zárlat* – ‘*valami, amit meglelnek, leírnak, bezárnak.*’ Ezekben az esetekben az *-at/-et* főnévképző transzparensen beleilleszthető a *tranzitivitás / irányulás – eredmény – lezárás / befejezés / múlt idő* sémába. Ennél még transzparensőbb az ige-igenév kategóriájának személyjelölése: *az egérrágtta könyv, napsütötte utca*. Ez utóbbi példákban tisztán érződik a birtokos/Ágens – birtoktárgy/Páciens viszony:

<i>egér-</i>	<i>rágtta</i>	<i>könyv</i>
(by the)mouse	(had been) chewed	book
<i>nap-</i>	<i>sütötte</i>	<i>utca</i>
(by the) sun	(had been) shone	street

A tárgyas igékből képzett szerkezetek passzívak, Páciens/Goal orientációjúak: *a könyv olvasása* (‘a könyvet olvassa valaki’); de élő alany esetében Ágens jelenik meg tulajdonosként: *A lány olvasása akadozott* (lány – Ágens). A klasszikus példa: *Az apa szeretete* kétértelmű, a birtokos lehet Ágens (‘az apa szeret valakit’), de lehet Páciens is (‘az apát szereti valaki’).

Az élettelen, Páciensi funkciójú birtokos szintagma összetett szóvá alakítható: *könyvolvasás, zenehallgatás*; ezzel szemben élő birtokos esetében nem működik a kompozitum, helyette az *-i* melléknévképzőt kapja a PR: *apai szeretet, anyai gondoskodás*.

9. A rész–egész, birtoklás–összetartozás kifejezése más grammatikai eszközökkel

A következő felsorolás a formából indul ki: melyek a birtoklás kifejezésére használt egyéb grammatikai eszközök? A látszólag pusztán formális megközelítés aprólékos vizsgálatából nyilvánvalóvá válik: az egyes morfológiai elemek meghatározása, elnevezése egy bizonyos, tipikus és feltételezhetően gyakori funkciójuk alapján történik. Viszont a tényleges funkciók ennél szerteágazóbbak: egymásba átnyúlnak, a határok élettelenek, így a polifunkcionalitás tulajdonképpen hálózatba rendezhető.

adesszívusz (-nál/-nél)

A szakirodalom részletesen tárgyalja a birtoklás és a helyviszonyok összefüggéseit – a *tertium comparationis* éppen a statikusság. A kategóriák élettelen határa egyértelműen megmutatkozik a *-nál/-nél* adesszívuszi besorolásánál. A rag jelölhet ‘megközelítő helyet’: *a templomnál várlak* – ilyenkor a közlés két eleme semmiféle fizikai érintkezésben nincs egymással, funkciójuk az előtér – háttér megkülönböztetése. A helyviszonyok kategóriájától az *időszakos birtoklás* ’funkcióig a fejlődése fokozatos:

²⁴ Hadrovics elemzése olyan alapos, részletező, hogy minden eset felsorolása meghaladja e tanulmány kereteit.

<i>Az ágy a szekrényénél áll</i>	<i>Mari orvosnál van</i>	<i>a fiatalok a szülőknél laknak</i>	<i>János a vasútnál dolgozik</i>	<i>a családban ez így szokás</i>	<i>nincs nálam pénz</i>
nem érintkező tárgyak helye	hely, a háttér-figura személy	hely + egyéb szempontú függés személytől	valamely szervezet kötelékében unka-vállaló /a cég tagja	család/csoport része	tulajdonviszony – átmeneti birtoklás

névmások

A csoportalkotás sajátos módja a személyes, illetve általános névmással kifejezett csoportok megnevezése. A mondatban adott esetben az igei személyragozás mutatja, hogy a közlő maga is részese-e a csoportnak:

Mindnyájunkról/mindegyikünkről megemlékezett Péter a levelében.

(Kicsit választékos, régiesebb forma: *mindannyian*. Jelentése: 'több személyből álló csoport tagjai; akik szóba kerültek, akik egy csoportba tartoznak.')

A mondatban a névmást követő többes számú igei személyrag mutatja meg, hogy pontosan kire vonatkozik a megállapítás:

Mindnyájan elmehetünk az uszodába? Sokan voltunk az előadáson – 'Mi (mind)'

Mindnyájan elkészítettétek a feladatot? Ti ketten mindig csak bajt csináltok! – 'Ti (mind)'

Mindnyájan elmentek a kocsmába? Hármásban voltak nyaralni? – 'Ők (mind)' ('hármásban' – szorosabb összetartozást mutat, mint a 'hárman')

Mint minden főnévi névmás, a határozatlan, általános és tagadó névmás is jelölheti a birtokost. Az alábbi néhány példa e névmások személyjellel ellátott szabályos alakját mutatja:

Bármelyikőtök törte el a vázát, együtt kell eltakarítanotok a cserepeket.

Bármelyikőjüké a bor, én megiszom.

Akármelyikünket/Bármelyikünket megkérdezhetik, ugyanazt fogjuk válaszolni.

Valamelyikünknek/Egyikünknek itthon kell maradnia, mert várjuk a postást.

Nekem mindegy, hogy ki lesz az, de valamelyikőtöknek/valamelyikteknek ki kell takarítania.

Semelyiktek/semelyikőtök sem jön velem?

A rész–egész viszony jelölésére szolgáló szerkezetek tipikusan a *honnan?* kérdésre felelő határozói funkciójú elemeket használják a háttér **mint egész** kifejezésére, míg az egészből kiváló **rész** nominatívuszban áll. Ha a rész határozott, akkor a jelölt főnév az *egyik* kiemelő jeles névmási jelzőt kapja: *Az egyik lány a csoportból*; határozatlan entitás esetén az *egy* határozatlan névelőt: *egy lány a csoportból*. Határozottság esetén működik a formailag is birtokos jelzős szerkezet: *A lányok egyike hozott magával egy kutyát is. Mária egyike a legjobb szakácsoknak.*

-ból/-ből; -tól/-től; -ról/ről

Ebbe a kategóriába tartozik a fent említett, nem kizárólag kiválás, csak elkülönülés esetén használt *-ból/-ből, -tól/-től* toldalékos hátravetett jelzői szerkezet is: *A lányok a házból együtt járnak táncolni, Többen kerestek az egyetemről.*

közül

A *közül* névutó, ill. ennek névmási alakja: *A könyvek közül kettőt visszaviszek a könyvtárba. Közülünk ketten otthon maradtak.*

melléknévképzők

Az **-i** képző rendkívül gyakori, alapjelentése a 'valamihez való odatarozás', mely lehet eredet, állandó vagy változó attribútum: *A budapestiek mindig sietnek. A tegnapi levest kérem.* A 'valamilyen tulajdonsággal rendelkező' funkciójú képzők használata megszlik.

Az **-s (-os/-es/-ös)** 'elválasztható, nem szerves' jeggyel rendelkezik: *Fekete csizmás, télikabátos hölgy.*

Az **-ú/-ű** képző külső-belső, 'szervesen hozzátartozó, meg nem változtatható tulajdonságot' jelöl, megkövetel még egy jelzőt: *göndör hajú, kék szemű* ('akinek göndör a haja, kék a szeme').

Ha valakinek//valaminek nincs a tulajdonában, birtokában valami, nem rendelkezik valamivel, a nyelv a **talán/-telen; -tlan/-tlen, -atlan/-etlen** képzővel megkülönbözteti

- a) a 'szükségszerű, állandó entitás' hiányát – gyakran metaforikus értelemben: *meggondolatlan ember, vétlen sofőr.* Ezekben a szerkezetekben nem lehet nem észrevenni az Ágens/Experiens alanyú igei szintagmát: 'az az ember, aki nem szokta átgondolni/meggondolni a helyzetet', 'a sofőr, aki nem vétett a közlekedési szabályok ellen'. Páciensi vonatkozás: *vitathatatlan érvek, helyrehozhatatlan hiba* 'olyan érv, amelyet nem lehet vitatni, olyan hiba, amit nem lehet kijavítani';
- b) Az optimálisnak tartott, elengedhetetlen, megkívánt tulajdonságot kifejezheti főnév is: *hibátlan dolgozat, elengedhetetlen feltétel.* 'dolgozat, amelyben nincs hiba', 'olyan feltétel, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni' (vö.: H. Varga 2005).

A **nélkül** névutó a nem állandó, csak időlegesen, nem szükségszerűen birtokolt entitásokra utal: *A bélyeg nélküli levél* – 'a levél akkor is létezik, ha nincs rajta bélyeg'; *valaki kabát nélkül megy sétálni.*

Stilisztikai értéket képvisel a szükségszerű vs. nem szükségszerű/ esetleges birtoklás megszokott használatának megváltoztatása: *Kutya nélkül utazott el nyaralni* ('nem volt nála/vele a kutyája') – a kutya nem elválaszthatatlan, nem szükségszerű tartozéka az embernek; *Kutyátlanul szomorú az élet* ('a közlő számára rendkívül fontos egy kutya birtoklása'). Az ironikus árnyalat abból fakad, hogy az egyébként nem szervesen hozzátartozó, nem szükségszerű birtoktárgyat az a fosztóképző mutatja, mely éppen a szervesen összetartozó entitások jelölésére szolgál.

Annak ellenére, hogy a magyar a *be* nyelvek kategóriájába tartozik (l. 7.2.), statisztikailag ritkább előfordulással **külön ige is utalhat a birtoklás tényére**: *bír valamivel, rendelkezik valamivel, birtokol valamit, tulajdonol valamit*; tágabb értelemben ide sorolható a *tartalmaz valamit, magában foglal valamit.*

Mindkét igei szerkezetnél kötelező vonzatként jelenik meg a határozórag; első pillantásra nehezen értelmezhető az argumentumstruktúra esetkijelölése. A probléma megoldásához nem visz közelebb, ha a *val/-vel* funkcióját a szűkebb, grammatikai értelemben vett insztrumentális / komitatívusként értelmezzük – helyette Heine *Companion* sémája adja a magyarázatot (Heine 1997:45). A szerző számos nyelvből idéz példákat, melyekben a *Companion* (komitatív/társ) funkciót jelző elem/eszköz a grammatikalizációs folyamat eredményeképpen grammatikai funkcióban megjelenik vagy a PM, vagy a PR jelölésére. A magyarban egyértelműen a birtokot (PM) jelöli: *rendelkezik valamivel.*

A szorosan vett témától messzire vinne a *-val/-vel* ragos vonzatstruktúrák bevonása, de reálisnak tűnik a feltételezés: a *valaki tartozik valakinek valamivel, valaki ellát valakit valami vel-féle* vonzatstruktúrák az elidegeníthető birtoklás-kategóriának valamiféle előzetes lépcsőfokai lehetnek. Ha és amennyiben a tartozás kiegyenlítődik, ha és amennyiben valaki hozzájut valamihez, az egyelőre potenciális birtokos már valóságos birtokossá válik, létrejön a statikus birtoklás-kategória (vö. *megajándékoz valaki valamivel, ellát valakit valamivel* stb.). Ez a magyar példa alátámasztja Durst-Andersen tételét, amelyet az orosz birtoklás-igék

vizsgálata alapján állított fel: a cselekvő igék egy része is rendelkezik bizonyos statikus jelleggel, így alkalmassá válhat a birtoklás kifejezésére. A birtok (PM)-orientált szerkezetek megkövetelik a datívuszt, a birtokos (PR)-orientált szerkezetek pedig az insztrumentáliszt (Durst-Andersen 2001, 99–100). Magyar példák: *Jánosnak van egy régi Trabantja. A nagypapa megajándékozta Jánost a régi Trabantjával, így most János rendelkezik egy régi Trabanttal.*

Durst-Andersen (2001, 102–103) gondolatmenetét merész állítással zárja: szerinte a genitívusznak nincs köze magához a birtokláshoz – ez utóbbi kommunikatív kategória. Ezzel az állítással megerősítést nyer kiinduló hipotézisünk: **a birtoklás nem eset, hanem funkcionális kategória.**

10. A birtoklás formai eszközei más funkcióban

Az új funkciók jelölése a leképezés metaforikus módszerével magyarázható. Térbeli egész részekre osztásával jött létre az időhatározók gyakori szerkesztési módja. Ezeknek több alcsoportjuk van:

– A dátumok jelölésének eszköze a birtokos személyjel. A magyar nyelv alapvető perspektívája, a nagyobb egységtől a kisebb felé való haladás sorrendje itt is érvényesül: először jön az év, aztán a hónap, nap: *Ezerkilencszázötvennégy január huszonkettő.*

– A múltban elkezdődött és a beszéd pillanatában is tartó eseményeket szintén a Sg/3 jelöli: *Két éve, egy órája.* Ugyanez vonatkozhat időpontra is: *Egy fél órája ment el a vonat. Két napja befejeztem a munkát.* Ezekben az esetekben az időpont és a beszédidőig eltelt időintervallum kezdete egybeesik. Az adott időpontban elkezdődött és a beszéd pillanatában is tartó esemény kifejezhető az *óta* névutóval is, melyben szintén felismerhető a rész–egész viszony kifejezésében szerepet játszó ősi ablatívusz is.

– Térbeli egész részekre osztásával jött létre számos, általában helyet kifejező névutós szerkezet: *valami(nek a) során, nyomán, következtében* stb. A helyet jelölő, látszólag jelöletlen nominatívuszi főnév után álló ősi névutók hasonló módon keletkeztek; itt az eredeti rész–egész viszony mára teljesen elhomályosult, csak archaikus és népi szövegekben található meg:

„Kerek mennynek alaja-
lobogó csillagnak felije”

(Nagy Péter Hargas, 1980, Gyimesbük – id.: Tánczos 1994)

A birtokos szerkezet megjelenik egyéb határozóknál is: *valaminek az okán / alapján / a céljából.*

Szintén felismerhető a birtoklás / egész–rész viszony a viszonzások történeti fejlődése során pl. a *szinte, szintén* szavakban: a *szin* főnévből erednek annak ‘felület, látszat’ jelentése alapján *-t* locativusi raggal és birtokos személyjellel. Eredeti jelentésük ‘látszatára, hasonlóságára’ lehetett (Magyar etimológiai szótár).

11. Összegzés

A hosszúra nyúlt, s korántsem teljességgel kimerített téma lezárásaként néhány szempontot érdemes összegezni.

A birtoklás / rész–egész viszony strukturális szervező erőként behálózza a teljes nyelvi rendszert. Sarok-, illetve fordulópont a statikus – dinamikus predikátumtípusok között.

Meglehetősen pontossággal tükrözi a feltételezett Ágenstől a szintén feltételezett Recipiens felé irányuló esemény egyes szekvenciáit.

Abban a pillanatban, hogy a Recipiens tulajdonosává válik a birtoktárgynak (PM), a mozgás megszűnik, létrejön az állapot, mely leírható a PM, a PR szempontjából is. Minél kevésbé érzékelhető a mozgás, annál inkább megszilárdult, egységgé, elválaszthatatlanná – azaz **rész–egész** viszonyra – válik a szituáció. Úgy tűnik, a világ nyelvi megragadásában központi szerepet nyer a birtoklás személyhez köthető, a dinamikus – statikus perspektívára egyaránt alkalmazható grammatikai struktúra. A magyar nyelv aprólékos morfológiai eszköztára transzparenciájával *tertium comparationis*ként szolgálhat a különböző típusú nyelvek egymásra vonatkoztatásában.

Konkrét, a rendszert illető kérdés: hogyan illeszkedik a birtokos eset / genitívusz a magyar esetrendszerbe? Már a régi szerzők véleménye is megoszlott a genitívuszhoz megfelelő magyar esetforma azonosításában. A fenti tanulmány a formális nyelvtani leírás diktálta megfelelési kényszerrel szakítva, a kognitív szemlélet eszközeivel, funkcionális kategóriaként ragadja meg a rész/egész, birtoklás fogalomkörét, feltárva a nyelv minden szintjét érintő összefüggéseket. A konklúziók:

- (1) *birtokos eset* a magyarban csak glosszéma szinten létezik;
- (2) a *rész–egész / birtoklás/összetartozás* értelmezése nem grammatikai, hanem kognitív megközelítésből értelmezhető, tehát funkcionális kategória.

A fenti tanulmány a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Intézetének vezetésével folyó nemzetközi projekt kiindulási pontja. A nemzetközi projekt célja, hogy létrejöjjön a különböző nyelvek egyes funkcionális kategóriáinak azonos funkcionális-tipológiai elvek és azonos mintázatok alapján történő leírása. Ezek egyrészt felhasználhatók az idegennyelvtanítási tananyagok készítésében, az anyanyelvi oktatásban; másrészt egyre mélyebben tárják fel a különböző nyelvek nyelvhasználati rendszerének nyelvspecifikus és általános összefüggéseit.

Irodalom

- Dik, Simon C. 1989. *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Durst-Andersen, Per 2001. Possessum-oriented and possessor-oriented constructions in Russian. In: *Dimensions of Possession*. Edited by Irène Baron, Michael Herslund and Finn Sørensen. John Benjamins Publishing Company Amsterdam / Philadelphia. 99–114.
- É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedüs Attila 2013. Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet. PPKE, Piliscsaba. <https://mek.oszk.hu/15000/15090/15090.pdf>
- H. Varga Márta 2005. A hiányt jelentő denominális fosztóképzős melléknevek ellentétpárjai. *Magyar Nyelvőr* 129/1: 104–108.
- Haspelmath, Martin 1999. 'External possession in a European areal perspective'. In: D. L. Payne and I. Barshi (eds.): *External possession*. John Benjamins: Amsterdam. 118–135.
- Hegedüs 2019¹. *Élő magyar grammatika – a nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése*. http://www.kre.hu/nyelveszet/images/hegedus_rita_web_2019.pdf
- Hegedüs Rita 2004. „No milk today” – variációk a nominális mondatra. In: Geccső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 123–132.
- Hegedüs Rita 2019². *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Heine, Bernd. 1997. *Possession: Cognitive sources, forces and grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Kajdi Alexandra 2017. Toldalékolási stratégiák a magyarban anyanyelvű és nem anyanyelvű beszélőknél. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest. <https://edit.elte.hu/xmli/bitstream/handle/10831/37327/Kajdi%20A.%20Disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltve: 2020. február 3.)

- Károly Sándor 1963. Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 161–186.
- Kiefer Ferenc 1987/1991. A magyar főnév esetei. *Magyar Nyelv* 83 (1987): 481–486. Továbbá in: Keszler Borbála (szerk.): *A mai magyar nyelv. Cikk- és tanulmánygyűjtemény I.* Tankönyvkiadó, Budapest. 1991. 51–58.
- Ladányi Mária 2005. A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek. In Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely 4. Uráli Grammatizáló.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 7–32.
- Ladányi Mária 2008. Van-e genitívusz a magyarban? In: *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Urálistikai Tanulmányok* 18. <http://finnugor.elte.hu/UT/18/44LadanyiMaria.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. március 16.)
- Langacker, Ronald 2009. *Investigations in Cognitive Grammar.* Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Lewy, Ernst 1928. Possessivisch und Passivisch. *Ungarische Jahrbücher* 8: 274–289.
- Lotz János 1976. Első grammatikai felfogásomról. In: *Szonettkoszorú a nyelvről.* Gondolat, Budapest. 111–126.
- Mazzitelli, Lidia Federica 2015. *The Expression of Predicative Possession. A Comparative Study of Belarusian and Lithuanian.* Berlin: De Gruyter Mouton.
- Pléh Csaba 2015. *A tanulás és a gondolkodás keretei. A népi pszichológiától a gépi pszichológiáig.* Typotex, Budapest.
- Révai Miklós 1806. *Elaborator Grammatica Hungarica* Vol. I. Trattner, Pest.
- Révai Miklós 1908. *Elaborator Grammatica Hvngrarica.* Vol. III. (ed. Simonyi Zsigmond). Franklin, Budapest.
- Schuchardt, Hugo 1885. *Ueber die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker.* Oppenheim, Berlin.
- Seiler, Hansjakob 1983. *Possession as an operational dimension of language.* Tübingen: Narr.
- Szűcs Tibor 2009. A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásai. *Hungarológiai Évkönyv* 10: 68–78.
- Taylor, John R. 1996. *Possessives in English. An exploration in cognitive grammar.* Oxford: Clarendon Press
- Tánczos Vilmos 1994. Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások. In: Tánczos Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 2.* https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_02/pages/014_Gyimesi_arcaikus.htm (Letöltve: 2020. március 1.)
- Thass-Thienemann, Theodore 2016. *A nyelv interpretációja I. A nyelv szimbolikus jelentése.* Tinta Kiadó, Budapest. [Eredeti kiadás: *The Interpretation of Language I: Understanding the Symbolic Meaning of Language.* New York: Jason Aronson, Inc. 1968.]
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005: Funkcionális nyelvészet. Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 129/3: 1–15. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1293/129307.pdf>
- Vendler, Zeno 1967. Verbs and Times. *The Philosophical Review* 56: 143–160.
- Vladár Zsuzsa 2019/2020. A birtoklás leírása a klasszikus latin modellben és a korai magyar grammatikákban. [Megj. alatt:] In: Hegedüs, Rita (ed.): „*My Possessions, your Belongings.*” Peter Lang Verlag, Berlin.
- Welke, Klaus 2016. Attribution unter konstruktionsgrammatischem Aspekt. In: *Mathilde Hennig* (Hg.): *Junktion in der Attribution.* De Gruyter, Berlin/Boston.
- Zifonun, Gisela 2010. Possessive Attribute im Deutschen. *Deutsche Sprache* 38: 124–153.

Hegedüs, Rita

Everything is connected – functional categories, part and whole, belonging and possession in the system of language usage

Functional-typological comparison can be very useful in language teaching: it explores with a comparative approach the system of language usage instead of applying rigid formal descriptive grammatical categories. In the introduction, the paper clarifies the interpretation of functional categories and supports the suitability of the Hungarian language for the role of *tertium comparationis*. The exposition places the grammatical category of possession in the system of predication types and explores the significance of the blurred line between process and state. It specifically delves into action-based possessive structures. It answers questions which cannot be clarified by formal grammar, with the tools provided by cognitive semantics, and thus resolves the position of the genitive in the Hungarian case system. Discussions that use thematic roles can be effectively applied to comparing languages of different types and origins, and can be well applied in language teaching and translation.

A magyar igeragozások a nyelvtanírói hagyományban¹

1. Bevezetés

A magyar igeragozások két sorának megjelenése a nyelvtanulás kezdetén rendszerint az újdonság és a meglepetés erejével hathat a nyelvtanulók számára. Ha a tanulók forrásnyelvében nincsen határozott névelő, akkor maga a határozottság koncepciója is új lehet számukra. Szerencsésebb a helyzetük, ha beszélnek olyan idegen nyelvet (pl. angol, német), amelyben van határozott névelő. A magyar mint idegen nyelv tanításában ismertek az igeragozásokkal kapcsolatos tanulói hibázások.

Az *alanyi igeragozás* (nevezzük most *A-igeragozásnak*) alanyi ragozásként való elnevezése tévesen azt sugallhatja számukra, hogy ez az igeragozás nem áll a tárggyal összefüggésben, holott tárgyas és tárgyatlan igék egyaránt ragozhatók ebben az igeragozásban. A *határozatlan tárgyas igeragozás* elnevezés pedig azért lehet megtévesztő a tanulóknak, mert az itt megjelenő első és a második számú tárgyi szerepű személyes névmások (*engem, téged, minket, titeket, bennünket, benneteket*) mint beszédrésztvevők határozottnak tűnnek, noha határozatlan ragozású igealakokkal járnak együtt. Az *általános ragozás* elnevezés is kevésbé informatív számukra. A *tárgyas ragozás* elnevezés helyett (nevezzük ehelyütt *B-igeragozásnak*) *határozott tárgyas ragozásról* beszélni többnyire helytálló. A morfológiájuk szerint különböző két iger sor, a két paradigma szerinti szemléltetés a nyelvtanításban éppen a használatuk, a funkciójuk különbözőségét fedi el. Az alábbiakban azonban nem tanításmódszertani szempontból vizsgálom a magyar igeragozásokat. A magyar nyelvtanírói hagyományokba nyúlok vissza azzal a céllal, hogy igeragozásaink különféle elnevezésein keresztül feltárhassam, miként alakult ki és változott értelmezésük története. A legrégebbi grammatikákat vettem alapul azt kutatva, hogy azok a magyar igeragozásokat miként írták le. Majd folytattam a 19. és 20. század egy-egy nyelvtanával és a kétféle igeragozással foglalkozó egyéb elemzésekkel. Tallózásomban azt vizsgálom néhány munka előtérbe állításával, hogy ezek miként foglaltak állást a kétféle igeragozással kapcsolatosan, és hogy a ragozások elnevezése hogyan tükrözte a magyar igei paradigmák leírását.

2. A „szent nyelvek” hatása a nyelvleírásra

Első grammatikáink nem a mai értelemben vehető nyelvtanok, számos esetben idegen ajkúakra tekintettel íródtak, s egyúttal az anyanyelvi magyarok beszédének csiszolása is célként fogalmazódott meg bennük a ki nem mondott normatív szándékkal a háttérben. A célközönség heterogén volta mellett lényegesen befolyásolta első grammatikáink szemléletét a szent nyelvekkel (görög, héber, latin) történő összevetés, de a 16. századtól kezdve már meghatározó a vulgáris nyelvek egyenrangúságát hirdető nyelvleírás humanista törekvése is. A legkorábbi időkből származó kísérletek a bibliafordításokat bevezető ortográfiai magyarázatokból nőttek ki. A „vulgáris” magyar nyelvet, később pedig a „nemzeti” nyelvként felismert magyar nyelvet számba vevő leírások csak fokozatosan szakadtak el a kor latin nyelvű írásbeliségétől – a teljesen latinul írott grammatikáktól kezdve a kétnyelvűeken át az

¹ Önálló tanulmányra átdolgozott szövegváltozat a szerző PhD-értekezésének (PTE BTK, 2011) idevágó forráskutatási (tudománytörténeti, illetve terminológiai) áttekintő fejezetéből.

egynyelvű magyar nyelvtanokig. Hasonlóképpen fokozatos az elszakadás a magyar nyelv tárgyalásának elsősorban latin, másodsorban héber alapú mintáitól.

A 16. és 17. században még egyértelműen a latinnal és a héberrel vont összehasonlítás nyomta rá bélyegét a nyelvleírásokra. Még a kétnyelvű (latin–magyar) nyelvtanokban is a latin nyelvvel indult a leírás. Így szinte természetszerű, hogy nyelvtanaink a korabeli írásbeliséget és a benne megnyilvánuló önmagára reflektáló tudós hagyományt, vagyis a latin alapú hagyományokat követték a magyar nyelvleírás kísérleteiben is. Így a nyelvtipológiai eltérő latin grammatikájának fogalmai erőteljesen meghatározták a kétféle igeragozás tárgyalásának kereteit is. A 19. századi pozitívizmussal, a nyelvtörténeti kutatásokkal megalapozott nyelvészeti filológiának ezek az előzményei még nem ténylegesen a magyar nyelvből kiindulva, hanem az adott kor *lingua francájához*, illetve vallásos világképének meghatározó nyelveihez igazodva alkották meg a nyelvleírás fogalmait. Pontosabb és anyanyelvünk tényeivel adekvát nyelvészeti fogalmak csak a 19. századtól kezdve, a magyar nyelv eredetével, történeti előzményeinek tisztázásával alakulhattak ki. Ezt tekintetbe kell vennünk a terminológia vizsgálatakor, és a korai műszók, kategóriák esetében a mintául választott nyelv grammatikájából származó áthallásokkal kell számolnunk.

3. Az igeragozási sorok a nyelvtanokban

A latin nyelvben az ige ragozási típusának alapja az ige szótári töve, és a latin igék ennek alapján sorolódnak négy konjugációba. Bár első nyelvtaníróink latin mintára igyekeztek számszerűen ugyancsak négy konjugációt megállapítani, azért azt észrevették, hogy a magyar igéknél az igeragozások használata nem az ige tövéhez kötődött, hanem az ige tárgyasságával és az ige tárgyainak határozottságával, vagyis az igeszemantikával és a mondat szerkezettel volt kapcsolatos. A latinnál alkalmazott tőalapú igeragozási osztályokkal ellentétben ezért a magyar igéknél a tő nem jelenthette a paradigmába sorolás alapját. De éppen ennek a figyelemnek köszönhetően a nyelvtanírók hamar észrevették az igesorokon belüli igeragok palatális és veláris változatait, mint a legkorábbi disztichonszerzőként is kitűnő Sylvester János is, vagy Szenczi Molnár Albert. Ezen kívül a magyar igeragozási osztályok megállapítására hatott a latin igék paradigmatis elrendezésének a hagyományból eredő kényszere, és ezáltal a magyar igeragozások morfológiai képzése oldalszámokban mérhetően nagyobb teret kapott a nyelvtanokban, mint az igeragozások funkciójának magyarázata. Nyelvtaníróink minden bizonnyal felismerték a magyar igeragozások másságát, de még az azokat korlátozó igejelentést sem tudták a két paradigma elhatárolásába beépíteni. Ennek akadályt állítottak a latin nyelv igenemei.

A latin nyelvtanok ugyanis a klasszikus görög grammatikából örökölt fogalmak mentén az igéket cselekvő (activum) és szenvedő (passivum) osztályokba sorolták. Mivel a szenvedő igék a latinban cselekvő tárgyias igékből képezhetők, a latin nyelvtanok a cselekvő igéket tranzitív értelemben vették, jóllehet ismerték az abszolút, az önmagában jelentő ige fogalmát. A tárgyatlan igéket semlegesnek (neutrum) mondták.² Csakhogy ebből következően a kétféle igeragozást észrevező, de a latin mintát szem előtt tartó nyelvtanok a két igei paradigma elkülönítésekor arra kényszerültek, hogy a cselekvő, azaz a szokásosan tranzitív igék osztályán belül vegyék fel e két magyarsajátos igesort. A semleges (intranszitiv) igékhez nem volt köthető a csak tárgyias igékből képezhető B-igeragozású alak. Így aztán régi nyelvtaníróink a latin minta hatása miatt a legtöbbször – ha észre is vették – nem tudták elhelyezni e keretben a cselekvő tárgyatlan (pl. *megy*) vagy az állapotot, állapotváltozást, történést kifejező, vagyis a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *hízik*), a mai értelemben vett mediális

² Az abszolút és a semleges ige így majdnem egybeesett, talán éppen látenszen felismert különbségük tartotta fenn ezt a kettős elnevezést. Sylvesternél még két további igenem is van: álszenvedő és közös nemű.

igéket, még leginkább a létige paradigmájával számoltak annak rendhagyó ragozása miatt. Mai szemmel e latin grammatikai keretben az A-igeragozás használatának teljes leírása vált lehetetlenné, hiszen az A-paradigma az a „befogadó” igeragozási sor, amelyik szerint a következő többféle szemantikájú igék egyaránt ragozhatók: a cselekvő ágensű tárgyas (pl. *néz*), a cselekvő tárgyatlan (pl. *jár*) és a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *pirul*) igék.

A héber nyelvvel vont párhuzam már nem jelentett ilyen egyértelmű hátrányt. A héber mint a magyarhoz hasonlóan agglutináló, határozott névelőt is ismerő, „napkeleti” nyelv a latin nyelv szemléleti súlypontjaitól eltérő, termékeny perspektívát hozott be a magyar nyelvnek az addig döntően a latin (azaz „napnyugati”) nyelven alapuló tárgyalásmódjába. A hét héber „igetörzs” jelentésbeli különbözőségéhez,³ a héber névmási affixumokhoz fogható hasonlóságok kontrasztív indíttatású megkeresése a magyar nyelv további nyelvsajátos vonásainak felismeréséhez vezeték a korai nyelvtanírókat. A 18. század végétől pedig a magyar mint értéként felismert nemzeti nyelv azt is jelentette, hogy a magyar nyelvtan leírásai magyar nyelven születtek meg, vagy legalább is a latin nyelvűek mellett magyarul is születik nyelvészeti munka, mint pl. Versegly Ferenc esetében (1816, 1818). Bár nyelvtanainkban még tetten érhető az idegen nyelvi minták használata, de a leírás fogalmait, kategóriáit is tágítani vagy alakítani igyekeztek a magyar nyelv természete szerint. Verseglynek például sikerült a latin esetrendszer meghaladó magyar névszói eseteket felállítania. A lényegi, tartalmi nyelvleírás szempontján túl a nyelvtaníróknak szembesülniük kellett a specifikusan magyar nyelvi jelenség néven nevezésével is és a magyar terminológia kialakításával is.

Számszerűen kettőnél mindig több ragozási osztály jelenik meg a korai nyelvtanokban. Elsősorban a latin négy konjugációja miatt, másodsorban az A- és B-paradigmán felül még megjelenik a szenvedő igék paradigmája is. A szenvedő igealak – és a műveltető szerkezet is – a 16. és 17. század magyar nyelvűségében jóval elterjedtebb lehetett, mint a mai beszélt nyelvben, amelyből szinte teljesen kiveszett. Így a műveltető és a szenvedő szerkezet is paradigmákként jelentek meg a két alapvető igeragozási sor mellett.

A teljes Újszövetség első magyar fordítója, Sylvester János már határozottan felismerte az anyanyelv fontosságát nemcsak a bibliai szövegek megértésében, hanem az idegen nyelvek oktatásában is: a latin nyelv ismertetése közben széles körre kiterjesztette a magyar nyelvvel kapcsolatos vizsgálatát *GRAMMATICA HUNGAROLATINA* című, 1539-ben megjelent munkájában. Sylvester nem volt járatlan a magyar nyelv összehasonlításában. (Grammatikáját megelőzően közreműködött Hegendorf Kristóf latin nyelvtanában és Heyden Sebald többnyelvű beszélgetésgyűjteményében is.) Bár ő is latin és héber mintákat használt, az előbbit a névszói esetrendszer, az utóbbit a névmások kifejtésében, de fordítói tevékenysége révén bizonyosan szembesült a magyarban meglévő, ám a forrásnyelvekben nem fellelhető vagy másképpen meglévő grammatikai eszközökkel. Ezt jól mutatja az, amit a névelőről ír:

„A névelő nyelvünkben az *az* szócska, minden nemben és számban, s nem lehet ragozni, ugyanis ami ragozható, az a névmás. Kicsi a névelő, de nagy méltóságot és szép ragyogást ad a beszédnek, ha helyesen használjuk. Miként a görögben, így a mi nyelvünkben is a névelőnek megvan a maga helye” (Sylvester 1989, 33)

Annak ellenére, hogy ő első ismert nyelvtanunk szerzője (minthogy Janus Pannonius nyelvtanának létéről csak közvetett forrásaink vannak), aki csak idegen nyelvtanokra támaszkodhatott, fel tudta ismerni a magyar igeragozások alapvető másságát a szent nyelvek igeragozásaihoz képest. Sylvester három szöveghelyen is foglalkozik a paradigmák elhatárolásával (I–III.). A latinból ismert végződést „*rectum*”, a csak magyarban lévőket

³ A *qual*, *nifal*, *piél*, *pual*, *hifil*, *hofal*, *hitpaél* – sorrendben: aktív (cselekvő), reflexív (visszaható), intenzív (gyakorító), a *piél* passzív megfelelője, kauzatív (okozó, műveltető), a *hifil* passzív megfelelője, intenzív reciprok (kölesönös) – héber igerörzsekre a régi nyelvtanírók hivatkoznak is.

„obliquum” elnevezéssel illette, és e kettős hangi megkülönböztetést tette meg – de a héberre hivatkozva – a magyar igeragozási osztályok elkülönítésének alapjául. Ezt írja:

„... mi is igen könnyen szétválaszthatjuk anyanyelvünkben a ragozásokat úgy, hogy legyen az az első igeragozás, amelyik a kijelentő mód egyes szám praeteritum perfectum harmadik személyben *á* rectumra végződik, a második az, amelyik ugyanebben a módban, számban, meghatározatlan időben, harmadik személyben *a* obliquumra végződik, a harmadik az, amelyik ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *é* rectumra, a negyedik az, amelyik ismét ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *e* obliquumra végződik” (Sylvester 1989, 53).

Mint látható, az igék meghatározott alakjának hangalaki megfigyelése vezet el a B- és A-igeragozások elkülönítéséhez. Az „*És monda az Isten*” bibliai példamondatról megjegyzi: „Ha ehhez a mondathoz az *azt* szócskát illeszted, első ragozásúvá változtatod át – *Azt monda*” (Sylvester 1989, 53). Mai megközelítésben Sylvester itteni (I.) igeragozási osztályai: 1. B- (rectum), veláris affixumú igék, 2. A- (obliquum), veláris affixumú igék, 3. B- (rectum), palatális affixumú igék és 4. A- (obliquum), palatális affixumú igék.⁴ Sylvester tehát mai értelemben is helytálló ragozási csoportokat különített el, hiszen az allomorfofok összevonása után B- és A-igeragozást kapunk.

Felismerte azt is, hogy az A- és B-ragozás lényege összefüggésben van a magyar mondatok szerkezetével is, de az előminták miatt szinte csodálkozik azon, hogy a magyarban az igéknek a hangji elhatárolása nem elsődleges (II.):

„Az igék ragozásában gondosan figyelje meg a gyermek, hogy anyanyelvünkben más és más mondat szerkezet mellett az igéket különbözőképpen ragozzuk. Ez csakis a cselekvő igéknél szokott megtörténni, és nem minden módban és időben. [...] Ha tehát veszel egy igét, akár abszolútan, akár tranzitívan, a más szavakkal alkotott különböző szerkezet során saját ragozása lesz, amely eltér az ugyanabba a ragozási rendbe tartozó többi igéétől. Ez a latin és a görög nyelvhasználatnál teljesen ellentétben történik, és nem csupán az egyik vagy a másik igeragozásban, hanem mindegyikben” (Sylvester 1989, 55).

Ezek után – azt igazolva, hogy az allomorfofok miatt előálló négy igeragozás valójában csak kettő – Sylvester a továbbiakban két igerendet közöl: *amo* abszolútan véve, azaz *szereitek*, és ehelyütt tér ki az implikatívusra is, ahol az A-igealakok sorába illeszti (*szereitek*, *szerecc*, *szereit*); majd a tárgyesetben álló vagy tulajdonnévvel vagy harmadik személyű névmással összekapcsolódó ige (*amo*), melynek példázása nála *amo Petrum aut illum*, azaz *szereitem*, *szereited* stb. (Sylvester 1989, 56).

A további lapokon (III.) Sylvester paradigmatikusan mutatja be az igeragozásokat. A névmásokat héber mintára elkülönítette különállókra (pronomen separatum) és toldott névmásokra (pronomen affixum). A pronomen affixumokat kiterjesztette a névmásokra és az igékre egyaránt, s valószínűleg ez segítette hozzá, hogy felismerje a birtokos személyjelek és a B-igeragozás személyragjainak hasonlóságát. Noha tévesen az eredményhatározó ragjai is bekerültek ebbe a toldalék-hasonlósági elgondolásba, az igeragokkal kapcsolatosan pontosan megfogalmazta a névmási eredetű ragok tárgyi szerepű személyekre utaló funkcióját:

„...a mi nyelvünkben a személyes névmások kitétele nélkül is kellően kifejezi a személyeket, s ez érvényes ennek a csoportnak az igéire is. Amikor ugyanis azt mondom, *szereitek* vagy *szereitem*, akkor is tökéletesen pontosan beszélek, ha semmi mást nem teszek hozzá. Ezek az igék ugyanis jelölik a személyt is, a pronomen affixumok segítségével. Mivel ez a változatosság zűrzavart szülhetne, az igéket a saját rendjükbe osztottuk szét. Az első az abszolút igék ragozási mintája, a második a tárgyas igéké, a harmadik a szenvedő igéké, a negyedik a hiányos ragozású igéké” (Sylvester 1989, 56).

⁴ Az általam itt összegzett, pusztán az osztályozása menetét megvilágító sorrend fontos: Sylvester a B- és A-igeragozási osztály megállapítása után, azokon belül teszi meg a hangalaki elkülönítést.

A paradigmák illusztrációinak címei:

- (1) „abszolút formájú cselekvő igék” (*szeret, tanít, olvas, hallgat* A-ragozásban);
- (2) „tárgyas igék affixumokkal”, e helyütt az implikatívuszt felvéve az A-igealakok során belül, pl. *szeretlek, szeretsz, szeret* A-ragozással, és ugyanebben a második igerendben vannak a „tárgyas igék pronomen affixumokkal”: *szeretem (tanítom, olvasom, hallom), szereted, szereti* stb., B-igeragozással;
- (3) szenvedő;⁵
- (4) hiányos igék ragozása: *van, akar* (itt észreveszi az A- és B-ragozás lehetőségét).

Látható, hogy Sylvester ezen a szöveghelyen nem hangalaki, nem használati (mondatszerkezeti) alapon, hanem a latin minta szerint, de az igeragozásainkban szerepet kapó tárgyasság figyelembevételével osztályoz. E felosztásban a korábban abszolút igékkel együtt szereplő implikatívusz a második rendi tárgyas igék affixumos csoportjába kerül át az ugyancsak második rendi tárgyas, pronomen affixumos igék csoportjával együtt.

Végző soron Sylvester abszolút paradigmaként azonosította az A-igeragozást (ideértve az implikatívuszt is) és tárgyas paradigmaként a B-igeragozást (és ide is értve az implikatívuszt). A középkori grammatikai hagyomány szerinti, az igék vonzatkeretéből eredő abszolút és tranzitív (annak csak akkuzatívuszi vonzatára szűkített) megkülönböztetést felismerte a ragozási osztályokba sorolódás egyik tényezőjeként. De példái sokszor nem egyértelműek, mert az abszolút ragozásra éppúgy a *szeret (olvas, hallgat, tanít)* igét hozta intranszitiv használatban, mint a tárgyas ragozásnál tranzitív használatban. A cselekvő igéken belül viszont felismerte a tárgyatlan használatot. A bennfoglaló alakot vélhetően a *-lak* affixum miatt az A-igealakok morfémájával rokonítva egyszer az abszolút igék, máskor, a tárgyasság szempontjának érvényesülésekor az affixumos, de tárgyas igék sorába helyezi. Az A-paradigma egyszerre tárgyatlan (abszolút) és tárgyas (tranzitív) igékre alkalmazható használata azért nem tükröződik megfelelően nála, mert a tárgyatlan használatot tárgyas igével (*szeret*) és kontextus nélkül nem tudta illusztrálni. A funkciók bemutatása elsikkadt, a paradigmatis formák, a teljes mondatok és a kontextus hiánya kifejezetten gátolta a magyarsajátos ragozási sorok pontosabb kifejtésében és elkülönítésében.

Sylvester János nyelvtanával és a latin konjugációk paradigmatis bemutatásának örökségével a magyar nyelvtan- és tankönyvírói hagyományban máig hatóan meghonosodik és tartóssá válik a kétféle igeragozásnak a paradigmatis bemutatása. A paradigmatis bemutatás az igeragozások morfológiai felépítésére helyezi a hangsúlyt, és elfedi, utóbb pedig szinte megmagyarázhatatlanná teszi azt a szemantikai összetettséget, amely a kétféle igeragozás tárgyainak sokféleségében jelen van.

Sylvesternek azonban mégiscsak óriási érdeme, hogy felfedezte, elkülönítette a latin leírása közben anyanyelvünknek bizonyos mondatszerkezethez, tárgyi formákhoz köthető paradigmákba rendezett igealakjait. Csaknem teljes szemantikai összetettségükben érzékelt paradigmáinkat. Az implikatívusz Sylvesternél végző soron eldöntetlen helye pedig előrevetíti a későbbi nyelvtaníróknál jelentkező dilemmát, hogy a bennfoglaló alak 2. személyű tárgya inkább a „határozatlan” vagy a „határozott” tárgyak körébe tartozik-e.

Szenczi Molnár Albert 1610-es munkája, a *NOVAE GRAMMATICAE UNGARICAE LIBRI DUO* az igeragozások elhatárolásában Sylvesterhez hasonlóan törekedett a hangtani alapú megkülönböztetésre. Felismerve az ige- és névszóragok veláris vagy palatális jellegét, elkülönítette a *-nak* és *-nek* sorú igeragozást. A két igeragozási típust a T/3. személyű A-

⁵ Sylvester felismerte azt, hogy a szenvedő igéknek nincsen B-ragozásuk, szemben a cselekvőknel látott A- és B-igeragozással: „A szenvedő igéket anyanyelvünkben a második rendbe tartozó tárgyas igéből képezzük [...] a szenvedő igeragozásban nincsen meg az a változatosság, ami a cselekvő igeragozást jellemezte. A szenvedő ragozás ugyanis egységes” (Sylvester 1989, 63).

igealak ragjával nevezte meg. (A névszóragozásnál a dativus *-nAk* veláris/palatális változata jelentette a hasonló felosztási alapot.) Másrésztől azonban kijelenti, hogy „A magyar igék alapalakja a jelen idejű egyes szám harmadik személy.” A paradigmákat is e megállapítás szellemében sorolja fel, első helyre téve az E/3. személyt:

<i>-nak</i>	<i>-nek</i>
3 lát, <i>videt</i>	3 kér, <i>petit</i>
2 látsz, <i>vides</i>	2 kérsz, <i>petis</i>
1 látok, <i>video</i>	1 kérlek et kérek
<i>et látlak, video te, vel vos</i>	<i>et kérlek, peto te vel vos</i>

A felsorolásnak ez a rendje valóban jól illusztrálja a magyarban azt, hogy a morfológiai tő az E/3. személyű A-igealak.⁶ Szenczi ezen a hangalaki felosztáson belül megkülönböztette még az 1. konjugációt a(z) első cselekvő A-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) A-igékre, a 2. konjugációt a(z) első cselekvő B-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) B-igékre, és 3. konjugációként a csak A-ragozású szenvedő igeragozást határolta el.

Szenczi Molnár Albert indirekt (*indirectum*) és direkt (*directum*) paradigmáknak nevezte az A- és a B-igeragozásokat. Mint írta: „Az indirekt ige cselekvése nem irányul névelővel vagy birtokos esettel vagy birtokos toldalékos (*notatam*) és megjelölt (*demonstratam*) dologra vagy személyre” (Szenczi 2004, 201). Vagyis bizonyos grammatikai eszközök jelölte tárgyra nem-irányulás és ilyen tárgyra irányulás (*dirigitur*) mentén különítette el a két igeragozást. A műszóban a közvetett (*indirect*) és a közvetlen (*direct*) jelentés kap szerepet.

Szenczi is szembeállítja az abszolút és a tranzitív igéket az igék körében: „önmagában értelme van”, mondja az előbbiekre, és „másra hat át”, írja le az utóbbiakat (Szenczi 2004, 203). Szenczi több ponton is túllépi a latin séma okozta merev rendszert, mert bár a semleges igéket a latinban tárgyatlannak tekintik, ő felfedezi a magyarban azokat a példákat, ahol „semleges” ige (ahogy ő nevezi ezeket a voltaképpen cselekvő intranszitiv igéket), például a *megy, jár, fut*, tárgyat vehet magához (*utat jár*), különösen akkor, ha „összetételbe” kerül (azaz igekötős lesz: *megüli*). Ezeket a cselekvő igéket azért tekinti ő is semlegesnek, mert a cselekvő kategóriát tárgyasnak fogták fel a korban, a cselekvő tárgyatlan igéket pedig csak a neutrumban tudták értelmezni. Szenczi felfedezte a latin ellenében a magyarban lehetséges képzéseket: bár a latinban a (tárgyasnak tekintett) cselekvőből képzett műveltető forma a szenvedő konstrukció alapja, „néhányik semleges igéből” (azaz cselekvő tárgyatlantól: *jár, üil*) is lehet a magyarban második cselekvő, azaz műveltető igét képezni: *járát, üitet*). Szenczinél a magyar igék sajátosságaival a semleges ige fogalma tágul, de nem jut el annak felismeréséhez, hogy a magyarban nemcsak cselekvő (és tranzitív) igék vannak, hanem cselekvő tárgyatlanok is. Így az sem lesz nyilvánvalóvá, hogy nyelvünkben tárgyatlan cselekvő és tárgyatlan nem cselekvő igék egyaránt ragozhatók az A-paradigma szerint.

Szenczi Molnár Albert műszavai több értelmezés felé nyitnak utat. Az elnevezések egyrészt vélhetően azt jelentik, hogy a B-igeragozású alak közvetlenül (direkt módon) utal tárgyára, míg az A-igealaknál a tárgy odaértése nem direkt, függ az ige tárgyasságától. Másrészt felmerülhet a terminusoknak egy másik ismert jelentése is. A természetes nyelvekben előfordul egyes beszédmódokban és ezek grammatikai kifejező eszközeiben az információ forrására történő utalás (a jakobsoni *evidentialis* kategóriája): közvetlen beszédmód az, ahol a beszélő direkt módon bírja az információt (pl. saját észlelés révén), míg az indirekt beszédmódban az információhoz való hozzáférés áttételes (pl. hallomás, irreális modalitás). A harmadik feltevés Szenczi műszavaival kapcsolatosan irreleváns: az indirekt tárgy mint *Beneficiens* és a direkt tárgy mint *Páciens* dichotómiája. Nem világos, hogy az

⁶ Az igeragozások felsorolási sorrendje Sylvesternél még a B-ragozással kezdődik. Szenczinél már az A-igeragozás elsődlegessége jelenik meg: a többféle személyű tárgy az implikálja, és morfológiája is alapvetőbb.

igeragozásokat miért így nevezte el, ugyanakkor Kövesdi Pál is később ezt használta nyelvtanában. Sylvestertől eltérően azonban Szenczi oppozícióban fejezte ki az igeragozások lényegét.

Komáromi Csipkés György, aki héber nyelvtant is írt, 1655-ös HUNGARIA ILLUSTRATA című munkájában a héberhez hasonlítja a magyar igéket. Az ige ragozását ugyanis bizonyos toldalékok illesztésében látja. Ebből következően nagy figyelmet fordít a lehetséges igei toldalékok tárházára, és Sylvesterhez hasonlóan ő sem mulasztja el a toldott névmásokat meglátni a B-igeragozás végződéseiben. A lehetséges igei toldalékokra fordított figyelme arra készíti, hogy nemcsak az igeragozási típusokat térképezi fel, hanem az igéket képzőik és tárgyasságuk szerint is. A szerző kilenc igeragozási osztályt állapít meg. 1. Veláris toldalékú B-ragozás. 2. Veláris toldalékú ikes ragozás. 3. Palatális toldalékú B-ragozás. 4. Palatális toldalékú ikes ragozás. 5. Palatális bennfoglaló forma (-*lek*) 6. Veláris implikatívuszi forma (-*lak*). 7. Veláris toldalékú A-ragozás. 8. Palatális toldalékú A-ragozás. 9. A külön ragozású létige. Az első nyolc osztályról még megjegyzi, hogy „... nem kétséges, hogy ez a nyolc össze is vonható négy párba” (Komáromi 2008, 191).

Érdekes az összevonását elemezni: veláris B- és veláris ikes igék (első pár), palatális B- és palatális ikes igék (második pár), a -*lak*/*lek* (harmadik pár), veláris és palatális A-ragozású igék (negyedik pár). Ebben a párosításban az a figyelemre méltó, hogy összetartozóbbnak, egy párt alkotónak véli a 1. *tanulom*–*gondolkodom*, 2. *szeretem*–*eszem*, 3. *kérlek*–*várlak*, 4. *tanulok*–*kérek* alakpárokkal illusztrált igeragozásokat. Az első két pár a hangrendi azonosságon túl (amit az A-igeragozásnál és az implikatívuszi allomorfoknál figyelmen kívül hagy), az E/1. személyű B- és ikes igék azonos igeragján alapul, mintha a B-igeragozás és az ikes ragozás összetartozna. (Ma ugyanis morfológiailag az A-igeragozáshoz hasonlít az ikes paradigma, de E/1. személyű alakja a B-igék E/1. alakjával esik egybe.) Komáromi az igeragozási osztályok paradigmatisztikus rendszerezésében is a B-igeragozás és ikes ragozás egymás mellé helyezésével él. Nyelvtanában elődeihez hasonlóan alapvetően négy konjugációba összevonható kilenc ragozást állított fel. Az A- és B-paradigmáknak sem a funkciójára, sem a használatára nézvést semmiféle támpontot nem adott; főképpen hangrendi, hangváltozási kitételekre vállalkozott, de azokra sem szisztematikusan.

Komáromi egy hosszabb részben a *ver* igének különböző toldalékok (képzők, ragok) lehetséges kombinációjából nyolcvanféle alakját vezeti le. Ez a nyolcvan alak ráadásul csak a jelen időre vonatkozik. A kreatív agglutinatív kombinatorika meggyőző példái, jóllehet az alakok többsége logikailag eleve és a mai nyelvhasználatban is képtelen jelentést hordoz, mindamelllett, hogy pl. az egy magyar szót kilenc latinnal megfogalmazó fordítás jól illusztrálja a magyar nyelv szintetikus jellegét: Pl. „24. *veródtethetem*, possum causari ab aliquo, ut verberer, apud me, sine verberante externo” C. Vladár Zsuzsa fordításában: „valami azt okozhatja, hogy külső verő hatás nélkül saját magamtól verődjem” (Komáromi 2008, 229).

Pereszlényi Pál GRAMMATICAE LINGVAE UNGARICAE című 1682-es munkája (Pereszlényi 2006) a korábbiakhoz hasonlóan négy igeragozást különböztet meg, mondván:

„Ragozás négy van, mivel a módok, idők, személyek és számok szerinti igeragozásnak csak négyféle változata lehet. Az első a cselekvő határozatlan igéké (*verborum activorum indeterminatorum*), ide tartozik sok semleges tárgyias és tárgyatlan ige is. Ezt vesszük első ragozásnak, mivel ezt nem képezzük másikból, viszont belőle képezzük a másodikat és harmadikat. A második a valamilyen dolog tekintetében meghatározott (*altera est activorum, ad certam rem determinatorum*) cselekvő igéké. A harmadik a szenvedőké. A negyedik azoké a semlegeseké, melyeknek az egyes szám harmadik személye *ikre* végződik” (Pereszlényi 2006, 187).

Mint látható, jelentős elmozdulás történt a latin igenemek magyar nyelvre történő alkalmazásában. Pereszlényi kimondja azt a régen érlelődő megfigyelést, hogy az A-igeragozás szerint ragozandó sok tárgyatlan (mint ő mondja: *semleges*) ige. A jezsuita atya „Az igék különböző jelentéseiről” című részben (Pereszlényi 2006: 267–269) ki is fejti azt a már magyar nyelvre átértelmezett *semleges* igefogalmat, miszerint a neutrumhoz tárgyas igék is tartoznak: „A latinokhoz hasonlóan a magyaroknál is az igéknek különféle jelentései vannak, ezekből a következőket érdemes tudni [...] *Semlegesek*, melyekből nem lesznek szenvedők. Ezek egy része cselekvő, és ezért tárgyas jelentésű, mint *Sok urakat szolgálsz*, *Multis Dominis servis*. Más részük tárgyatlan, mint *Hevülök*, *Aestuo*; *Futok*, *Curro*.” Példái alapján látható, hogy a voltaképpeni cselekvő tárgyatlan igéket intranszitiv voltuk miatt még mindig a neutrumban értelmezi, ám a *hevülök* igével már-már a mai mediális igék körének mintapéldáját nyújtja.

Pereszlényi táblázatokba szedve közli a paradigmákra jellemző szuffixumokat, alosztályokban különítve el a veláris és palatális toldalékokat. Itt alkalmazott ragozási példái még mind a szokásos tárgyas igék (*szeret*, *lát*). Az A-igeragozás „első személyeinek másik módjaként” említi az implikatívuszt.

Pereszlényi az oppozícióra, mégpedig a határozott/határozatlan oppozícióra épülő terminológiát használja. Fogalmazásmódjából kitűnik, hogy a tárgyak határozott vagy határozatlan voltának ígét meghatározó tulajdonsága válik az ő elgondolásában központivá. Szemléletének kiindulópontja már nem az „igealak határozottsága”, mint Szenczinél, ahol az „ige irányul” (*dirigitur*), hanem az úgynevezett „tárgyhatározottság”. Más szóval Pereszlényi Pál egyeztetésként, az igének a határozott vagy határozatlan tárggyal történő egyeztetéseként tárgyalja a paradigmák közti választást, amit a különféle paradigmákhoz köthető határozott vagy határozatlan tárgytípusok pontokba szedett felsorolása is megmutat (Pereszlényi 2006, 227).

Kövesdi Pál 1686-os *ELEMENTA LINGVAE HUNGARICAE* című művében Szenczihez hasonlóan *Paradigma Verbi Indirecti* (A-igeragozás) és *Paradigma Verbi Directi* (B-igeragozás) elnevezéseket használ, amelyekben belül ő is megkülönbözteti a hangtanilag palatális és veláris toldalékolású ragozásokat.⁷

Pereszlényi Pálnál jelennek meg legelőször a határozatlan és határozott igeragozás mint elnevezések. A műszavak arra utalnak, hogy az A-igealakok határozatlan, a B-igealakok határozott tárggyal járnak együtt. Szenczinél és Pereszlényinél a paradigmák terminológiája úgy van kialakítva, hogy a két igeragozást közös alapon vetik össze és nevezik el: *indirekt/direkt*, illetve *határozatlan/határozott* (*indeterminált/determinált*).

Az eddig áttekintett nyelvtanok esetében is már körvonalazódik a két igeragozási sor megnevezésének és mibenlétének dilemmája. Sylvester abszolútnak tekinti az A-paradigmát, mert itt fordul elő a tárgyatlan használat, ám az ezzel szembeállított tárgyas elnevezés mégis félrevezető, hiszen az A-paradigma tárgyas igeragozás is (nem csupán abszolút). Szenczi Molnár Albert a tárgyasságot vagy határozottságot nem foglalja bele azokba az elnevezésekbe, amelyeknek az értelmét ugyanakkor nem fejtette ki (*indirekt/direkt*). Ugyanígy Pereszlényi is azonos alapon veti össze az igeragozásokat, de ő már egyértelműen a tárgy határozott vagy határozatlan voltát emeli be az elnevezésbe. Kövesdi Pál aztán megint a Szenczi-féle *indirekt/direkt* ellentétpárhoz folyamodik a paradigmák elnevezésekor.

Az implikatívusz helyéről elmondható, hogy a régi nyelvtanírók vagy teljesen különálló alakként említik, vagy pedig többnyire az A-paradigmához közel álló alakként sorolják fel. Később számos nyelvész a B-paradigmához sorolja mint határozott tárggyal együtt járó

⁷ „IV. Indirectum est, cuius actio non dirigitur in rem, vel personam Pronomine Demonstrativo, aut Possesivo aliquo circumscriptam.” „V. Directum est, cuius actio dirigitur in rem, vel Personam Pronomine Demonstrativo: hic, is, ille, ipse, aut Possesivo: meus, tuus, nocter, vester, circumscriptam út: Lego hunc librum, olvasom ezt a könyvet etc. Terminatio huins venit ex Suffixis” (Toldy 1866, 563).

alakot, például Riedl Szende az 1858-as, Bécsben megjelent MAGYARISCHE GRAMMATIK-ban, de igen lényeges, hogy továbbra is számos A-paradigmába sorolás is van, mint pl. Fogarasinál.

Rosenbacher Ferenc KISDEDEKHEZ ALKALMAZTATOTT MAGYAR GRAMMATIKA című, 1792-ben (Besztercebányán) megjelent, az oktatási szempontokat is figyelembe vevő munkájában észrevételezi, hogy a magyar nyelvben vannak „határozatlan” és „határozott” igék, valamint felsorol egyes igealakok mellett „jelen” lévő és ezzel szemben „alattomban” lévő (ma úgy mondhatnánk: implicit) tárgyakat (Rosenbacher 1792, 86–87). Felismeri ő is a *-lAk* alakot, és kiemeli a jelen idő 3. személyét mint „gyökér” személyt, „persona radicalist”, amely az „igehajlásnak fundamentoma” (Rosenbacher 1792, 93).

1792-ben adták ki Pesten Vályi András FUNDAMENTAM LINGVAM UNGARIACAM című, egyértelműen az iskolai nyelvtanítás céljait is szolgáló latin és német közvetítő nyelvű munkáját. Vályi az igéknek két fajtáját ismeri fel a használatban: „indefinite” (*látok, nézek*) és „definite” (*látom, nézem*). Észreveszi azt is, hogy pl. *állom, sírom* alakok nincsenek, vagyis a tárgyatlan igék „definite” használata nem jó, kivéve olyan formában, mint „elállom az utadat”, „ki sírám magamat a’ temetésen” (Vályi 1792, 19). Vályi más műszókkal a Pereszlényi által kijelölt tárgyhatározottsági oppozíciót alkalmazza az igealakok leírásában.

Mindössze egy évvel később jelenik meg a magyar nyelvnek a latin mintára leírt számbavételével szakítani szándékozó, de még latin nyelven írt magyar grammatika Verseggy Ferenc tollából (Verseggy 1793/1999): BEVEZETÉS A MAGYAR NYELV TÖRVÉNYEIBE, AMELY ADELUNG RENDSZERE, NEMKÜLÖNBEN A KELETI NYELVEK SZELLEME, VALAMINT A TISZAI ÉS AZ ERDÉLYI NYELVJÁRÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT. Verseggy Ferenc jól közelített egy egzaktabb magyar nyelvleírás felé, eltalálta a magyar névszói esetek számát is, noha nyelvleíró szemléletében még helyet kapott a magyar és héber nyelv vélt rokonsága. A szépíróként is tevékenykedő szerző már egy nem preskriptív nyelvész magatartást is kijelölt, még ha maga többször is előírt bizonyos formákat nyelvtanaiban.⁸ A fenti mű 1999-ben megjelent magyar fordításában a szerző „az igeragozásnak kettős alakjáról” beszél: alanyi vagy általános és tárgyas, azaz toldalékos (Verseggy 1999, 45). A B-ragozású igeragokkal és a birtokos jelölésével kapcsolatban Verseggy kifejti, hogy a magyar nyelv „ragok révén rámutat az alany cselekvésének tárgyára” (1999, 13). Fontos Verseggynek e helyütt a magyarázatban megfigyelhető szóhasználata, mely szerint a rag (nem utal vagy jelöl, hanem) rámutat a tárgyra.⁹ Más szóval deixist, hallgatói figyelemirányítást, kommunikációs értelmet tulajdonít e toldalékoknak. A ’mutatás’ szókép téri kapcsolatot von a tárgy és az ige közé. Az 1816-ban latinul megjelent ANALYTICAE INSTITUTIONUM LINGVAE HUNGARICAE. PARS I. ETYMOLOGIA LINGVAE HUNGARICAE című könyvében a ragozott igealakokkal kapcsolatban „forma planá”-ról és „forma demonstratívá”-ról beszél. Az előbbi az A-igeragozás: *vonok, lelek*, az utóbbi a B-igeragozás alakja: *vonom, lelem* (Verseggy 1816, 347). Ide sorolja az implikatívuszt is.

Verseggy itt is, mint korábban, és a két évvel későbbi MAGYAR GRAMMATIKA AVVAGY NYELVTUDOMÁNY című könyvében megismétli a B-igékkel kapcsolatos terminológiát: a B-igealak „mutató forma”, míg az A-igealakot, amely maga az ige (az ige törzse, alapja), „törzsökös formá”-nak nevezi (Verseggy 1818, 229). Az A-igealakot a tö-jelleg révén nevezi el, a B-igealakot mutatónak, latin nyelvtanában „demonstratív”-nak nevezi, mint ami rámutat a tárgyra (hasonlóképpen, ahogyan a mutató névmás hangalakja révén a közel–távol viszonylatban rámutat a névmási tartalom minőségére). Szenczi Molnár Albert is a

⁸ Tőle származik a következő híres szöveghely is: „A grammatikus ugyanis nem ura, csak tolmácsa a nyelvnek, ezért az ilyen jellegzetességeket csupán jelezheti, de nem kényszerítheti az egész nemzetre” (Verseggy 1793/1999, 33).

⁹ Bizonyos keleti nyelvek nyomán Verseggy a B-ragozás ragjait, a birtokos személyjeleket és a felszólítást „nyomósító változás”-nak tartja, amelyek „a hallgató figyelmét erőteljesebben hívják fel a parancsra, a tárgyra vagy a dolog birtokosára” (Verseggy 1793/1999, 13).

demonstratívakkal fordította latinra a „láttya” alakot: *videt hoc vel illud*. Ahogy Verseghy kifejti: „A magyar ragasztékok, melyek mindezeket kifejezik, kétfélék; „a’ törzsökösök tudni illik, és a’ mutatók, melyek amazoktól az értelemre nézve abban különböznek, hogy a’ szenvedő tárgyra mutatnak, és így az ígének szenvedőjét ... szinte magokban foglalják, mint *írom már a levelet*, hol ezen íge *írom* a’ tudvalevő levélre mutat. Ellenben az *írok* ígének illy ereje nincsen, mert e’ mondásban *levelet írok* nem mutat tudva lévő, bizonyos és meghatározott levélre” (Verseghy 1818, 229). Verseghy szerint tudva lévő, azaz ismert tárgyra mutat rá a mutató formájú ige. A tárgyra mutatást az ige a törzsökös formától különböző ragjai révén éri el. Már nem a szokványos négy konjugációt feltételezi.

1799-ben Gyarmathy Sámuel latin nyelven írott AFFINITAS-ában (Gyarmathy 1799/1999) határozatlan és határozott igéket említ: *fogom* (valamilyen meghatározott személyt [tárgyat] fogok; *fogok* (valamilyen meghatározatlan fogok).

Fogarasi János 1843-as nyelvтанát azért érdemes megemlíteni, mert világosan megfogalmazta a kétféle igeragozás együvé tartozását. Kiemelte, hogy igéink nagy része mindkét ragozás szerint ragozható, és hogy ekképpen a ragozások ugyanazon ígének különböző alternatívái, valamiféle „állapotai”: „Mínthogy azonban legtöbb esetben ugyanazon ígék (t. i. a tárgyra ható ígék) használatnak határozottan avagy nem határozottan: tehát ezen állapotok azon egy ígének csak különböző formáit teszik s az ígék határozott vagy határozatlan állapotban avagy formában lenni mondatnak” (Fogarasi 1843, 199). Érdekes Fogarasi megfogalmazásában, hogy a „határozatlan” formát főntebb mint „nem határozott”-at fogalmazza át. Ez a határozottság elsőbbségére utal, régi nyelvтанíróink némelyike is, pl. Syvester, a B-ragozást tette a felsorolása első helyére.

A Magyar Tudós Társaság 1846-os nyelvтана „határozatlan” és „határozott” és ikes vagy középragozási mintáról beszél (1846, 98, 208, 215). Ez a nyelvтан a mediális igéket kizárólag az ikes igékkel azonosítja. A ragozási minták alapja ebben a nyelvtanban morfológiai természetű, vagyis a személyragok: „Az ígének három külön alak szerinti ragozása a’ személyragokon alapszik...” Meggyőzően azonban csak a B-igeragozás ragjait tudja elkülöníteni személyes névmási eredetükkel. A morfológiai magyarázat mellett a tárggyal való kapcsolatban látják a szerzők a ragozási minták különbözőségének alapját: „Az ígék’ alakja az általok vonzott tárgyeseti ragú névtől függ, akár legyen ez nyilván kitéve, akár pedig csak alattomban értessék.” Mint látható, ebben a korban már elterjedt terminológiává vált a határozatlan/határozott oppozíció, s ebben az elnevezésben a tárgy jellege a mérvadó.

Riedl Szende a „Van-e elfogadható alapja az ik-es ígék külön ragozásának?” című cikke (Riedl 1873) mindenekelőtt már annak a nyelvтанítástól függetlenedő, önállósodó, magyarul írott nyelvészeti diskurzusnak a kiteljesedését jelzi, ahol a nyelvi problémák nyelvészeti értelemben merülnek fel. Riedl Révai Miklóst kárhoztatja, hogy a határozatlan és határozott igeragozás ellentétpárt megállapította (Riedl 1873, 17). Riedl nem veszi figyelembe, hogy már Pereszlényi is „*forma indeterminatáról*” és „*forma determinatáról*” beszélt. Az ikes ragozás helyét megállapítani szándékozó Riedl „egyszerű” és „tárgyi” ragozás elnevezéseket javasol, azért, mert az egyszerű alakok csak az alanyt és az állítmányt foglalják magukban, míg a tárgyi alakok ezen túl még a tárgyra való vonatkozást is tartalmazzák. A műszavakat tekintve Riedl inkább a Sylvester – Lotz János csapáson halad, mert nem egy egyszerű oppozícióra épülő terminológiát javasol, noha e másmilyen elnevezéspár is a két paradigma vélt szembenállása miatt oppozíciót sejtet.

Simonyi Zsigmond természetszerűleg ekkor már magyar nyelven kifejtett TŰZETES MAGYAR NYELVTAN TÖRTÉNETI ALAPON című, 1895-ben megjelent munkájában a két igeragozásra a *tárgyatlan* (vagy *alanyi*) és a *tárgyas* (vagy *tárgyi*) elnevezéseket használja. Riedlhez hasonlóan az ikes alakokat az előbbi paradigmához tartozónak sorolja. A paradigmák elnevezéseinek nagyfokú bizonytalanságát már az is mutatja, hogy bár a tárgyasság tengelye mentén értelmezi az igealakokat, vagyis oppozíciójukra épít, de azért

zárójelben megadja a Riedlével azonos, aszimmetrikus elnevezéseket („alanyi”, „tárgyi”: Simonyi 1895, 588). A B-igealakokról Simonyi megjegyzi, hogy „A mi rendes tárgyas ragozásunk harmadik személyű tárgyra mutat” (Simonyi 1895, 605), és részletes példákat hoz a mordvinból, ahol a tárgyas ragozás a harmadik személynél sokkal kiterjedtebb.

A 20. századra az *alanyi* és *tárgyas ragozás* elnevezések váltak bevett műszókká a paradigmák jellemzésekor. MAGYAR TÖRTÉNETI MONDATTAN-ában Klemm Antal (1928, 122) is alanyi és tárgyas ragozásról ír. Ő elsősorban a tárgyas igeragozás todalékainak birtokos személyragú eredetét taglalja, és a *-t* tárgyragot a finnugor **tä* determináló elemre vezeti vissza. Okfejtése szerint a befejezett melléknévi igeneves jelzőjű, birtokos todalékú főnévből álló, történetileg alapvetőbb névszói állítmány értelmeződött át igei predikátummá: (Ím) *Nő főzte halam.* → (Egy) *nő főzte (a) halam(at).* Minthogy a magyarban csak a 3. személyű névszói állítmányban nincsen kopula („*Nyíl lőtte testvérem vagy*”), ezért csak 3. személyű tárgyat jelölhetnek a birtokos todalékokból eredő B-igeragozás ragjai (Szemben a vogullal, ahol ugyanazok a személyragok használatosak az 1. és 2. személyű tárgyra, mint a 3. személyűekre.) Klemm definíciója szerint „logikailag” határozott tárgyak mellett használjuk a tárgyas igeragozást, a másik igeragozás a határozatlan tárgyakhoz kapcsolódik. Megjegyzi, hogy ez az elnevezés már megvolt Pereszlényinél, s Hunfalvy ajánlatára kezdték el a tárgyas igeragozásnak nevezni. Klemm Antal a „logikai” megkülönböztetést megemlíti a határozott tárgyakkal kapcsolatban is (ez is és a példamondatok is újra megjelennek majd Gombocznál is), miszerint: a B-igeragozást logikailag határozott tárgyak mellett használjuk. Igen nagyszámú példát is sorakoztat fel arra, amikor a beszélői szándékok grammatikailag határozott tárgy mellett mégis alanyi igeragozást tesznek lehetővé. Különösen a birtokos személyragos névszó mellett emeli ki, hogy logikai határozottságát milyen sok esetben kísérheti alanyi ragozású igealak (Klemm 1928, 123).

Klemm Antal seregnyi példáját történeti távlatból veszi, de számos közülük olyan „ingadozó” használatú alak, amelyet mai nyelvérzékünk képes elfogadni, és interpretálni tudja. Kevésbé szembeszökő, mégis meglehetősen figyelemreméltó, hogy az ingadozó használat inkább a B-igeragozásra jellemző. Még a stabilan B-igealakokkal járó tárgyi szerepű visszaható névmás is olyan átértelmezés alá eshet, amely A-igealakokkal jár (*Csak magunkat találsz ott*). Klemm Antal sok olyan, különösen a részelő értelemmel kapcsolatos példát említ, ahol a másfajta, a kanonikustól eltérő ragozási forma külön jelentéssel bír: *Én párját nem tapasztalok* vs. *Én párját nem tapasztalom*. Ezek az esetek arra a talán kevésbé nyilvánvaló tényre hívják fel a figyelmet, hogy a ragozások használata nem pusztán a tárgy típusának, még inkább határozottságának függvénye, hanem ugyancsak függ az értelemadó beszélői szándéktól is. Vagyis legalábbis az megkérdőjelezhető, hogy a határozott tárgy „váltja ki” a B-paradigmát, tehát az igealak oka a tárgy minősége (Bartos 2000). A „logikai” szemlélet a beszélői szándékot is elismeri az igealakot meghatározó okként.

Karácsony Sándor MAGYAR NYELVTAN TÁRSAS-LÉLEKTANI ALAPON című munkája 1938-ban jelent meg. Teljes körű magyar nyelvtannak íródott, noha több tekintetben rendhagyó grammatikáról van szó. A „nyelvi-terminológiai konszenzustól” elszakadó esszé (Havasréti 2008, 240) a nyelvészeti pozitivizmus módszerét mintegy átugorva tér vissza a humboldti nyelvleírás képszerű hagyományaihoz. Karácsony a nyelv nagy tömbjeiből (alá- és mellérendelés) kiindulva az egyre kisebb elemek felé haladva elemez. Természetesen kitér a kétféle igeragozásra, melyeket ő a kapcsolt tárgy minősége nyomán *határozatlan és határozott ragozásoknak* nevez:

„A magyar nyelv különbséget tesz határozatlan és határozott tárgy között. Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is. A határozott alak viszonyszavai mások, mint a határozatlan alakéi. Én is észreveszek, te is észreveszel, Pista is észrevesz egy hibát, a hibát viszont én észreveszem, te észreveszed, Pista... észreveszi. Ezt a különbséget csak ott teszi meg a magyar nyelv, ahol két eset lehetséges. Ha csak egy eset lehetséges, akkor határozatlan viszonyszót használ, pedig az az egy eset csak határozott eset lehet. Te engem nem láthatsz általában, határozatlanul, ha együtt beszélgetünk, csak határozottan láthatsz, mindenki mást láthatsz kétféleképpen (Pistát is), mégis így rajzolunk erről képeket:

Te (határozatlanul) látsz egy fiút és (határozottan) látod azt a fiút (Pistát), viszont (határozottan) látsz engem. Én is (határozatlan formában) lát-l-ak téged, pedig te az én látásomnak határozott tárgy vagy” (Karácsony 1938, 69).¹⁰

Simoncsics Péter, Karácsony szavainak értelmezője az aláhúzott szónál tollhibát vél felfedezni, éppen a kötőszavak értelmének fenntartása mellett szerinte ott a „határozatlan” szónak kellene szerepelnie (Simoncsics 2005, 16). Kövendi Dénes, Karácsony tanítványa és a karácsonyi nyelvtan szöveggondozója szerint nem elírás a vitatott szövegrész, mert ott nem a grammatikai (ti. ragozási) forma jelentését, hanem a beszédhelyzetből adódó jelentést hangsúlyozza a szerző. Ennek ellenére Simoncsics ragaszkodik a tollhibához és interpretációjához, miszerint Karácsony érdeme, hogy felismeri a magyar nyelv gazdaságos jellegét: „csak ott tesz különbséget határozott és határozatlan tárggyal járó igei paradigmái között, ahol két eset lehetséges, azaz a 3. személyben...” (Simoncsics 2005, 40). A vita tárgya voltaképpen az első és második személyű tárgyak határozottsági státusza: határozottak vagy határozatlanok-e.¹¹

A korábbi kronológiától eltérve megjegyezhető, hogy a 20. században nem kevés fejtörést okozott nyelvészeinknek ez a probléma. Még az 1999-es ÚJ MAGYAR NYELVTAN is „rejtélynek” nevezi az 1. és 2. személyű tárgyak határozatlan voltát, hiszen a beszédrésztvevőknél határozottabb személy a beszédhelyzetben aligha lehet (Kiefer 1999, 210). A vitatott karácsonyi szöveghely az 1. és 2. személyű tárgyról az eredeti közlésben, Simoncsics Péter korrekciójában, illetve Kövendi Dénesnek az eredetihez betűhíven ragaszkodó értelmezésben arról árulkodnak, hogy az 1. és 2. személyű (sokszor ki sem tett) névmási tárgyak paradigmikus helyzetük (a hozzájuk kapcsolható ige morféma) miatt „határozatlanok”, de a beszédhelyzetben értelmezett minőségük alapján, vagy másként „logikailag” (a határozottsági prominenciájuk erős) határozott tárgynak tekinthetők. Határozatlanságuk formális eredője: egy paradigma formális interpretációjából ered. Határozottnak viszont szemantikai és pragmatikai alapon tekintjük őket, mert a beszédrésztvevő elemek (pl. *én, te*) tárgyi szerepben is (*engem, téged* mint a ráhatást elszenvedők) a határozottsági hierarchia csúcsán helyezkednek el.

Lotz János fiatalkori összefoglaló munkája, a DAS UNGARISCHE SPRACHSYSTEM 1939-ben jelent meg, mindössze egy évvel Karácsony nyelvtana után. A mű analitikus alapokra épülő grammatika, mely az egyre összetettebb nyelvi elemeket alapelemekből és alapkategóriákból szintetizálja. A magyar igei paradigmákat a németül író Lotz határozatlan (*Unbestimmte Form subjektiv*) és határozott (*Bestimmte Form objektiv*) ragozásoknak nevezi (Lotz 1939, 124). E nyelvtan érdekessége, hogy a bennfoglaló alakot (*-lak*) ekkor még Lotz határozott tárgyra utaló alaknak véli. Később, 1962-ben az A-paradigmába sorolja át az igeragozáson belüli oppozíciók elemzésével (tehát nem szemantikai szemszögből). Lotz az 1976-os

¹⁰ Nem magától értetődő Karácsonynak az a megállapítása, hogy „Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is,” sőt éppen az problematikus az E/1. és E/2. tárgyak esetében, hogy határozatlan igealak határozatlan vagy határozott tárgyat implikál-e. Az ingadozó alakok esetében sem magától értetődő az előbbi, az állítmány és tárgy közötti összefüggés.

¹¹ Minthogy nyelvtörténeti fejlemény, hogy szinkretikus igealakok fejezik ki a határozatlan 3. és az 1. és 2. személyű tárgyakat, paradigmátikus kényszerből az A-paradigma nem 3. személyű tárgyaira is vonatkoztatjuk a tárgy határozatlanságát. Karácsony ehelyütt az 1. és 2. személy külön, a 3. személyű tárggyal nem azonosan kezelendő voltára hívja fel a figyelmet.

SZONETTKOSZORÚ A NYELVRŐL címet viselő gyűjtemény egyik 1969-es írásában részletesen megvizsgálta, hogy a régi nyelvtanírók melyik ragozási sorhoz illesztik a bennfoglaló alakot (Lotz 1976, 82–83). Ekkor már kitért a ragozások elnevezésére, s ő maga az *általános és határozott* igeragozást javasolta: „Azt akarván kifejezésre juttatni ezzel, hogy a két osztály közt nincs párhuzamosság” (Lotz 1976, 367).¹² Fontos megállapítása ez Lotznak. Rávilágított a két igeragozás aszimmetriájára, amely aszimmetria nem egyszerűsíthető le egy egyszempontú oppozícióra: pl. határozatlan vs. határozott, indirekt vs. direkt, indefinite vs. definite. Az A-paradigma használatánál, mint Lotz kifejti, (1.) vagy nincs tárgyi vonatkozás, (2.) vagy a tárgy nem harmadik személyű, ha pedig harmadik személyű, akkor nem határozott. Ezzel szemben a B-paradigma használatakor (1.) van tárgyi vonatkozás, (2.) a tárgy harmadik személyű és határozott (Lotz: 1976, 180). Vagyis három tekintetben, három lényeges ponton, ráadásul egymásra épülő módon, a tárgyi vonatkozás meglétében, a személykategórián belül és határozottsági szempontból is eltér a két paradigma extenziója.

Gombocz Zoltán az 1949-ben SYNTAXIS címmel megjelent munkájában vezeti be a tárgy logikai határozottságának felfogását:

„A h a r m a d i k személyű tárgyra utaló tárgyas igealakot akkor használjuk, ha a tárgyszó határozott nem g r a m m a t i k a i, hanem l o g i k a i értelemben” (Gombocz 1949, 98).

A ’logikai’ minősítés a tárgyszó valóságvonatkozására utal, mint az alábbi szöveghelyen is: „A *várlak, kérlek* alakok tárgya mindig személyes névmás, tehát logikailag határozott” (Gombocz 1949, 98).

1961–62-ben jelent meg a Tompa József szerkesztette A MAI MAGYAR NYELV RENDSZERE című akadémiai nyelvtan. Leíró jellegénél fogva nem magyarázza, hanem inkább részletezően leírja az általa *alanyinak és tárgyasnak* nevezett ragozást. Különbségüket az eltérő személyragokból vezeti le: „Nyelvünk jellemző sajátossága, hogy a tárgyas igeragozás segítségével az igei személyragok nemcsak az alany személyére utalnak, hanem egyben a tárgyára is” (Tompa 1961, II. 157). Itt a bennfoglaló alak is a B-ragozás alá sorolódik. A B-ragozás használatára e nyelvtan a logikailag határozott tárgyat nevezi meg, és a logikailag határozott tárgyakat fel is sorolja. A logikailag határozatlan tárgyakhoz köti az alanyi ragozás használatát. E nyelvtan érdeme, hogy a magyar nyelvű szépirodalmi korpuszból vett példákkal megemlíti a B-ragozásnak a fentiekől eltérő funkcióban megjelenő eseteit: pl. *Adyt látják benne. Két könyvem elvitt*. Felhívja a figyelmet a logikailag határozott 1. és 2. személyű tárgyak melletti alanyi (határozatlan) igealakok használatának ellentmondására, és megemlíti számos ingadozó használatú esetet is: pl. *Lát mindnyájunkat*. vs. *Látja mindnyájunkat* (Tompa 1961, II. 159).

Korchmáros Valéria a *Néprajz és Nyelvtudomány* című kiadványban 1977-ben megjelent „A magyar igealakok funkcionális rendszere” című cikkében elméleti és történeti szempontokból tekintve, valamint írott nyelvi korpuszvizsgálatokból nyert eredményekre támaszkodva tárgyalta kétféle igeragozásunk mibenlétét. Sokatmondóak cikkének bevezető sorai:

„A magyar igék legsajátosabb morfológiai vonása a hagyományosan alanyinak és tárgyasnak nevezett ragozási rendszerek szembenállása. Nemcsak az alaktani leírásban elsőrendű osztályozási szempont a két paradigmásor párhuzamba állítása, hanem a szintaxisban is jelentős szerepet játszik használati szabályaik megállapítása a tárgyi bővítményt tartalmazó mondatokban” (M. Korchmáros 1977, 71).

¹² A két paradigma viszonylatában a kimondott vagy a kimondatlanul is vélt párhuzamosság és a vélt szembenállás emlegetése nem ritka a magyar nyelvészetben. (Vö. lentebb M. Korchmáros 1977, 71.)

A szerző megfogalmazásmódja – azonkívül, hogy a 20. században legelterjedtebbnek számító műszókat használja ragozásainkra – figyelemreméltó: beszámol egyrészt a kettős ragozási rendszer szembenállásáról, másrészt a párhuzamosságáról.¹³ E lehetséges párhuzamukat – mint látható volt az előbbiekben – Lotz János alapvetően megkérdőjelezte.

M. Korchmáros valóban másként is vélekedik igeragozásainkról, mint Lotz, cikke elején Lotzcal szemben azonnal az implikatívusz „tárgyas” volta mellett foglal állást. A szerző drámaszövegek dialógusait alapul véve korpuszvizsgálatot is folytatott az E/1. és E/2. számú névmási tárgy elmaradásáról (ahol az előbbi hiányzott a leggyakrabban). Az igealakok morfológiai rendszerétől elszakadva funkcionálisan szemlélte az igealakokat, és a nem egyértelmű tárgyú mondatokról (pl. *Tegnap János keresett*) kijelentette, hogy „az ilyen mondatok sosem lebegnek légüres térben, formájuk a beszédhelyzethez idomul, s mert legtöbbször egy hosszabb beszédmű láncszemét alkotják, szöveges előzményük vagy folytatásuk szükségképpen hozzájárul a megértéshez...” (M. Korchmáros 1977, 75).

M. Korchmáros az első a nyelvészek sorában, aki a morfológiai szempontú osztályozáson túllát, és megállapítja az A-igealakok diskurzuspragmatikai kötöttségét. Meglátása szerint az elmaradó E/1. és E/2. számú névmási tárgy „feltöltődhet” a kontextusból, az intertextusból és a szituációból is. Két egyéb meglepetéssel is szolgál tanulmánya. M. Korchmáros az udvarias nyelvhasználatú tárgyakat (*önt, magát, önöket, magukat*) második személyű tárgyaknak tekinti a cikkében erőteljesen megfigyelhető funkcionális szemlélet jegyében: U2. és TU2. (*ön, önök*). A B-igeragozást a 3. személyű, határozott tárgyakhoz kapcsolja a magyar leíró nyelvészet,¹⁴ tehát formálisan az U2. és TU2. mint tárgyak is 3. személyűek. A másik fontos észrevétele a szerzőnek az, hogy csak meghatározott szemantikájú igék körében kerülhet bele a kontextusból az E/1. és E/2. személyű tárgy az értelmezésbe, azaz bevonja az igejelentést mint a ragozások használatát vagy megértését alapvetően meghatározó tényezőt.

M. Korchmáros MONDATTAN-ában a B-paradigmát („tárgyas”) mint a határozott 3. személyű tárgyra utaló igealakok teljes rendszerét említi, és listaszerűen adta meg a határozott tárgyak definícióit (M. Korchmáros 1992, 82). Klemmhez hasonlóan azonban ő is oldalakon át sorolja a nyelvhasználatnak azokat az eseteit, amikor bár az előbbi definícióknak megfelelően határozottak a tárgyak, meghatározott jelentésváltozás következtében (pl. partitív értelemben) funkcionálisan „érvénytelenné” válik a tárgy határozottsága, és A-igealakot („alanyi”) használ a magyar beszélő (M. Korchmáros 1992, 83–87). Különösen fontos, amint felhívja a figyelmet az 1. és 2. személyű tárgy odaértésének a beszédhelyzettől való függésére vagy a két paradigma közti választásnak azokra az ingadozó eseteire, amikor voltaképpen a beszélői értelemadó szándéktól függ ugyanazon tárgy A- vagy B-igealak melletti használata: *Azt csinállok, amit akarok!* De: *Azt csinálom, amit szeretek.* (M. Korchmáros 1992, 84). A kétféle igeragozásnak a tárgytípusait, egészen a többféle tárgyhoz igazított ragozásáig részletezve, teljesebb körűen írja le a *Lépésenként magyarul* magyar mint idegen nyelvi tankönyvsorozathoz írt nyelvtani kézikönyvében (M. Korchmáros 2006).

Az anyanyelvi beszélők által írott nyelvtanoknak az igeragozási paradigmák értelmezésének a korábbiakban felvázolt terminológiai gyakorlatával radikálisan szakított

¹³ Formális konjugációk sokaságával bíró más nyelvekkel összehasonlítva a magyar nyelv igei paradigmáinak e gyér száma – kettő – az elsődleges oka annak, hogy az A- és B-igeragozás között azonnal adódik a párhuzam, illetve szembenállás mint kettejük közötti logikai viszony. A vélt szembenállás oka az lehet, hogy az A-paradigmánál lehetséges a tárgyatlan használat, míg a B-nél nem. Továbbá ha az A-paradigmában előfordul a tárgyi vonatkozás, akkor az lehet nem 3. személyű is tárgy is, míg a B-igeragozásnál a tárgyi vonatkozás mindig 3. személyű. Valamint ha 3. személyű a tárgyi vonatkozás az A-igeragozásnál, akkor az határozatlan igealakkal jár, míg a B-paradigmában mindig határozottal. Konjugációink párhuzamosságának feltételezését elsődlegesen az motiválhatta, hogy mindkét igeragozásban egyaránt előfordulhat a tárgyas használat és a 3. személyű tárgy.

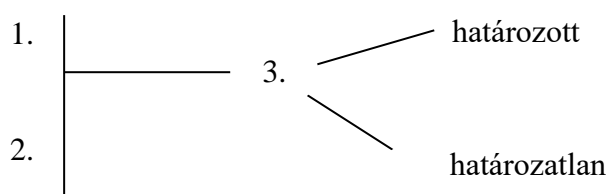
¹⁴ „Ezek a jelenlévő beszélgetőtárs(ak) nevét helyettesítik, s ennyiben 2. személyű funkciójuk van [...] Nyelvtani egyeztetés szempontjából azonban mind a 3. személyű személyes névmás egyenértékese...” (Tompá 1961, I. 240).

Daniel Mario Abondolo munkája, amely HUNGARIAN INFLECTIONAL MORPHOLOGY címmel jelent meg 1988-ban. Minden bizonnyal a magyar nyelvnek idegen nyelvként való szemlélete is hozzásegítette Abondolót ahhoz az eredeti és a nyelvhasználatban egyes számban igazolhatóan működő modellnek a felállításához, amelynek segítségével a kétféle igeragozást leírta. Ez a szemlélet azon a ponton érzékelhető leginkább, ahogyan a névmási, vagyis az 1. és 2. személyű tárgyakat szétválasztja modelljében a 3. személyűektől, és a ragozások e két csoport közötti megoszlását a modell eltérően interpretálja. Fordításban ugyanis a magyar A-igeragozás implikált névmási tárgyait külön szó jelöli (pl. az angolban): *me, you, him, her, it, them*. A modell egyik része ezekre a tárgyra vonatkozik. A modell másik része a 3. személyű nominális tárgyra (*egy fiút, a lányt*) vonatkozik.

Az új modell új terminológiát is jelent. Abondolo kiindulópontja a diskurzusrésztevők tengelye. Abondolo legelőször is a nyelvtani személyek entitásait akként jellemzi, hogy azok egyértelműsége fokozatos a beszélőtől a hallgatón át a 3. személyig, és ez az egyértelműség a beszédrésztevőktől a nem beszédrésztevők irányában ható hierarchiát is jelent:

1. → 2. → 3.

Daniel Abondolo csak a 3. személyben alkalmazza a határozott/határozatlan tárgy dichotómiáját:



Ezzel az új modellel igyekszik elszakadni az összes személykategóriában megjelenő tárgyra ráerőltetett hamis határozott/határozatlan dichotómiától. Az igeragozásokat leíró terminológiája érdekes módon azonban mégiscsak a dichotóm, de egyáltalán nem a határozott/határozatlan tárgy ellentétére alapoz. A nyelvhasználatban működő modelljében a véges igében inkorporált vagy implikált alanyi és tárgyi entításokat nem egyszerűen a toldalékokban kumuláns módon megjelenő személyekként kezeli, hanem feltárja ezeknek az entításoknak a viszonyát, annak belső szerkezetét a centripetális (A-igeragozás) és centrifugális (B-igeragozás) irányok segítségével. Minthogy a tárgyias predikátum cél típusú, jogos a tárgyias predikátum jelentésszerkezetével kapcsolatosan irányról beszélni (bár ezt maga a szerző nem fejt ki). Az irányokat az alanyi és a tárgyi személyek közti erő- vagy cselekvésátvitel képezi, vagy ahogyan Abondolo fogalmaz: “I will have recourse to the notion of point of origin, which always equals the subject person indicated by a given verb form” (Abondolo 1988, 89). Abondolo ezeket az irányokat akkor is megállapítja egy deiktikus kontextus alapján, amikor csak implicit, odaértett a tárgyi vonatkozás: “Verb forms which do not explicitly indicate the existence of an object automatically imply, according to the deictic context, an object or objects located at a point nearer the center than the point of origin, i.e. closer to ego” (Abondolo 1988, 90).

Abondolo tehát egy deiktikus kontextusra alapozza modelljét. A centripetális igealakok implicit módon utalnak a kiindulási ponttól, az alany személyétől alacsonyabb személyszámú tárgyra: *lát téged* vagy *engem, látsz engem*. A centrifugális alakok explicit módon mindig 3. személyű tárgyra utalnak: *látja, látod, látom*. Itt jegyzi meg a szerző, hogy az 1. személyű alanyú alakok 3. személyű tárgyra utaló alakja mellett létezik egy 2. személyű tárgyra utaló

külön igealak: *látlak*. Ez a centripetális és centrifugális ragozások mögötti iránymodell – bár Abondolo nem említi – a maga teljességében az egyes számra áll. (A T/1. és T/2. már nem csupán deiktikus középpontot jelentő alanyokból áll.) Valamint a modell részletesebben nem tér ki a 3. alanyi személyű és 3. tárgyi személyű igealakok oppozíciójára: pl. *lát egy mókust* vs. *látja a mókust*.

Rác Endre egyeztetésről szóló könyvében így határozza meg az egyeztetést: „Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morféimakkal...” (Rác 1991, 11). Ennek fényében igeragozásainkat is a jelenség körébe sorolja: „A határozottságbeli egyeztetés a tárgyias igei szerkezetben érvényesül: ha az irányító tag 3. személyű tárgy, ennek határozott vagy határozatlan volta szabja meg azt, hogy az igehez tárgyias vagy alanyi személyragot kell kapcsolni” (Rác 1991, 11).

Peter Sherwood felhasználja Daniel Abondolo modelljét a magyart idegen nyelvként tanító A CONCISE INTRODUCTION INTO HUNGARIAN című nyelvkönyvében (Sherwood 1996). Könyvében egyszerűen mint “*conjugation 1*” és “*conjugation 2*” hivatkozik nyelvünk két igeragozási sorára (Sherwood 1996, 45).

Generatív grammatikai keretben Bartos Huba is egyeztetésnek tartja a jelenséget: olyan szintaktikai műveletnek, ahol a tárgy szintaktikai kategóriájától függ, hogy megjelenik-e az igeen a tárgyi egyeztető (B-) toldalék (Bartos 2000, 759–760).

A Keszler Borbála által szerkesztett MAGYAR GRAMMATIKA (Kugler 2000, 109–110) szerint az általános személyragok funkciója az, hogy jelöljék az igealany számát és személyét, tárgyias ige esetén tárgyatlan használatú is lehet vagy 3. személyű határozatlan tárgy jelölője. A határozott személyragok funkciója pedig az igealany számának, személyének és a 3. személyű határozott tárgynak a jelölése, de utalhat lexémával nem jelölt, ismert tárgyra is.

4. Összegzés

A közelmúlthoz elérkezve már ebből a csaknem ötszáz évet átfogó műszótörténetből is kiviláglik, hogy közel sem egységes az igeragozásainkról vallott felfogás, sőt több eltérő felfogás él egymás mellett, az egymás ellentéteiként felfogott igei paradigmáktól az előbbieken említett pusztán számokkal megkülönböztetett konjugációkig.

Látható volt e vázlatos áttekintésből, hogy a kétféle igeragozásból adódik a két paradigma összehasonlításának kényszere, a köztük lévő párhuzamosság (tárgyasság) és a köztük lévő szembenállás (a tárgy minősége) tekintetében egyaránt. A szembenálláshoz a két paradigmához köthető 3. személyű tárgyak nagyfokú szemantikai különbözősége, az A-paradigma szerint ragozható tárgyatlan igeik és az A-paradigmában előforduló 1. és 2. személyű tárgyak is hozzájárulnak. A morfológiailag kiugróan jelölt hiányos ikes ragozás is az A-paradigma heterogenitásához járul hozzá, ugyanakkor első személyű alakja éppen a B-ragozású első személyű alakokkal teremt kapcsolatot. Mindkét igeragozású igealakjainkkal szerkesztett megnyilatkozásokhoz köthetők implicit tárgyak.

Az e néhány sorban összefoglalt különbözőség és hasonlóság nyilvánvalóvá teszi, hogy igeragozásaink azonos jellemzők mentén nem összemérhetőek. A múltbeli műszókísérletek azért sikertelenek sorra, mert konjugációink azonos morfológiai, szemantikai alapon nem összevethetőek. Ugyanakkor a megnyilatkozások fogalmazásakor a magyar beszélőnek mind tárgyias, mind tárgyatlan igeik esetében mégiscsak a két paradigma valamelyike szerint kell az igeét ragoznia, ez azonban újra az összevetés, összemérés kényszerét teremti meg. Mintha kétféle igeragozásunk mégiscsak ugyanazon dolog körül forogna, vagy ahogyan Fogarasi

fogalmazott, mintha ugyanazon igéink más-más formája vagy állapota lennének. Ezért tartom részint találónak a gyakorta használt *kétféle igeragozás* elnevezést.

Morfológiájuk szempontjából a B-igeragokat az alany személyét is kifejező kumuláns ragoknak kell tekintenünk, amelyek – ha nem is transzparens módon – kompozicionalitásukban tartalmazzák az A-igeragokhoz hasonlóan az alany személyét is. A nem jelen idejű vagy nem kijelentő módú paradigmák szinkretizmusai (ezek közül a legfeltűnőbb az E/1. múlt: *vártam*, de ott vannak még a T/2. és T/2. feltételes alakjai: *várnánk*,¹⁵ *várnátok*) elhomályosítják az igeragozások morfológiájának transzparenciáját.

Nyelvtani jellegzetességeik és a beszédhelyzet szempontjából is joggal feltételezhető, hogy voltaképpen az A-paradigma esetében a nagyon eltérő tárgyakat egy igeragozási rendszerbe a paradigmatiszter, a paradigma formájú nyelvtani alrendszerbe szerkesztés sorolja.

Az időrendi áttekintésből kirajzolódik, hogy a nyelvtanírók eleinte az ige, az igeragozási alak sajátosságának tekintették a 'határozatlan'/'határozott' megkülönböztetést. A határozott névelő megjelenésével, elterjedésével és máig ható, már-már a tulajdonnevet is szükségtelenül determináló térnyerésével látszólag az igeragozás vált redundánssá, és a nyelvészeti interpretáció e folyamat eredményeképpen a tárgy határozatlan/határozott voltáról beszél – nemcsak e terminológia szintjén. Ez a redundancia azonban eltakarhatja az igeragozásoknak, főként a B-igeragozásnak explicit tárgyakhoz nem köthető elemi használatát.

A kitett tárgy nélküli ragozott igés predikátumok (Keresztesi 1995) a nyelvhasználatban azonban világosan mutatják, hogy a beszélő, a nyelvet konstruáló számára az igeragozások, a véges ige jelentésszerkezete önmagában is megjelenítheti (ha sematikus is) a tárgyat vagy a tárgy hiányát, azaz az egyeztetés koncepciója nem állja meg a helyét.

Tanulmányomban a régi és a közelmúltbeli nyelvtanokban a magyar igeragozások elnevezéseit és értelmezéseit azzal a céllal tekintetem át, hogy a bizonytalanságokra felhívjam a figyelmet, ami utat törhet a kétféle magyar igeragozás korszerű leírása felé.

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1988. *Hungarian inflectional morphology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar nyelv rendszere*. 1846. Magyar Tudós Társaság, Buda.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvten 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–763.
- Brassai Sámuel 1860. *A magyar mondat*. Magyar Akadémiai Értesítő.
- Fogarasi János 1843: *Művelt magyar nyelvten elemi része*. Heckenast, Pest.
- Gombocz Zoltán 1949. *Syntaxis*. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Gyarmathy Sámuel 1799/1999. *Affinitas*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Havasréti József 2008. Simoncsics Péter: Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben. *Helikon* 2008/2–3: 241–243.
- Karácsony Sándor 1938/1992. *Magyar nyelvten társas-lélektani alapon*. Csökmei Kör, Pécel.
- Keresztes László 1995. *Hungarolingua. Gyakorlati magyar nyelvten*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1999.² *Új magyar nyelvten*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvten 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1999.² Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvten*. Osiris Kiadó, Budapest. 17–187.
- Klemm Antal 1928. *Magyar mondattan történeti alapon. I.* Budapest.
- Klemm Antal 1942. *Magyar mondattan történeti alapon. II.* Budapest.

¹⁵ Bár ennél az alaknál még ma is néha-néha használatos a B-igeragozási forma megkülönböztetésére a kissé archaikusnak ható *várnók*. Kijelentő mód múlt idejű T/1. és T/2. alakoknál gyakran csupán az [a]–[á], illetve az [e]–[é] különbsége a paradigmabeli jelentést megkülönböztető elem: *vártatok*, *vártátok*, *énekeltetek*, *énekeltétek*.

- Komáromi Csipkés György 1655/2008. *A magyar nyelv magyarázata*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- M. Korchmáros 1977. A magyar igealakok funkcionális rendszere. *Néprajz és nyelvtudomány*. 21: 71–87.
- M. Korchmáros 1992. *Mondattan*. JATE Press, Szeged.
- M. Korchmáros 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központja, Szeged.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 104–126.
- Lotz János 1939. *Das ungarische Sprachsystem*. Ungarisches Institut, Stockholm.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest.
- Pereszlényi Pál 1682/2006. *A magyar nyelv grammatikája*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Rác Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riedl Szende 1873. Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? In: *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* 13. Budapest.
- Rosenbacher Ferenc 1792. *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika*. Besztercebánya.
- Sherwood, Peter 1996. *A Concise Introduction to Hungarian*. School of Slavonic and East European Studies, London.
- Simoncsics Péter 2006. *Chrestomathia Hungarica*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Simoncsics Péter 2005. *Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. MTA, Budapest.
- Sylvester János 1539/1989. *Latin–magyar nyelvtan*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Szenczi Molnár Albert 1610/2004. *Új magyar grammatika*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Toldy Ferenc 1866. *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Pest.
- Tompa József 1961–62. *A mai magyar nyelv rendszere. I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vályi András 1792. *Fundamentam Lingvam Ungariacam*. Pestini.
- Verseghy Ferenc 1793/1999. *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.
- Verseghy Ferenc 1816. *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae*. Buda.
- Verseghy Ferenc 1818. *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány*. Buda.

Wéber, Katalin

The verbal inflections of Hungarian in grammars from the 16th century till nowadays

This paper offers an overview of the terms used to designate the verbal inflections of Hungarian in grammars from the 16th century until today.

Keywords: definite and indefinite verbal inflection, agreement between verb and object, grammatical terms.

III. KONTRASZTOK

Bocz Zsuzsanna

Noi e le metafore

1. Introduzione allo studio delle metafore

Per cominciare a parlare delle metafore, propongo un brano tratto dal film *Il postino*,¹ ambientato in Italia, dove il famoso poeta comunista cileno, Pablo Neruda, è costretto all'esilio; qui conosce Mario Ruoppolo: egli è un povero pescatore che diventa il postino del famoso poeta. Mario desidera elevarsi dalla mediocrità della sua vita e dopo qualche tempo dall'arrivo del poeta stringe amicizia con lui, esprimendo anche in questo modo la sua stima nei suoi confronti. Osserviamo il seguente brano, in cui Mario si fa spiegare il fenomeno della metafora, di cui ignorava persino l'esistenza. Neruda si esprime nel seguente modo:

N: Metafore, diamine!

P: E cosa sarebbero?

N: Per spiegarcelo più o meno confusamente, sono modi di dire una cosa paragonandola con un'altra.

P: Mi faccia un esempio.

N: Be', quando dici che il cielo sta piangendo, cos'è che vuoi dire?

P: Semplice! Che sta piovendo, no?

N: Ebbene questa è una metafora.

P: E perché se è una cosa così semplice, ha un nome così complicato?

(<http://digilander.libero.it/webtroisi/pagine/battute%20postino.htm>)

Il dialogo svolto tra i due protagonisti del film ci permette di fare le seguenti considerazioni. Le metafore animano la nostra vita quotidiana essendo presenti nel nostro modo di pensare. Si tratta di un fenomeno diffuso nel parlar comune (a meno che non si tratti di patologie che possono ledere questa capacità); e cioè le metafore non devono essere considerate fenomeni esclusivi del linguaggio poetico come voleva la tradizione filosofico-linguistica dei secoli precedenti. Infatti Mario, il postino analfabeta, è capace di comprendere la metafora proposta dal poeta. Davvero, perché ha un nome così complicato?² Quella lunga tradizione della civiltà europea che si occupava della metafora a partire da Aristotele, per poi continuare con Cicerone, Quintiliano, ecc. faceva sì che la metafora fosse il prodotto del linguaggio poetico, uno dei tropi tra cui quello più importante, quello più studiato: uno strumento retorico a scopi ornamentali che era a portata di mano dei poeti, artisti, insomma uno strumento fondamentale nel corredo del linguaggio poetico-retorico che non aveva niente a che fare con i pensieri quotidiani, dunque si presentava come problema del linguaggio, non del pensiero.³ Tutto sommato, si può affermare che la tradizione dell'antichità era sopravvissuta nei secoli successivi, e solo nella seconda metà del 900 aveva fatto la sua apparizione un approccio completamente diverso, un approccio che cominciò ad analizzare il fenomeno da un altro punto di vista, dalla cosiddetta teoria cognitivista della metafora (TCM) e cioè da quella di Lakoff e Johnson (1980), i cui pensieri segnarono una svolta fondamentale per le spiegazioni della metafora. Con le loro ricerche si gettarono i fondamenti della linguistica cognitiva nella

¹ *Il postino* è un [film](#) diretto da [Michael Radford](#) (1994) il cui protagonista è Massimo Troisi, scomparso prima della fine delle riprese. (http://it.wikipedia.org/wiki/Il_postino)

² Il termine risale al gr. *metaphorá* 'trasferimento'.

³ Per una ricapitolazione dettagliata degli studi sulla metafora vedi Casadei (1996).

cui prospettiva le metafore non sono più viste come strumenti di abbellimento del discorso, esclusivi del discorso poetico-letterario, bensì sono considerate parte integrante del linguaggio comune. Di seguito cercherò di esporre i punti salienti della teoria. Nella TCM la metafora viene trattata come un fenomeno fondamentalmente concettuale, che non concerne solo il linguaggio ma anche il pensiero. I due autori ritengono che non sono le singole espressioni metaforiche da considerare ognuna una diversa metafora: al contrario, esse possono essere ricondotte a una metafora concettuale: conseguentemente la metaforicità va indagata piuttosto nella mente anziché nel linguaggio in cui si manifestano.

Qui sotto riporto alcuni esempi conosciuti di Lakoff e Johnson.⁴

- (1) Le tue richieste sono *indifendibili*.
- (2) Egli *ha distrutto* tutti i miei argomenti.
- (3) *Ha demolito* il suo argomento.

Le parole in corsivo appartengono al lessico della guerra di cui si parla, ma a cui – in senso concreto – non si pensa, infatti le discussioni si concettualizzano in termini di guerra in cui o si vince o si è vinti o si attacca o si viene attaccati, ecc. Lo scenario di una qualunque discussione è analogo a una situazione di guerra, dunque la discussione nella mente viene concettualizzata come una guerra tra due avversari. LA DISCUSSIONE È UNA GUERRA. E questa è la metafora – come parte integrante del pensiero umano – che nasce attraverso le corrispondenze sistematiche (proiezioni) tra diversi domini: tra il *dominio origine* (source domain) GUERRA e tra il *dominio oggetto* (target domain) DISCUSSIONE. Si parla della guerra ma si pensa alla discussione.

Un'altra metafora oramai altrettanto 'tradizionale' nella TCM è quella del viaggio, e cioè L'AMORE È UN VIAGGIO.

- (4) Siamo arrivati a un bivio.
- (5) Il nostro rapporto aveva imboccato un vicolo cieco.
- (6) Il matrimonio si è arenato.

In questa metafora il dominio origine è l'insieme delle nostre conoscenze relative al viaggio: i *viaggiatori* corrispondono agli *innamorati*, il *veicolo* alla *relazione*, le *destinazioni comuni* agli *obiettivi comuni*, ecc. Le frasi (4–6) sono espressioni metaforiche che si capiscono facilmente, sono a portata di mano ('pensiero') di tutti. Non si fa fatica né ad usarle né a comprenderle. Ne è testimone il seguente brano tratto sempre dal film citato.

Mario: Mi so' sentito come una barca sbattuta in mezzo a tutte queste parole.

Neruda: Come una barca sbattuta dalle mie parole. Tu lo sai cosa hai fatto, Mario?

Mario: No, che ho fatto?

Neruda: Una metafora.

Mario: No...

Neruda: Sì.

Mario: No...ma veramente?

Neruda: Sì.

Mario: Vabbè però non vale perché non la volevo fare.

Neruda: "Volere non è importante perché le immagini nascono casuali.

(<http://digilander.libero.it/webtroisi/pagine/battute%20postino.htm>)

⁴ Mi rivolgo alla traduzione italiana – George Lakoff–Mark Johnson, *Metafora e vita quotidiana*, Bompiani, Milano, 1998 – da cui traggio gli esempi presenti nel mio discorso.

Il poeta da una parte ha ragione: usare metafore non è questione di voglia, d'altronde però va sottolineato che esse 'nascono' dalle corrispondenze tra i due domini ma non casualmente, come spiega lui. Un qualsiasi dominio origine non può interagire con un qualsiasi dominio oggetto, e ciò sta per significare che p.e. non si può parlare della *gioia* come concetto astratto in termini della *guerra* perché LA GIOIA È SU come lo ribadiscono le seguenti frasi tratte da diverse lingue.

(7) it. *Mi sento al settimo cielo.*

(8) ingh. *I'm feeling up.*

(9) ungh. *Fel vagyok dobva.*

(10) ru. *Ja v pripodnyátom nasztrojenyii.*

Nella TCM le metafore concettuali si basano prevalentemente sull'esperienza quotidiana dell'uomo, sulla conoscenza del mondo in cui viviamo. Per chi è contento si dice 'saltella per la gioia', e cioè si allontana dal suolo: la direzione del movimento del suo corpo è verticale, tende verso l'alto.

A questo punto sorge un'altra domanda assai interessante, e quella delle metafore del linguaggio poetico, su cui non ho intenzione di soffermarmi più a lungo, ma in base a Kövecses (2005) desidero sottolineare una peculiarità del linguaggio poetico studiato con i mezzi della TCM.

Kövecses (2005, 60) riporta un brano della poesia di Attila József.

*Friss hajnali csók után istenhozzádot mondanak, mert
ösvényük elágazik.*

(Hajnali vers kedvesemnek)

*Dopo il bacio fresco dell'alba si congedano perché
i loro sentieri arrivano a un bivio.⁵*

(Poesia d'alba al mio amore)

Questo esempio e altri simili – come spiega Kövecses – illustrano che la gran parte del linguaggio poetico si basa su metafore convenzionali, su quelle della vita quotidiana, in questo caso sul viaggio. Il poeta si serve della metafora convenzionale L'AMORE È UN VIAGGIO. Anche dai famosi versi di Dante Alighieri può essere ricavata la metafora convenzionale del viaggio:

*Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva oscura
ché la diritta via era smarrita.*

Pure in questo brano appaiono espressioni che si riferiscono al viaggio (p.e. cammin, la diritta via), ma questa volta gli elementi del dominio origine danno accesso ad un altro dominio oggetto, ossia a quello della *vita* in cui si è in continua ricerca della strada diritta da seguire. La metafora concettuale presente in questi versi è: LA VITA È UN VIAGGIO. Il che ci fa capire anche la potenza dei domini: lo stesso dominio origine (viaggio) può dare accesso a più domini oggetto (amore, vita).

Le metafore concettuali dal punto di vista delle loro funzioni cognitive possono essere raggruppate ulteriormente almeno in tre categorie. Le metafore tipo *il matrimonio si è arenato* sono dette metafore strutturali in cui si rivelano corrispondenze sistematiche tra i due domini.

⁵ La traduzione è mia.

La seconda è costituita dalle cosiddette metafore ontologiche, tipo *bagnarsi fino alle ossa*, meno strutturate in cui concetti astratti vengono proiettati in diverse categorie. Nella terza categoria rientrano quelle metafore che hanno una struttura interna molto meno elaborata e si basano sulla percezione di diverse direzioni nello spazio. Il significato dell'espressione metaforica *mi sento al settimo cielo* corrisponde allo stato d'animo della *gioia*, e viene concettualizzato tramite una espressione che descrive un movimento tendente verso l'alto. A queste categorie va aggiunta un'ultima categoria le cui espressioni sono prive di struttura interna: in questi casi si tratta di una proiezione di un'immagine e cioè due immagini si sovrappongono: *soffiare il naso alle galline* 'fare una cosa inutile'. Per una descrizione dettagliata si veda Kövecses (2005, 48–52).

2. La classificazione delle metafore dal punto di vista del rapporto con l'individuo

A questo punto si pone la domanda se tutti gli elementi del lessico possano essere sottoposti al fenomeno della metaforizzazione. Ciò non vale per gli elementi grammaticali (che semanticamente sono vuoti) perché gli articoli, le congiunzioni, ecc. servono come „caldina” nel linguaggio per evitare il crollo dell'edificio (lingua) costituito da mattoni (parole). Mi riferisco a Salvi (2014, 61) che scrive come segue: „*Ci sono dunque parole il cui scopo principale è quello di riempire di contenuto quello che diciamo, e ci sono parole il cui scopo principale è quello di far funzionare la grammatica e che per questo assomigliano di più ai morfemi grammaticali.*” Teoricamente ogni elemento lessicale può avere significato metaforico, ciò che è importante che vi siano corrispondenze sistematiche rintracciabili tra i due domini. Lo stesso Kövecses (2005, 237) distingue tra 3 livelli di metafore con cui offre una classificazione verticale del fenomeno. Livello *sopraindividuale* (che si basa sulle metafore convenzionali), livello *individuale* (i parlanti selezionano certe metafore a disposizione) e livello *subindividuale* (qui si svolge la comprensione delle corrispondenze tra i due domini). Allo stesso tempo si profilano i contorni di una classificazione orizzontale delle metafore che terrebbe conto piuttosto della loro estensione.

(A) *idiometafore*: quelle che esistono solo nel linguaggio dell'individuo e che a loro volta possono essere classificate come segue.

a) *idiometafore comuni*

(11) fr. *Je suis Panaché*. 'Sono Panaché.'

Comunicazione personale detta per una persona i cui genitori sono di nazionalità diversa. Panaché è un tipo di bevanda alcolica composta da due ingredienti: birra e gassosa (sprite, acqua tonica o altri).

b) *idiometafore letterarie*

(12) Nel mezzo del cammin di nostra vita... (Dante)

Come si è visto sopra, i significati delle metafore letterarie in parte possono essere ricondotti a metafore quotidiane (LA VITA È UN VIAGGIO).

(B) *metafore collettive*: quelle conosciute da tutti i membri di una comunità di parlanti, cioè quelle convenzionali,⁶ ma peculiari di una sola lingua, perché diverse lingue possono servirsi di espressioni metaforiche differenti pur conservando la stessa metafora concettuale.

(a) *metafore collettive comuni*

(13) ungh. *bőrig ázni* (trad. lett. bagnarsi fino alla pelle)

(14) it. *bagnarsi fino alle ossa*

(15) fr. *être trempé jusqu'aux os* 'bagnarsi fino alle ossa'

Le metafore (13) – (15) esprimono uno stato in cui si è veramente bagnati per la pioggia con la differenza che mentre l'italiano e il francese si servono della scelta lessicale *ossa/os*, l'ungherese adopera *bőr* 'pelle'.

(b) *registrazioni nei dizionari*: quelle che elencano metafore vive, morte, oscure, dialettali o rare, p.e. *portar cavoli a Legnaia* 'fare una cosa inutile'. Questo paese abbonda di cavoli, è inutile portarcene altri.

3. *Il corpo umano come uno dei domini origine importanti*

Succede spesso che diversi organi del corpo umano servano da dominio origine per dare accesso ad un particolare dominio oggetto.

Mi riferisco a Kövecses che sottolinea l'importanza del corpo umano come uno dei domini origine ideali: è ben determinato, lo conosciamo abbastanza bene, ognuno ha la propria consapevolezza del proprio corpo, ecc. Kövecses menziona Réka Hajdú la quale, in base alla raccolta di George Nagy *Figurative Idioms*, su 12.000 idiomi americani ne ha individuati 2000 che si riferiscono al corpo umano. Questa alta percentuale ribadisce la tesi secondo la quale la maggior parte delle concettualizzazioni metaforiche si basa sulle nostre esperienze quotidiane relative al nostro corpo. (Kövecses 2005, 32)

Nella TCM il corpo umano è un punto di riferimento di grande importanza e, come si è visto, può servire da dominio origine importante. Ma va sottolineato anche che a prima vista diverse lingue concettualizzano in modo diverso le differenti parti del corpo. Gli esempi (13–15) ci potrebbero suggerire che le espressioni in questione siano da considerare metafore diverse. O si tratta delle stesse? L'italiano analogamente al francese si serve della stessa scelta lessicale (*ossa, os*) per concettualizzare la misura di uno stato in cui si è veramente bagnati per la pioggia, mentre l'ungherese si riferisce ad un'altra parte del corpo umano, alla *pelle*. Tutto ciò significa diversità tra le lingue in questione? Per rispondere a questa domanda, presenterò di seguito la mia ricerca, che si basa fondamentalmente sulla comparazione semantica di espressioni metaforiche ungheresi e italiane che inglobano nella loro struttura lessicale nomi di diverse parti/organi interni o esterni del corpo umano.

⁶ „A konvencionális a kognitív nyelvészetben a mindennapiságot, a gyakoriságot hivatott kifejezni. Vagyis, ha egy nyelvi közösség gyakran használ egy metaforát, akkor azt a metaforát az adott nyelvi közösségben konvencionálisnak tekintjük.” (Kövecses, 2005, 46) *La convenzionalità nella linguistica cognitiva significa quotidianità, frequenza, e cioè se una comunità di parlanti si serve spesso di una metafora, quella metafora è considerata convenzionale.* (La traduzione è mia.)

Le espressioni metaforiche da me prese in esame si basano in prevalenza su metafore ontologiche, raramente d'orientazione o si servono di un'immagine per la concettualizzazione. Di conseguenza la loro struttura interna è poco o per niente elaborata, le corrispondenze sono più dirette. Non è mio scopo la loro categorizzazione bensì l'analisi delle somiglianze e delle differenze delle metafore collettive comuni operanti nelle due lingue.

4. L'ipotesi e il corpus

Visto che l'esperienza umana nello spazio può essere considerata universale, la mia ipotesi è che – nonostante le differenze apparenti tra *bőrig ázik* che in italiano corrisponde a *bagnarsi fino alle ossa* – le due lingue, sia l'ungherese che l'italiano concettualizzano in modo analogo le diverse parti del corpo umano, servendosi spesso delle stesse parti o regioni. Se vi sono delle differenze a che cosa sono dovute? L' 'incorporazione' metaforica tramite quali parti del corpo si realizza nelle due lingue?

Il corpus è costituito da una ricerca individuale,⁷ e non ha lo scopo di essere completo ma vuole solo riportare esempi che permettano di trarre conclusioni affidabili riguardo al funzionamento delle metafore. In un primo momento della ricerca ho raccolto 197 espressioni metaforiche in lingua ungherese che, per esprimere significati traslati, fanno ricorso a diversi organi *esterni* o *interni* del corpo umano. In un secondo momento, poi, le ho paragonate dal punto di vista semantico con le corrispondenti italiane. In questa fase ho controllato le mie traduzioni in italiano servendomi del libro di Fábrián – Gheno (1986) e Quartu (1993). Nel corso dell'analisi si sono definiti i contorni di diverse classi ispirate alle affermazioni di Kövecses – Benczes (2010, 122) in cui le corrispondenze nelle due lingue riguardo ai significati traslati e alle scelte lessicali somatiche si manifestano in modo ambiguo. Va notato che le scelte lessicali per esprimere significati traslati possono essere:

- a) *somatiche*: le due lingue adoperano la stessa parte del corpo *fejjel megy a falnak* 'sbattere la **testa** contro il muro' o una diversa parte del corpo *bőrig ázik* (trad. lett. bagnarsi fino alla pelle) 'bagnarsi fino alle **ossa**'
- b) *non somatiche*: in questi casi l'ungherese si serve di una parte del corpo mentre l'italiano ne ignora la presenza: p.e. *süket füleknek beszél* (trad. lett. parlare a orecchi sordi) 'parlare al vento'.

Prenderò in considerazione le scelte lessicali somatiche (a) e le scelte lessicali non somatiche (b). La mia tipologia si basa sul tipo di rapporto semantico dei significati letterali e traslati delle espressioni metaforiche in ungherese e in italiano.

Tipo A

Il significato letterale è uguale, il significato traslato è uguale.

Gli esempi raccolti in questa categoria fanno sì che le due lingue si servano spesso degli stessi organi del corpo umano, p.e. *fejjel megy a falnak* 'sbattere la testa contro il muro' per esprimere significati traslati.

⁷ Nella raccolta degli esempi ungheresi mi è stato di grande aiuto Attila Molnár, a cui rivolgo un ringraziamento particolare.

Tipo B

Il significato letterale è differente ma il significato traslato è uguale.

In altri casi le due lingue si servono spesso delle stesse 'regioni' del corpo.

P.e. L'espressione ungherese *bőrig áztam* (trad. lett. mi sono bagnato fino alla pelle) corrisponde all'espressione italiana 'mi sono bagnato fino alle ossa' che invece non è ammesso in ungherese: **csontig áztam*. In realtà la *pelle* e le *ossa* appartengono alle stesse regioni del corpo, sono due facce della stessa entità vista da dentro e da fuori. Si può affermare che le concettualizzazioni climatiche nel caso della pioggia (infradiciatura) nelle due lingue dal punto di vista della regionalità presentano dunque „profondità” diverse. Ciò significa che in entrambi le lingue esiste la stessa metafora concettuale, ma le espressioni metaforiche seguono un altro modello, rispettando però nella maggior parte dei casi la regola della 'regionalità'. Se invece si parla di un freddo eccessivo, sia in ungherese che in italiano, il freddo può penetrare nelle ossa come lo confermano i seguenti esempi: ungh. *csontig hatoló hideg van* it. *abbiamo un freddo che ti penetra nelle ossa*.

Tipo C

Il significato letterale è differente per la presenza della scelta lessicale somatica in ungherese che corrisponde a una scelta lessicale non somatica in italiano. Nelle due lingue il significato traslato è uguale.

In questi casi il significato letterale in ungherese non ha niente a che fare con il significato letterale presente in italiano, che ignora una scelta lessicale somatica invece presente in ungherese.

P.e. *süket füleknek beszél* (trad. lett. parlare a orecchi sordi) 'predicare ai porri' 'parlare al muro/vento'

Tipo D

Il significato letterale è differente nelle due lingue e il significato traslato è presente solo in ungherese.

P.e. *rágja a fülét* (trad. lett. gli mastica l'orecchio) 'glielo ripete fino alla noia'

Dunque, in questo tipo di costruzioni il significato traslato è presente solo in ungherese, e cioè sembra che la metafora non esista in italiano. La tesi vale anche per la direzione opposta, vale a dire nella stessa categoria il significato traslato è presente solo in italiano ma non in ungherese. P.e. *alzare il gomito* 'emelgeti a könyökét' (ubriacarsi), *avere gli occhi foderati di prosciutto* 'sonkával van kibélelve a szeme' (non veder le cose più evidenti), *bagnare il naso* 'megnedvesíti az orrát' (superare qualcuno nella carriera), *soffiare il naso alle galline* 'kifújja a tyúkok orrát' (fare una cosa stupida, inutile), *avere la schiena di vetro* 'üvegháta van' (non ha voglia di lavorare). Nella traduzione di queste espressioni in ungherese si serve di circonlocuzione perché la traduzione letterale non rende lo stesso significato traslato.

La *Tabella 1* illustra le possibili combinazioni nella relazione tra il significato letterale e quello traslato.

Tabella 1: Il sistema dei significati letterali e traslati delle metafore somatiche in ungherese e in italiano

	<i>ungherese</i>	<i>scelta lessicale</i> ⁸	<i>italiano</i>	<i>scelta lessicale</i>
Tipo A				
Significato letterale	+ (uguale)	a	+ (uguale)	a
Significato traslato	+ (uguale)		+ (uguale)	
Tipo B				
Significato letterale	– (differente)	a	– (differente)	a
Significato traslato	+ (uguale)		+ (uguale)	
Tipo C				
Significato letterale	– (differente)	a	– (differente)	b o un'altra immagine
Significato traslato	+(uguale)		+ (uguale)	
Tipo D				
Significato letterale	– (differente)	a	–(differente) circonlocuzione	–
Significato traslato	esiste		non esiste	
Tipo E⁹				
Significato letterale	+ (uguale)	a	+ (uguale)	a
Significato traslato	– (differente)		– (differente)	

⁸ a=scelta lessicale somatica b=scelta lessicale non somatica

⁹ In questa categoria rientrano pochi esempi: *lyukas a keze*. La traduzione letterale di quest'espressione in italiano 'avere le mani bucate' risulta un'espressione di significato traslato ma completamente diverso da quello originale. Infatti, in italiano chi ha le mani bucate non è una persona poco abile (come avviene in ungherese) ma si dice per chi spende molto, non riesce a trattenere denaro. Lo stesso ragionamento vale per l'espressione ungherese *csipőre tett kézzel* la cui traduzione letterale in italiano 'star con le mani sui fianchi' non corrisponde al significato ungherese 'essere arrabbiato' ma significa essere inoperoso, guardare gli altri mentre lavorano. Rientra in questa categoria anche l'esempio seguente: *karba tette a kezét* la cui traduzione in italiano è 'ha incrociato le braccia', che a sua volta invece corrisponde al significato 'scioperare' (mentre in ungherese ha un significato più generico, e quello di 'inattività'). Va aggiunta l'espressione ungherese *hízik a mája* che significa 'essere orgoglioso'. In realtà la traduzione letterale in italiano (ingrossare il fegato) dà accesso ad un'espressione di significato completamente diverso; si dice per chi è veramente arrabbiato. Nel corso dell'analisi ignoro questo tipo (Tipo E) per la scarsità degli esempi.

Cercherò di ribadire la mia ipotesi paragonando 197 esempi ungheresi con quelli italiani in cui le seguenti parti (esterne ed interne) del corpo umano sono presenti: *bél* 'budello', *boka* 'caviglia', *bőr* 'pelle', *csont* 'osso', *derék* '(punto) vita', *epe* 'fiele', *fej (fő)* 'testa', *fenék* 'sedere', *fog* 'dente', *fül* 'orecchio', *gyomor* 'stomaco', *haj* 'capelli', *has* 'ventre/pancia', *hát* 'schiena', *kéz* 'mano/braccio', *köröm* 'unghia', *láb* 'piede/gamba', *máj* 'fegato', *mell/kebel* 'petto/seno', *nyak* 'collo', *nyelv* 'lingua', *orr* 'naso', *száj* 'bocca', *szem* 'occhio', *szív* 'cuore', *talp* 'pianta del piede', *tenyér* 'palmo', *ujj* 'dito', *váll* 'spalla', *vese* 'reni'.

5. Le parti del corpo umano alla luce delle proiezioni metaforiche

Le seguenti parti principali del corpo umano si pongono come accesso ad espressioni metaforiche:

- *parte esterna*

una parte superiore: testa/capo, occhio, naso, bocca, lingua, dente, orecchio, collo, capelli;

una parte centrale: mano, unghia, palmo, dito, petto/seno, ventre/pancia, (punto)vita;

una parte inferiore: piede/gamba, pianta del piede, caviglia;

una parte posteriore: schiena, spalla, sedere.

- *parte interna*: budello, cuore, fegato, fiele, osso, (i)reni, stomaco.

Per concludere bisogna prendere in considerazione anche *bőr* 'pelle', che copre tutti gli organi, e che a sua volta è considerata un organo del corpo umano, il più esteso di tutti. Si veda la tabella riassuntiva. (Tabella 2)

Tabella 2: Le maggiori regioni somatiche ed organi interni

Parte esterna del corpo umano	Parte interna del corpo umano
<ul style="list-style-type: none"> ▪ parte superiore ▪ parte centrale ▪ parte inferiore ▪ parte posteriore 	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; width: fit-content; margin: 0 auto;"> budello, cuore, fegato, fiele, osso, (i) reni, stomaco </div>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ pelle 	

5.1. Parte superiore del corpo umano

fej (fő) 'testa/capo'

Tipo A

(16) *a fejemet teszem rá* 'mi gioco la **testa**'

(17) *elcsavarja a fejét* 'far girare la **testa**'

(18) *elveszti a fejét* 'perdere la **testa**'

(19) *emelt fővel* 'a **testa** alta'

- (20) *fejébe száll* 'dare alla **testa**/al cervello'¹⁰
 (21) *fejjel megy a falnak* 'sbattere la **testa** contro il muro'
 (22) *fejébe ver* 'far entrare nella **testa** di'
 (23) *fejébe vesz* 'mettersi in **testa**'
 (24) *Fel a fejjel!* 'Su la **testa**!'
 (25) *fő a fejem* 'mi fuma la **testa**/il cervello'
 (26) *jól megmossa a fejét* 'dare una lavata di **capo**'
 (27) *motoszkál a fejében* 'gli frulla per la **testa**'
 (28) *megy a saját feje után* 'fa di **testa** sua'
 (29) *nem fér a fejébe* 'non gli entra in **testa**'
 (30) *nem tudja kiverni a fejéből* 'non può levarsi dalla **testa** qualcosa o qualcuno'
 (31) *töri a fejét* 'rompersi il **capo**/lambiccarsi il cervello'

Tipo B

- (32) *a feje búbjáig* 'fin sopra ai **capelli**'

Tipo C

- (33) *a fején találja a szöget* (trad. lett. centra il chiodo sulla testa [capocchia]) 'mettere il dito nella piaga'
 (34) *majd' leharapta a fejét* (trad. lett. per poco gli ha staccato la testa con un morso) 'l'ha mangiato vivo'
 (35) *nem esett a feje lágyára* (trad. lett. non è caduto sulla parte morbida della testa) 'non è stato battezzato di domenica'

Tipo D

- (36) *a feje tetején áll minden* (trad. lett. tutto è capovolto) 'essere sottosopra'
 (37) *a fejével játszik* (trad. lett. gioca con la testa) 'rischiare la vita'
 (38) *bekötötték a fejét* (trad. lett. le hanno avvolto la testa) 'maritare una fanciulla'
 (39) *beszél a fejével* (trad. lett. parla con la sua testa) 'prova a ragionare con qualcuno'

szem 'occhio'

Tipo A

- (40) *hova tetted a szemed?* 'dove hai messo gli **occhi**?'
 (41) *jó szemmel néz* 'guardare di buon **occhio**'
 (42) *legelteti a szemét* 'far pascolare l'**occhio**/anche l'**occhio** vuole la sua parte'
 (43) *majd' kiesett a szeme* 'ha strabuzzato gli **occhi**'
 (44) *nem hisz a szemének* 'non crede ai propri **occhi**'
 (45) *négyszemközt* 'a quattr'**occhi**'
 (46) *rossz szemmel néz* 'guardare di mal **occhio**'
 (47) *szemet szúr* 'balza agli **occhi**'
 (48) *szemet vet egy lányra* 'mettere gli **occhi** su una ragazza'

Tipo B

- (49) *a szemébe mondja* 'dirglielo in **faccia**'
 (50) *csak kerüljön a szemem elé* 'guai a lui se mi capita fra le **mani**'
 (51) *mindig a szeme előtt lebeg* 'è sempre presente nella (sua) **mente**'
 (52) *szeme se rebben* 'non batter **ciglio**'
 (53) *szemrehányást tesz* 'gettare in **viso**' 'rinfacciare'

¹⁰ Negli esempi (20) (25) (31) le espressioni sinonime in cui compare 'cervello', in realtà fanno parte del tipo B.

Tipo D

(54) *kilopta a szemét* (trad. lett. gli ha derubato l'occhio) 'è stato derubato'

orr 'naso'

Tipo A

(55) *az orra alá dörgöl* 'sbattere sotto il **naso**'

(56) *az orránál fogva vezet* 'menare/prendere per il **naso**'

(57) *beleüti az orrát* 'ficcare il **naso** in'

(58) *fennhordja az orrát* 'avere la puzza sotto il **naso**'

(59) *nem lát tovább az orra hegyénél* 'non vede più in là del proprio **naso**'

(60) *ott van az orra előtt* 'avere sotto il **naso**'

Tipo B

(61) *felhúzza az orrát* 'immusonirsi'

(62) *lógó orral távozik* (trad. lett. andarsene col naso pendulo) 'andarsene col **muso** basso/con la coda tra le gambe'

Tipo D

(63) *nem kötöm senki orrára* (trad. lett. non lo lego/allaccio al naso di nessuno) 'non lo confido a nessuno'

száj 'bocca'

Tipo A

(64) *a szájába rágta* 'l'ha messo in **bocca**'

(65) *húzza a száját* 'storcere la **bocca**'

(66) *keserű szájizzel* 'avere l'amaro in **bocca**'

Tipo B

(67) *nem tudja befogni a száját* 'non riesce a tenere a freno la **lingua**'

Tipo C

(68) *jártatja a száját* (trad. lett. fa parlare la propria bocca) 'pare un mulino'

nyelv 'lingua'

Tipo A

(69) *a nyelvemen van* 'ce l'ho sulla punta della **lingua**'

(70) *megbotlik a nyelve* 'incepparsi la **lingua**'

(71) *megered a nyelve* 'gli si scioglie la **lingua**' 'avere la **lingua** sciolta'

fog 'dente'

Tipo A

(72) *foggal-körömmel véd* 'difendere con le unghie e con i **denti**'

(73) *kimutatta a foga fehérvét* 'mostrare i **denti**'

(74) *kocog a foga* 'battere i **denti**'

(75) *összeszorított foggal* 'a **denti** stretti'

Tipo B

(76) *foghegyről válaszol* 'rispondere a mezza **bocca**'

Tipo D

(77) *szívja a fogát* (trad. lett. si succhia il dente) 'fare una cosa malvolentieri'

fül 'orecchio'

Tipo A

(78) *a falnak is füle van* 'anche i muri hanno le **orecchie**'

(79) *a füle hegyéig elpirul* 'arrossire fino alle **orecchie**'

(80) *beteszi a bogarat a fülébe* 'mettere una pulce nell'**orecchio**'

(81) *csupafül vagyok* 'sono tutt'**orecchi**'

(82) *egyik fülén be, a másikon ki* 'entrare da un **orecchio** e uscire dall'altro'

(83) *hegyezi a fülét* 'aguzzare le **orecchie**'

(84) *nem hisz a saját fülének* 'non crede alle proprie **orecchie**'

Tipo B

(85) *elvörösödik a füle* 'la bugia gli si vede sulla punta del **naso**'

(86) *fülig pirul* 'arrossire fino alla **nuca**'

(87) *fülig szerelmes* 'essere innamorato fino ai **capelli**'

(88) *se füle se farka* 'essere senza **capo** né coda'

(89) *vakarja a füle tövét/fejét* 'grattarsi la **testa**'

Tipo C

(90) *süket fuleknek beszél* (trad. lett. parlare a orecchie sorde) 'predicare ai porri/predicare nel deserto/parlare ai sordi'

Tipo D

(91) *fülön csíp* (trad. lett. catturare per l'orecchio) 'acchiappare'

(92) *rágja a fülét* (trad. lett. gli rode l'orecchio) 'gli ripete fino alla noia'

(93) *vaj van a füle mögött* (trad. lett. avere del burro dietro alle orecchie) 'avere delle cose da nascondere'

nyak 'collo'

Tipo A

(94) *lóg a nyakán* (trad. lett. è attaccato al collo di qualcuno) 'avere il fiato sul **collo**'

(95) *nyakába szóz* 'accollare'

(96) *nyakába szakad* 'gli viene tra capo e **collo**'

(97) *nyakán marad* 'gli rimane sul **collo**'

(98) *nyakig belemerül* 'esserci dentro fino al **collo**'

(99) *nyakig ül az adósságban* 'avere debiti fino al **collo**'

Tipo B

(100) *nyakamat teszem rá* 'ci scommetto la **testa**'

(101) *vedd a lábad a nyakadba* '(metti le) gambe in **spalla**'

Tipo C

(102) *nyakára hágott az örökségnek* (trad. lett. ha stroncato il collo del patrimonio) 'ha dilapidato il patrimonio'

Tipo D

(103) *nyakába veszi a várost* (trad. lett. si mette la città sul collo) 'percorrere la città'

(104) *nyakon csípi* (trad. lett. prende per il collo) 'acciuffare'

(105) *nyakunkon a vizsga* (trad. lett. abbiamo gli esami sul collo) 'siamo sotto esami'

haj 'capelli'

Tipo A

(106) *azt hittem, kitépem a hajamat* 'mi veniva voglia di strapparmi i **capelli**'

(107) *égnek áll a haja* 'gli si rizzano i **capelli**'

(108) *haja szála sem görbült* 'non gli si è torto neppure un **capello**'

(109) *hajba kapnak* 'pigliarsi/prendersi per i **capelli**'

(110) *hajszálon függ* 'essere sospeso a un **capello**'

Tipo D

(111) *azt hittem, kihullik az összes hajszálam* (trad. lett. pensavo che mi cadessero tutti i capelli) 'non volevo crederci'

5.2. *Parte centrale del corpo umano*kéz 'mano/braccio'

Tipo A

(112) *kezet emel rá* 'alzare le **mani** su qualcuno'

(113) *kezébe veszi az ügyet* 'mettere **mano** all'affare'

(114) *meg van kötve a keze* 'avere le **mani** legate'

(115) *ölbe tett kézzel nézte* '(lo guardava) con le **mani** in mano'

(116) *tűzbe teszi érte a kezét* 'mettere la **mano** sul fuoco per qualcuno'

Tipo B

(117) *messzire ér el a keze* 'avere le **braccia** lunghe'

Tipo C

(118) *szabad kezet ad* (trad. lett. dare mano libera) 'dar carta bianca'

Tipo D

(119) *ég a keze alatt a munka* (il lavoro fuma sotto le sue mani) 'è sveltissimo al lavoro'

(120) *leveszi a kezét valakiről* (trad. lett. levare mano da qualcuno) 'non curarsi più di qualcuno'

köröm 'unghia'

Tipo A

(121) *foggal-körömmel ragaszkodik hozzá* 'volere una cosa con i denti e con le **unghie**'

(122) *a karmai közé kerül* 'cadere tra le **unghie**/capitare sotto le **unghie**/finire nelle **grinfie** di qualcuno'

Tipo D

(123) *körmére ég a dolog* (trad. lett. gli si brucia la cosa sulle unghie) 'cosa che preme'¹¹

tenyér 'palmo'

Tipo A

(124) *a tenyeréből eszik* 'gli porta l'acqua nei **palmi** delle mani'

(125) *tenyerén hord* 'portare qualcuno in **palmo** di mano'

Tipo B

(126) *ismerem, mint a tenyeremet* 'lo conosco come le mie **tasche**'

(127) *dörzsöli a tenyerét* 'fregarsi le **mani**'

Tipo D

(128) *tenyeres-talpas asszonyosság* (trad. lett. donna con le mani e con le piante dei piedi) 'donna grassa'

(129) *tenyérbe mászó képe van* (trad. lett. avere una faccia strisciante nei palmi) 'avere una faccia da schiaffi'

ujj 'dito'

Tipo A

(130) *a kisujját sem mozdítja* 'non muovere **un dito**'

(131) *a tíz ujjamon meg tudom számolni* 'si contano sulla punta delle **dita**'

Tipo B

(132) *Isten ujja* 'essere la **mano** di Dio'

Tipo D

(133) *az ujja köré csavarta* (trad. lett. l'ha avvolto intorno al suo dito) 'l'ha trattato come gli conviene, a suo gradimento'

(134) *melyik ujjamat harapjam meg?* (trad. lett. quale dito mi devo mordere?) 'avere molte cose da fare'

(135) *ujjat húz valakivel* (trad. lett. tira dito con qualcuno) 'polemizzare', 'piantare una grana con qualcuno'

¹¹ Secondo Bárdosi (2015, 308) si tratta di un modo di dire internazionale ricavato da una osservazione quotidiana: prima della diffusione dell'elettricità, le candele – utilizzate come sorgenti di luce – bruciavano velocemente, così chi se ne serviva era costretto ad affrettarsi per evitare che la cera non bruciasse sulle unghie.

mell/kebel 'petto/seno'

Tipo A

(136) *kígyót melengetett a keblén* 'covare una serpe in **seno**'(137) *veri a mellét* 'battersi il **petto**'

Tipo B

(138) *benne van a bögyében*¹² 'avere qualcuno sullo **stomaco**'(139) *mellbe vág* 'colpire tra **capo e collo**'

Tipo D

(140) *mellre szív* (trad. lett. assorbe in petto) 'prendersela'has 'ventre/pancia'

Tipo B

(141) *nem fogok hasra esni előtte* 'non gli cadrò ai **piedi**'

Tipo D

(142) *hasadra süt a nap* (trad. lett. il sole ti batte sulla pancia) 'alzati, è tardi'derék '(punto)vita'

Tipo B

(143) *a nyár derekán* 'nel **cuore** dell'estate'(144) *beadja a derekát* 'piegare/chinare la **testa**'(145) *letöri a derekát* 'rompere/spezzare la **schiena**'(146) *majd' leszakad a dereka* 'si sente le **reni** rotte'

Tipo D

(147) *a század derekán* (trad. lett. alla vita del secolo) 'alla metà del secolo'(148) *az élet derekán* (trad. lett. alla vita della vita) 'nel pieno della vita'(149) *derékba tört a karrierje* (trad. lett. la sua carriera è stata stroncata alla vita) 'gli è stata stroncata la carriera'5.3. *Parte inferiore del corpo umano*láb 'piede/gamba'

Tipo A

(150) *botlábú* 'avere le **gambe** di legno'(151) *két lábbal áll a földön* 'sta su due **piedi**/avere i **piedi** per terra'(152) *kicsúszik a talaj a lába alól* 'sentirsi mancare il terreno sotto i **piedi**'(153) *kirúgom, hogy lába sem éri a földet* 'mandare qualcuno a **gambe** all'aria'(154) *láb alatt van* 'stare tra i **piedi**'

¹² Variante di bögy è begy 'gozzo' che indica una porzione del sistema digestivo degli uccelli, che viene utilizzato come magazzino del cibo prima che esso entri nello stomaco. L'espressione ungherese *benne van a bögyében* corrisponde all'italiano 'avere qualcuno sullo stomaco'. Lo stomaco si trova in posizione inferiore (più profonda) rispetto al gozzo. Vale a dire che nelle due lingue le concettualizzazioni presentano profondità diverse come si è visto nel caso delle espressioni *bőrig ázik/bagnarsi fino alle ossa*.

- (155) *lógatja a lábát* 'dimenar/ciondolare le **gambe**'
 (156) *páros lábbal rúglak ki* 'ti butto fuori a **pié** pari'
 (157) *szedi a lábát* 'menar le **gambe**'
 (158) *eltesz láb alól* "togliere dai **piedi**'

Tipo B

- (159) *eltesz láb alól* 'far la **pelle** a qualcuno'

Tipo C

- (160) *hadilábon áll* (trad. lett. stare sul piede di guerra) 'essere ai ferri corti con'
 (161) *neki is földig ér a lába* (trad. lett. anche le sue gambe toccano terra) 'siamo tutti figli d'Adamo'

Tipo D

- (162) *lába kél* (trad. lett. si perde la gamba) 'volatilizzarsi'
 (163) *lóg az eső lába* (trad. lett. ciondola il piede della pioggia) 'sta per piovere'
 (164) *nagylábon él* (trad. lett. vivere in grande piede) 'vivere da gran signore'

talp 'pianta del piede'

Tipo B

- (165) *a talpára esik* 'cadere in **piedi**'
 (166) *feldobta a talpát* 'ha tirato le **cuoia**'
 (167) *talpraesett* 'essere in **gamba**'

boka 'caviglia'

Tipo D

- (168) *megütötte a bokáját* (trad. lett. si è fatto male alla caviglia) 'si è messo nei guai'

5.4. Parte posteriore del corpo umano

hát 'schiena'

Tipo A

- (169) *hideg fut végig a hátán* 'sentire un brivido giù per **la schiena**'

Tipo B

- (170) *a háta mögött* 'alle sue **spalle**'
 (171) *a föld hátán* 'sulla **faccia** della terra'
 (172) *hátba támad* 'attaccare alle **spalle**'
 (173) *ő viszi a hátán az egészet* 'caricarsi sulle **spalle**'
 (174) *tartja a hátát* 'addossarsi'

Tipo C

- (175) *a háta közepére sem kívánja* (trad. lett. non lo desidera neanche in mezzo alla schiena) 'non lo vuole vedere nemmeno in fotografia'

Tipo D

(176) *az Isten háta mögött lakik* (trad.lett. vive dietro alle spalle di Dio) 'vive in un angolo remoto/fuori mano'

váll 'spalla'

Tipo B

(177) *félvállról vesz* 'prendere sottogamba'

Tipo D

(178) *félvállról vesz* 'prendere alla leggera'

fenék 'sedere'

Tipo D

(179) *csupasz fenékkal jött* (trad. lett. è arrivato a sedere nudo) 'senza dote'

(180) *jó helyre tette a fenékét* (trad. lett. ha piazzato il sedere in un buon posto) 'si è sistemato bene'

bőr 'pelle'

Tipo A

(181) *nem fér a bőrébe* 'non sta più nella pelle'

Tipo B

(182) *a bőre alatt is pénz van* 'i soldi gli escono dalle orecchie'

(183) *bőrig ázott* 'si è bagnato fino alle ossa'

(184) *nem szeretnék a bőrében lenni* 'non vorrei trovarmi nei suoi panni'

Tipo D

(185) *nincs bőr a képén* (trad.lett. non avere pelle sulla faccia) 'essere uno svergognato'

5.5. *Le parti interne del corpo umano*

bél 'budello'

(186) *kilóg a bele* (trad.lett. le budella gli pendono fuori) 'essere stanco morto'

szív 'cuore'

(187) *a szívem azt súgja* 'il cuore mi suggerisce'

(188) *a szívem a torkomban dobogott* 'col cuore in gola'

(189) *a szíve mélyén* 'in fondo al cuore'

(190) *a város szívében* 'nel cuore della città'

(191) *ami a szívemen, a számon* 'ha il cuore sulle labbra'

(192) *csupa szív* 'è tutto cuore'

(193) *helyén van a szíve* (trad. lett. avere il cuore al suo posto) 'essere coraggioso'

(194) *jó szívvel van irántam* (trad. lett. mi tratta con buon cuore) 'è ben disposto verso di me'

(195) *kiönti a szívét* (trad.lett. gli versa il cuore) 'aprirsi, confidarsi con qualcuno'

(196) *kést döf a szívébe* 'affondare il coltello nel cuore'

(197) *ne légy szőrös szívű!* 'non avere i peli sul cuore'

(198) *nem a szívem csücske* (trad. lett. non è la punta/il lembo del mio cuore) 'non è la cosa/persona che mi sta più a cuore/non essere l'occhio destro di qualcuno'

- (199) *nincs szíve* 'non ha **cuore**'
 (200) *szívén viseli* 'avere a **cuore**'
 (201) *szívem szerint* (trad. lett. secondo il mio cuore) 'sinceramente'
 (202) *szíven ütött* 'mi ha colpito al **cuore**'
 (203) *vérző szívvel* (trad. lett. col cuore sanguinante) 'mi si stringe il **cuore**'
csont 'osso'
 (204) *csont és bőr* 'essere **pelle e ossa**'
 (205) *csontig hatoló hideg* 'avere freddo fino alle **ossa**'
 (206) *lerágott csont* (trad. lett. osso masticato dal cane) 'una cosa noiosa'
gyomor 'stomaco'
 (207) *gyomorgörcsöm van tőle* 'mi fa venire i crampi allo **stomaco**'
 (208) *felfordul tőle a gyomrom* 'mi fa rivoltare lo **stomaco**'
epe 'fiele'
 (209) *epés megjegyzést tesz* 'avere il **fiele** nella lingua'
máj 'fegato'
 (210) *hízik a mája* (trad. lett. ingrossare il fegato) 'essere orgoglioso'
 (211) *rosszmájú megjegyzést tesz* (trad. lett. fare un'osservazione di fegato cattivo) 'fare un'osservazione maligna'
(i)reni 'vese'
 (212) *a veséjébe lát* (trad. lett. gli vede nei reni) 'sapere tutto di una persona'

6. L'analisi

Si è riusciti a categorizzare le espressioni metaforiche ungheresi e italiane prese in esame nei 4 tipi sopra illustrati. La categorizzazione ci suggerisce che le concettualizzazioni non sono molto lontane nelle due lingue. Prendiamo in esame le 3 grandi regioni (superiore, centrale, inferiore) del corpo umano per poi completarle con qualche accenno al comportamento delle parti interne (organi interni) in riguardo alle possibili concettualizzazioni metaforiche.

La parte superiore del corpo umano dà accesso al maggior numero di espressioni metaforiche (96). In questa parte del corpo si trova la maggioranza di quegli organi attraverso i quali si ha un contatto diretto con il mondo esterno. Con l'*occhio* si accede alla vista, con l'*orecchio* all'udito, con il *naso* all'olfatto, con la *lingua* ai gusti e con la *pelle* al tatto. Per la maggioranza delle parole relative a questa parte del corpo evidentemente si avranno più espressioni metaforiche.

- Le possibili sostituzioni lessicali in italiano per TESTA sono le seguenti: *cervello*; *capelli*. (Non prendo in considerazione *capo* essendo un sinonimo di testa). Gli esempi *lambiccarsi il cervello* e *fin sopra ai capelli* ci fanno capire che in italiano la testa è vista come un contenitore che ha una parte interna: *cervello* e anche una parte esterna: *i capelli*. I capelli come dominio origine per possibili concettualizzazioni metaforiche non compaiono in ungherese, anzi se si vuole indicare di avere raggiunto il limite massimo della propria capacità di tolleranza nei confronti di una persona, di una cosa, si adopera il punto estremo della testa come lo conferma l'esempio *a feje búbjáig*.
- Le possibili sostituzioni lessicali per OCCHIO sono: *faccia/viso/ciglio e mente*. *Faccia/viso/ciglio* sono parti esterne del contenitore mentre *mente* è quella interna. Il tipo C qui è assente.
- Per NASO sembra che tra le due lingue le corrispondenze siano quasi totali; L' unica sostituzione lessicale è *muso* (sinonimo di viso) che fa la sua comparsa anche nelle costruzioni parasintetiche (*immusonirsi*). Il tipo C qui è assente.

- Per BOCCA l'unica sostituzione possibile è la *lingua: nem tudja befogni a száját* 'non riesce a tenere a freno la lingua'. Per quest'organo manca il tipo D.
- Per LINGUA esiste solo il tipo A, e cioè le corrispondenze sono totali.
- Per DENTE manca il tipo C. Le corrispondenze sono sistematiche, eccetto l'espressione *foghegyről válaszol* la cui corrispondente in italiano è 'rispondere a mezza bocca', e cioè una possibile sostituzione lessicale per *fog 'dente'* è *bocca*.
- ORECCHIO dispone di numerosi esempi che possono essere classificati nei 4 tipi. Anche le possibili sostituzioni lessicali possono essere soggette a varietà: *capo, naso, nuca, capelli, testa*. In realtà si tratta di organi che fanno parte della stessa regione del corpo trovandosi nella prossimità degli orecchi.
- Per COLLO gli esempi che rientrano nei 4 tipi sono numerosi. Qui le possibili sostituzioni lessicali sono *testa* e *spalla*, che a loro volta si trovano nella prossimità del collo.
- I CAPELLI sembra che siano concettualizzati in modo analogo nelle due lingue: infatti è rilevante la presenza degli elementi del tipo A, con una eccezione: *azt hittem, kihullik az összes hajszálam* 'non volevo crederci'. I tipi B e C mancano.

Un ultimo esempio va aggiunto alla parte superiore del corpo e questo è *áll* 'mento'. In ungherese esistono poche espressioni metaforiche in cui esso compare, per questo motivo non vi dedico un'analisi ampia. Sembra che l'unico esempio sia *leesett az álla* che letteralmente significa (gli è cascato il mento) e cioè 'è rimasto a bocca aperta' (per la meraviglia), espressione italiana che a sua volta ha un corrispondente ungherese: *tátva maradt a szája*.

La parte centrale del corpo umano è soggetta a possibili concettualizzazioni di termini astratti in modo efficace nelle due lingue, ma meno produttivamente rispetto alla parte superiore. Infatti, il numero delle espressioni generate è più esiguo: 38.

- Per MANO/BRACCIO sia in ungherese che in italiano le espressioni si costruiscono in modo analogo in vista delle scelte lessicali: infatti è sempre *kéz* 'mano, braccio' che compare in tutte le espressioni. I 4 tipi sono presenti.¹³
- UNGHIA manca dei tipi B e C, per il resto le scelte lessicali sono uguali.
- Per PALMO si avverte una sola sostituzione lessicale: *mani* nell'espressione *dörzsöli a tenyerét* 'fregarsi le mani'. L'ungherese si serve del palmo della mano selezionando la parte interna di quest'organo mentre l'italiano seleziona l'organo stesso (mano). Vi è una scelta lessicale non somatica in italiano: 'le tasche' che compare nell'espressione 'lo conosco come le mie tasche'. La concettualizzazione in italiano non è molto lontana da quella ungherese dato che le parti interne della mano (i palmi) si infilano nelle tasche instaurando in questo modo contatto fisico tra le due entità.
- Per DITO si può affermare che una sola sostituzione (mano) è possibile. *Isten ujja* 'essere la mano di Dio'. Manca il tipo C.
- Per PETTO/SENO le sostituzioni lessicali in italiano sembra che non avvengano produttivamente ad eccezione *mellbe vág* 'colpire tra capo e collo' a cui va aggiunta l'espressione *benne van a bögyében* 'avere qualcuno sullo stomaco'. Quest'ultimo esempio conferma il funzionamento della regola della profondità. Manca il tipo C.

¹³ *Csukló* 'polso' è una parte contigua alla mano ma gli esempi in cui compare sono scarsi. In ungherese è diffuso l'uso dell'espressione *csuklóból válaszol* (trad. lett. rispondere di polso) 'rispondere su due piedi'. Nell'analisi di quest'esempio si osserva che entra in funzione la regola della sostituzione lessicale, infatti per *csukló* 'polso' in italiano il significato traslato si concettualizza attraverso i *pedi*.

- Per VENTRE/PANCIA nell'esempio ungherese *nem fogok hasra esni előtte* 'non gli cadrò ai piedi' avviene la sostituzione lessicale: per *ventre* sta *piede*. L'ungherese *has* si riferisce a chi si prostra, mentre i *piedi* sono quelli davanti a cui ci si dovrebbe prostrare. Cambia non solo il lessico, ma proprio la persona a cui si fa riferimento. I tipi A e C mancano.
- Per (punto)VITA mancano i tipi A e C. Ciò sta a significare che le sostituzioni lessicali sono numerose: *cuore*, *schiena*, *(le)reni*, *testa*, e contrariamente a quanto visto sopra questi organi non fanno parte della stessa regione del corpo, anzi c'è una parte interna (cuore), altre invece (schiena, (le)reni ma non testa) appartengono alla stessa regione del corpo.

La parte inferiore del corpo è presente nella nostra mente in modo meno evidente visto che si trova sotto l'asse visivo; per questo si presenta come dominio origine meno evidente. Gli occhi sono orientati in avanti, la percezione del mondo avviene in gran parte tramite la visione e le cose sono posizionate in modo tale che dall'altezza della vista si vedano di più. (19)

- Per PIEDE/GAMBA sembra che ci sia una sola sostituzione lessicale *eltesz láb alól* 'far la pelle a qualcuno'. In questa espressione in italiano non compare il *piede* bensì la *pelle*. I 4 tipi sono presenti.
- LA PIANTA DEL PIEDE non è un dominio origine produttivo nel generare metafore. Nel corpus sono presenti due espressioni in cui la sostituzione lessicale avviene in base a *regionalità*, e cioè parti del corpo che fanno parte della stessa regione del corpo umano possono intercambiarsi tra le due lingue: *talpára esik* 'cadere in piedi' e *talpraesett* 'essere in gamba'. Lo stesso ragionamento non vale per l'espressione *feldobta a talpát* 'ha tirato le cuoia' nella quale la sostituzione lessicale non avviene in base a *regionalità*. Mancano i tipi A, C e D.
- CAVIGLIA non sembra essere produttivo nel processo delle concettualizzazioni metaforiche né in ungherese né in italiano.

La parte posteriore del corpo umano non è visibile per l'individuo, e per questa ragione quello che si trova dietro di noi è ignoto, sconosciuto. (17)

Gli esempi come *essere l'altra faccia della luna*, *essere l'altra faccia/il rovescio della medaglia* e sim. fanno sì che la metafora concettuale corrispondente a queste espressioni metaforiche è: IGNOTO È DIETRO. „Elemento comune a queste e.i. è che ciò che sta dietro è nascosto, non visibile, e la negatività di dietro è dunque motivata dal fatto che si ha controllo percettivo, in particolare visivo, su ciò che sta avanti: [...]” (Casadei 1996, 150). Conseguentemente vi sono anche meno espressioni per la parte posteriore. Altri esempi come *attaccare alle spalle*, *sentire un brivido giù per la schiena* confermano anche l'esistenza di un'altra metafora concettuale: LA PAURA È DIETRO.

- Per SCHIENA si presenta un solo esempio per il tipo A, mentre le sostituzioni lessicali sono frequenti in italiano con *spalla*, cioè sembra che l'ungherese *hát* 'schiena' abbia corrispondenze sistematiche con l'italiano *spalla*. In un esempio compare *faccia* come sostituzione lessicale il cui uso non sembra produttivo in italiano. I 4 tipi sono presenti.
- Per SPALLA una possibile sostituzione lessicale in italiano è 'gamba'.
- Per SEDERE si può affermare che in ungherese quest'organo serve da accesso a diversi domini oggetto ma questo fenomeno non è confermato in italiano. I tipi A, B e C mancano.
- Per PELLE le possibili sostituzioni lessicali in italiano sono *le ossa*, *i panni* e *le orecchie*. Manca il tipo C.

Le caratteristiche delle parti interne del corpo umano sono le seguenti: non sono visibili per l'occhio umano; per esperienza umana non si ha contatto diretto con questi organi; esercitano meno funzioni somatiche. Per queste ragioni si potrebbe supporre che servano da domini origine meno evidenti, meno accessibili alle possibili concettualizzazioni. In questa sede ho ignorato la loro classificazione perché gli esempi sono scarsi. Va sottolineato però che la parte interna che sembra dare sistematicamente accesso a concettualizzazioni metaforiche sia in ungherese che in italiano è il *cuore*. Tra gli organi interni il cuore è l'organo attraverso il quale si ha contatto non solo fisico ma anche psicologico con il mondo esterno (amore, tristezza, dolore, ecc.) e cioè il cuore viene concettualizzato come contenitore¹⁴ dei sentimenti (*in fondo al cuore*). In pochi altri casi esprime posizione centrale (*nel cuore della città*). Il *cuore* presenta il maggior numero di esempi analoghi sia in italiano che in ungherese. (17) Totale: 27. Anche in quelle espressioni le cui strutture lessicali contengono il nome di un organo interno p.e. lo stomaco (*gyomorgörcsöm van tőle* „mi fa venire i crampi allo **stomaco**”) sembra che le due lingue concettualizzino in modo molto simile concetti astratti; non si avvertono differenze notevoli per il fatto che in gran parte descrivono stati psichici.

<i>Corpo umano</i>	
Parte superiore	96
Parte centrale	38
Parte inferiore	19
Parte posteriore	12
<i>pelle</i>	5
Parte interna	27
Totale	197

I numeri relativi alle differenti parti del corpo umano ribadiscono l'ipotesi secondo la quale un organo più è visibile più facilmente dà accesso alle concettualizzazioni metaforiche tramite espressioni metaforiche. Di conseguenza le sproporzioni sono evidenti tra gli organi esterni (compresa *pelle*) e quelli interni: 170 ~ 27.

7. Una conclusione

In base all'analisi del corpus si può fare le seguenti affermazioni.

- per esperienza comune del corpo umano tra l'ungherese e l'italiano vi sono corrispondenze sistematiche (Tipo A); organi che appartengono alla stessa regione del corpo umano compaiono sistematicamente tramite sostituzioni lessicali (Tipo B); la tipologia proposta fa anche sì che le differenze meno numerose possano essere trattate o tramite sostituzione metaforica (Tipo C) o circonlocuzione (Tipo D); il Tipo E ingloba in sé espressioni i cui significati traslati sono ambigui nelle due lingue, ed esso si limita ad alcuni esempi. Tutto sommato si può affermare che *le corrispondenze sono più numerose delle differenze*;

¹⁴ Casadei (1996, 128) riassumendo le principali caratteristiche del dominio del corpo nello spazio analizza l'esperienza del corpo, visto come un contenitore tridimensionale, che produce lo schema *dentro-fuori*. L'autrice sottolinea alcune peculiarità dello schema del corpo come contenitore: è qualcosa in cui entrano e da cui escono delle cose; protegge gli organi interni, ecc. A queste caratteristiche va aggiunta anche l'esperienza visiva, e cioè quello che si trova dentro il contenitore non è accessibile all'occhio umano.

- *la parte superiore del corpo* e gli organi che vi si trovano danno accesso al *maggior numero di espressioni metaforiche*, mentre le parti interne, non visibili ad occhio nudo, servono da dominio origine assai modesto. Questo calo numerico, come detto sopra, è dovuto anche al fatto che il lessico concernente le parti interne del corpo umano è più ridotto, conseguentemente meno parole danno accesso a meno espressioni metaforiche. Conviene pur dire che le parti interne giocano un ruolo fondamentale nella descrizione degli stati psichici dell'individuo a contatto con il mondo esterno.
- in base al corpus si può dunque supporre che *i confini delle metafore* coincidano con molta probabilità con *i confini delle culture*. Evidentemente questi confini non possono essere considerati netti, puliti. Altre culture concettualizzano in modo diverso certi termini astratti, come dimostra Kövecses (2010, 97). P.e. in giapponese le espressioni relative alla rabbia, al rancore si concentrano intorno al concetto di *hara* 'ventre', e cioè la metafora LA RABBIA È NEL VENTRE è una metafora peculiare del giapponese; ma l'analisi di quest'aspetto del problema sarebbe l'oggetto di un altro studio.

Referenze

- Bárdosi Vilmos 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Casadei, Federica 1996. *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Bulzoni Editore, Roma.
- Fábián Zsuzsanna – Gheno, Danilo 1986. *Italianizmusok*. Terra, Budapest.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Typotex, Budapest.
- Lakoff, George – Johnson, Marc 1980. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Johnson, Marc 2004. *Metafora e vita quotidiana*. Edizione italiana a cura di Patrizia Violi. II edizione. Bompiani, Milano.
- Salvi, Giampaolo 2014. La classificazione delle parti del discorso. In: *Italogramma*, Budapest. Vol. 8, 55–74. (<http://italogramma.elte.hu/>)
- Quartu B. Monica 1993. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Rizzoli, Milano.

Bocz, Zsuzsanna

Metaphors and the human body

Lakoff and Johnson (1980) call attention to the fact that metaphors constitute an elemental part of everyday language use. They propose that instead of single metaphorical expressions, cognitive structures in the mind must be considered in metaphor research. The meanings of metaphorical expressions can be deduced on the bases of conceptual metaphors that can have several linguistic realizations across the source domain and the target domain. The human body is an ideal source domain to conceptualize non-literal meanings in languages. In this paper I compare 197 Hungarian and Italian body metaphors in an attempt to answer the question whether these two languages use the same body metaphors or if they represent wholly different conceptualizations.

Juhász Alexandra

Az *anya* szót tartalmazó magyar és angol frazeologizmusok kontrasztív elemzése

1. A tanulmány célja

Jelen tanulmányban az *anya* szót tartalmazó magyar és angol frazeológiai egységek összehasonlító vizsgálatát mutatom be, valamint felvázolom az eredményeknek a nyelvtanításban hasznosítható megjelenítését. Céлом az összegyűjtött kifejezések szemantikai szinten megjelenő megfelelőiseinek bemutatása a frazeológiai kapcsolatokon keresztül, hiszen ezek olyan „általános érvényű megfigyeléseket, életigazságokat, osztársadalmi értéket, kultúrtaasztalatot közvetítenek” (Császári 2013, 47), melyek hozzásegíthetnek bennünket a két kultúrarendszer rekonstruálásához. A nyelvtanulók számára kiemelkedően fontos az ilyen jellegű – a nyelvben kifejeződő – kulturális elemek megismerése, az egységek motivációjának feltárása, hiszen így betekintést nyerhetnek az adott kulturális közösség nyelvi világába.

2. Elméleti háttér

2.1. A nyelvek frazeologizmusainak összevethetősége

Maticsák (1997, 133) szerint „a kontrasztív nyelvészet legfőbb mozgatórugója a nyelvtanítás és a fordítás.” Az első kontrasztív jellegű kutatásokat kimondottan gyakorlatias, nyelvpedagógiai motiváltság jellemezte, hiszen két nyelv találkozása során a rendszer szintjén jelentkeznek bizonyos hasonlóságok és eltérések. Mivel többnyire élőnyelvi adatokból merítenek, szinkrón természetű vizsgálódásokról beszélhetünk (Szűcs 1999, 9; Andrić 2018, 16).

Az idegen nyelvi órákról a legtöbbször az az emléke él, hogy ketté osztott szótárfüzetekbe körmölik a megtanulandó szavakat és azok idegennyelvi megfelelőit, szódolgozatokat írnak, majd a diákok azzal a tanári elvárással szembesülnek, hogy a szavak közötti kapcsolatokat is pontosan vissza kellene tudniuk adni. Az imént felvázolt metódus helyett fontos lenne a mai oktatási gyakorlatba ültetni azt a módszert, hogy nem szavakat, hanem szókapcsolatokat tanítunk (Drahota-Szabó 2018, 9), amivel nagy mértékben segítjük a nyelvtanulókat megérteni a hétköznapi beszédet, s ezen túl például a vicceket, a reklámszövegeket, a sajtónyelvet, a szépirodalmi szövegeket (uo. 9). A frazeologizmusok oktatása különböző nyelvi szinteken történik a célcsoport korának, motivációjának és igényeinek megfelelően, amit magunknak érdemes feltérképeznünk. Számos kutatás bizonyítja, hogy az osztálytermi környezet és a nyelvtanár tanítási stílusa és módszerei, maga a nyelvkurzus sokkal nagyobb jelentőséggel bír a nyelvtanulók motivációjának fenntartásában, mint gondoltuk volna (Dörnyei 2006, 51; Nikolov-Vígh 2012, 275). A nyelvet oktató tanár visszajelzéseinek mennyisége és minősége meghatározó a nyelvtanulók motivációjának fenntartásában, hiszen ezek alapján tudják behatárolni erősségeiket és gyengeségeiket, mely információk mentén kialakíthatják rövid távú céljaikat. A pozitív visszajelzés lökést ad a nyelvtanulás során, az adaptív visszajelzések pedig növelik a nyelvtanulók magabiztosságát, ami további tanulásra ösztönzi őket (Nikolov-Ottó 2006, 62).

Nyelvpedagógiai vonatkozásban a kontrasztív nyelvészet azt a szemléletet közvetíti, hogy a nyelvek szerkezetében fellelhető azonosságok és eltérések leírása alapján képesek lehetünk feltárni azokat az eltéréseket is két nyelv között, amelyek a tanulásban gondot okoznak. Ha ezeket a problémákat tanítjuk és gyakoroltatjuk, a nyelvtanuló elvileg gyorsabban és hatékonyabban képes leküzdeni a nehézségeket. Ez a fajta szemlélet megfelel a diszkrét pontos tanításnak, hiszen egy-egy jelenségre koncentrálnak (Bárdos 2002, 94).

A nyelvoktatás azonban nem az órákon kezdődik. Jó esetben hosszas előkészítés előzi meg, melynek során a nyelvtanulók anyanyelvi szokásaitól eltérő jellegzetességeket sorra vesszük, az ettől eltérő szokásrendszert vázoljuk (Budai 2006, 4). A nyelvi összevetés módszere, melyet Lado dolgozott ki 1957-ben (idézi Budai 2006), képessé teszi a nyelvtanárokat és a kutatókat arra, hogy az adott két nyelvet és kultúrát összehasonlítsák a nehézségek vázolása érdekében, s ez aztán használhatóvá válik a tananyagok és tesztek készítése, valamint a későbbi kutatások és kísérletek során. Fontos felismerésre hívja fel figyelmünket a kontrasztív nyelvészet elméletein keresztül Budai (2006, 5): „Amikor az idegen nyelvi beszédet halljuk, vagy a szöveget olvassuk, nyelvtani formákkal találkozunk, amelyekhez anyanyelvi jelentéseket társítunk; amikor pedig beszélünk vagy írunk, mondanivalónkat olyan nyelvi eszközökkel akarjuk kifejezni, amilyenekkel anyanyelvünkben hasonló jelentések társulnak.” Arra is figyelmet kell fordítanunk, hogy a nyelvtanuló nem képes felülírni az addig megszerzett tudását és tapasztalatait, melyek mélyen az anyanyelvébe vannak ágyazva, ezért a leghasznosabb, ha inkább támaszkodunk, építünk rá akár implicit, akár explicit módon (vö. Budai 2013).

A tanulási folyamat során a nyelvtanuló újra és újra hibákat vét. Selinker (1972) *Interlanguage* című könyvében a nyelvtanulók anyanyelv és célnyelv közötti nyelvi állapotait vizsgálta, amelyekben a két nyelv rendszere sajátosan keveredik is, és a célnyelven gyakori, vagy legalábbis még előfordul hibák ejtése a nyelvi fejlődés során. Éppen ezért a nyelvtanuláshoz köthető kutatások során a hibaelemzés (*error analysis*) az egyik leggyakrabban alkalmazott lehetőség. Érdekes megfigyelés, hogy a nyelvtanulók a grammatikai hibákat sokkal könnyebben felismerik, mint a lexikai vagy pragmatikai jellegű hibákat; mindez persze a nyelvtudási szint függvénye is (Budai 2006, 10).

Az idegennyelv-tanítás során célszerű a tanuló anyanyelvével szembeállítani a célnyelv különböző vonásait, habár a nyelvórákon olykor előforduló vegyes csoport esetében (például egy magyar mint idegen nyelvi órán) ez szinte lehetetlen. Ilyenkor érdemes a tanulók eltérő anyanyelvei között valamilyen közös vonást találni, és a cél az, hogy minél többször tudatosítsuk a szembeállított nyelvek különbözőségeit. A fordítás mint a jelentésfeltárás legáltalánosabb és legmegbízhatóbb módja (Budai 2013, 48) mellett a példák felsorakoztatása is az összevetés egyik eszköze lehet. A nyelvek egybevetésekor nemcsak a grammatikai eltérésekre érdemes koncentrálni, hanem a lexikai, valamint a formai (például szupraszegmentális) különbözőségekre is figyelmet kell fordítani. Hogy nem mindig különül el a lexika és a grammatika, azt láthatjuk a magyar nyelv agglutináló mivoltából is, továbbá abból, ahogyan az összetett és képzett szavakat célszerű oktatni a magyar mint idegen nyelvi órákon (Szűcs 2005, 9–10). A lexikai kontrasztivitás már a szavak szintjén megjelenik, hiszen a jelentéstartományok nem mindig felelnek meg egymásnak a két nyelvben. Ebbe a kérdéscsoportba tartozik még a vonzatok kérdése (Berényi 2000, 109–110) és a szavak fölötti szinten a frazeológia is.

A frazeológizmusok meghatározására Forgács Tamás (2003, 260) könyvéből idézek, s ez lényegében Burger, Buhofel és Sialm 1982-es frazeológiai kézikönyvéből ered:

„Két vagy több szó kapcsolata frazeológiai kapcsolatnak tekinthető, ha (1) a szavak a kapcsolat szintaktikai és szemantikai szabályai alapján nem teljesen magyarázható egységet alkotnak, és ha (2) a szókapcsolat a nyelvközösségben a lexémához hasonlóan használatos” (Forgács 2003, 260).

Ez a kellően tág meghatározás is arra indíthat, hogy a frazeologizmusokat lehetőleg már a nyelvoktatás elején meg kell ismertetnünk a nyelvtanulókkal.

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a frazeológia körébe nem csak az idiómák és a közmondások tartoznak. A gyakori együttes használat során egészlegesen lexikalizálódott egységek csoportjához, azaz a kollokációkhoz tartozik minden olyan szókapcsolat, amely egy adott jelenség vagy cselekvés nyelvi megformálásához lehetséges paradigmasorból egy bizonyos kombinációtípust „fogad el,” azaz a köznyelvi norma szintjén csupán egy bizonyos alak használatos (Forgács 2007, 88–89). Ilyen például a *fogat mos* (egyébként lehetne még *fogat tisztít/tisztogat/pucol/fényez*), amelynek a következőkben megjelenítem néhány idegen nyelvi példáját:

német	<i>sich die Zähne putzen</i> 'fogat pucol'
francia	<i>laver les dents</i> 'fogat mos'
olasz	<i>pulire i denti</i> 'fogat tisztogat' (Forgács 2007, 89)
angol	<i>brush one's teeth</i> 'fogat kefél' (webforditas.hu)

Hogy melyik alak konvencionalizálódott, az csak a hagyományokon múlik, épp emiatt a szavakon túl az ilyen jellegű kapcsolatokat is meg kell tanulni. A kifejezések frazeologizmussá válása hosszú folyamat, melyet Forgács (2007, 196) frazeologizálódásnak nevez, ami a lexikalizálódás egyik altípusának tekinthető, és különféle tényezők befolyásolják. Magára a lexikalizálódásra jellemző, hogy az együtt szereplő nyelvi egység jelentése nem vezethető le tagjainak együttes jelentéséből; az új jelentés külön megtanulandó. Ez a tulajdonság főként az igei frazeologizmusokra igaz. A nem idiomatikus vagy kevésbé idiomatikus szókapcsolatok esetében az alaki rögzülés fontosabb tényező, mint az idiomatikus egységeknél, mivel épp ez az állandósult jelleg jelzi a szabad szókapcsolatoktól való elkülönülést (Forgács 2007, 203). A formai rögzülésnek számos fokozata lehet; ilyen például az, hogy a szókapcsolat elemeit nem cserélhetem fel szinonimákkal, vagy az, hogy az adott állandósult kifejezésben nem fordulhat elő a névelő.

Ha az idiómák tanításakor feltárjuk a nyelvtanulók számára azok kognitív motivációját, könnyebben megjegyzi őket, és huzamosabb ideig emlékeznek majd rájuk (Kövecses 2005, 204), hiszen amúgy nincs egyszerű dolguk ezekkel az elemsorokkal, mert „elsajátításuk természetes közegben egyszerűbb, mint osztálytermi, idegen kultúrájú kontextusban” (Balogh 2003, 3). A tanulás és emlékezés támogatásához az is szükségeltetik, hogy olyan eszközkészletet is átadjunk nekik, mellyel segítjük az ilyen jellegű kifejezések tanulását (Irujo 1993, 217). Irujo (1993) leírja, hogy a teljes azonosságon és a hasonlóságon alapuló idiómák tanulása könnyebben és gyorsabban megy, mint a megfeleltetés nélkülieké, amit az általa vizsgált csoporttal végzett kutatás eredményei is igazolnak. Majd azt a javaslatot teszi, hogy végezzünk szó szerinti fordításokat a két nyelv közötti egységeken a nyelvtani forma és a jelentés összehasonlításával, valamint az adott egység használatával kapcsolatban, amivel elősegítjük a memorizálást (Irujo 1993, 217). Kiefer (1999, 48) szerint ezeket az egységeket is ugyanúgy kell memorizálni, mint a szavakat, valóban egy-egy egységként, tulajdonképpen holisztikusan, ahogyan az agyban tárolódnak. Ez azonban sokszor azért ütközik nem várt akadályokba, mert a forrás- és a célnyelv egységkészlete nem esik egybe, és mint ahogyan egy egész szöveg fordításánál is, itt is különböző mértékű megfelelések vannak: teljes megfelelés, hasonlóság, különbözőség és a megfelelés hiánya (Balogh 2003, 3).

Már a frazeológiai egységek lefordítása során nehézségekbe ütközünk, hiszen ezek a kifejezések olyannyira kultúrába ágyazottak, hogy sokszor lehetetlen a lefordításuk, de legalábbis igen nehéz pontosan visszaadni a mögöttes tartalmat. Kérdés persze az is, hogy miként is zajlik a fordítás: az állandósult kifejezést vagy a mögöttes tartalmat fordítjuk le? Általánosságban a fordítók a képesség szintjén igyekeznek ekvivalenciát létrehozni a két nyelv

között, de ez a legtöbb esetben némiképp veszteséggel is jár a forrásnyelv szempontjából (Albert 2013, 12–13).

A nyelvtanulók szemszögéből kezdetben a többször preferált alakok, kifejezések lesznek relevánsak, ezek gyorsabban rögzülnek elméjükben. Ahogy hallják és használják őket, a folyamat automatizálódik, a kifejezés mélyen elraktározódik a nyelvtanuló elméjében, s később ezeket egyben, holisztikusan fogják előhívni (Dóla 2016, 52–53). Drahotá-Szabó (2018, 9) szerint a frazeologizmusokat explicit módon kell tanítani; a tanítás során elsőként az ekvivalencia típusaira kell helyezni a hangsúlyt, ezután következnek a gyakorlatok, amelyek segítségével a megszerzett ismeretek készséggé fejleszthetők. Ez persze több előkészítést igényelhet akkor, ha vegyes csoporttal dolgozunk, mint például tipikusan a magyar mint idegen nyelv tanítása során.

Az idegen nyelvi órákon jelen lévő nyelvi közvetítés során kisebb vagy nagyobb mértékben megjelenik a fordítás, amely a frazeologizmusok kapcsán igencsak érdekes kérdés lehet a forrás- és a célnyelv egyezései, illetve eltérései miatt. Ilyen esetekben az adott nép és kultúrkör világgépe is átvitelre kerül a fordítás által. „Az eltérő nyelvi és értelmezési rendszerek, kulturális hátterek és világgépek miatt a fordítói döntéshozatal során sok esetben kompromisszumokat kell kötni” (Kovács 2015, 64). Ez utóbbi állítás kiemelten igaz, ha komplex szövegek kerülnek fordításra, ám a tanórai munka során is megjelenhet a különböző, erősen kultúrába ágyazott frazeologizmusok oktatása során. A frazémák idegen nyelvi órán való megjelenése azért is fontos, mert hozzájárulnak a tanulók és a nyelvhasználók közötti együttműködéshez – azáltal, hogy ezek az egységek a gondolkodás, az érthető, pontos, egyértelmű megnyilatkozás és a megegyezés segítői (Gréciano 2000; idézi Kovács 2015, 71).

2.2. Az egyezések típusai

A két nyelv közötti összevethetőség alapját képezi az úgynevezett *tertium comparationis* feltétele a „közös nevezőre hozás” segítségével a kontrasztív elemzés során (Szűcs 1999, 18–19). Ennek köszönhetően megfelelési viszonyokat hozhatunk létre. Ugyanúgy, mint a fordítás során megjelenő komplex szövegeknél, a frazeológiai egységeknél is létezik az a „jelenség”, amit a fordítás során át kell ültetni a forrásnyelvből a célnyelvbe. Ezt meghatározhatjuk jelentésként, tartalomként, értelemként, értelmezésként, funkcionális értéként és még sok egyéb dologként (Kovács 2015, 67). A szakirodalom két fő fogalmat különít el a különböző nyelvű szövegek fordítása során. Az első az ekvivalencia fogalma, melynek jelentése eltérő formák kölcsönös fordíthatósága (Budai 2006, 7), a fordítási minőség alapkritériuma, a fordítási folyamat központi kategóriája (House 1981; idézi Kovács 2015, 66). A másik a kongurencia fogalma, amelyben a szemantikai egyezés formai hasonlósággal egészül ki (Budai 2006, 7). A francia nyelvterületen kutató Gréciano (2000; idézi Kovács 2015, 70–73) több nyelvre kiterjedő, nagy volumenű kutatása során öt kategóriát állapított meg a frazeológiai egységek egyezésére fókuszálva:

- (1) teljes ekvivalencia
- (2) részleges ekvivalencia
- (3) pseudo-ekvivalencia
- (4) kvázi ekvivalencia
- (5) zéró ekvivalencia

A hazai kutatók közül többek között Forgács (2007) és Bárdosi (2013) is sokat foglalkozott a kontrasztív frazeológiával. Ezúttal Forgács részletekbe menő kidolgozását mutatom be, és az ő osztályozását fogom alkalmazni. A négy fő kategóriába sorolható egyenértékűségi típusok a következők (Forgács 2007, 247–268 és Kovács 2015, 71–73 alapján):

(1) frazeológiai ekvivalencia

- a. **teljes ekvivalencia:** a két kifejezés szerkezetileg és jelentésében is pontos megfelelője egymásnak, vagyis azonos denotatív, literális és konnotatív jelentésük van; ugyanabban a nyelvi regiszterben, stílusrétegben használjuk, azonos a szintaktikai szerkezetük, funkciójuk;
- b. **részleges ekvivalencia:** formai vagy jelentésbeli eltérés, illetve ha a két nyelv különböző kifejezéssel fejezi ki ugyanazt a jelentéstartalmat;
- c. **funkcionális ekvivalencia:** csak a kifejezések jelentése azonos, a hozzájuk tartozó szó szerinti jelentés, illetve képi tartalom eltérő;

(2) **lexikális megfelelés:** az egyik nyelvben frazémával fejezzük ki az adott gondolatot, a másik nyelvben azonban egyszerű vagy összetett lexémával;

(3) **zéró ekvivalencia,** a megfelelés hiánya: ha az egyik nyelvben lévő frazémának a másik nyelvben nincs semmilyen megfelelője, sem frazeológiai, sem más lexikai egység (ennek tipikus esete a reáliákat tartalmazó frazéma);

(4) **látszólagos megfelelés:** a két nyelvben formailag egyezőek a frazémák, jelentésük azonban teljesen eltérő.

A kontrasztív frazeológia területén a forrás- és célnyelvi elemek összehasonlításakor az első teendő a szemantikai megfelelés vizsgálata, azaz megvizsgáljuk a frazeologizmusok frazeológiai jelentését. A kontrasztív elemzés során megállapítjuk, hogy a két kifejezés melyik ekvivalenciatípusnak felel meg. Ezután formai szinten vetjük össze a két nyelv kifejezéseit, azaz megvizsgáljuk a frazémákban lévő képi háttérrel, a komponensek számát, a morfológiai és morfoszintaktikai jegyeket. Végül stilisztikai szinten vesszük szemügyre a frazeologizmusokat (Drahota-Szabó 2018, 11).

A magyar és az angol nyelv összehasonlítása során felmerül a kérdés, hogy létezhet-e egyáltalán teljes ekvivalencia két frazeológiai egység között. Hiszen ennek alapfeltétele a morfológiai, morfoszintaktikai egyezés, mely ez esetben a két nyelv tipológiai különbözősége miatt nem lehetséges. Ugyanakkor mégis fontos ezt a fajta ekvivalenciatípust is tudatosítani a nyelvtanulóknak, már csak azért is, mert az idegen nyelvek elsajátításakor részben az anyanyelvünkre támaszkodunk, így az anyanyelvvél való tudatos összevetés növeli a nyelvtanuló magabiztosságát és nyelvi tudatosságát, valamint pozitív attitűdöket alakít ki (uo. 12).

Részleges ekvivalencia esetén eltérés lehet például a képi háttérben, a komponensek számában, morfológiai és morfoszintaktikai szinten. Olykor nehéz megmondani, hogy teljes vagy részleges frazeológiai ekvivalenciáról van-e szó, hasonlóképpen elmosódott a határ a részleges és a funkcionális ekvivalencia között is. Azonban a nyelvtanítás során nem is annyira az ekvivalenciatípusok meghatározása, mint inkább a különbségek tudatosítása a fontos (uo. 14–15).

A két nyelv közötti egyensúlytalanság, mikor egyáltalán nincs megfelelő lexikai vagy frazeológiai egység egy bizonyos kifejezés fordítására, általában azért van, mert az a kifejezés mélyen az adott kultúrába van ágyazva: kifejezi a nyelvközösség történelmi, hiedelembeli és gondolkodásmódbeli egyediségét. Ezeket Drahota-Szabó (2018) reália-frazeologizmusoknak nevezi. Ha ezeknek a kifejezéseknek feltárjuk az etimológiáját, akkor kultúrtörténeti ismereteket is közvetítünk. Ez esetben, mint már korábban említettem, a frazeologizmus könnyebben rögzül az elmében, hiszen jelentésük és szerkezetük motiválttá, átláthatóvá válik (Drahota-Szabó 2018, 17).

3. A kutatás

3.1. A konstruktum meghatározása

Kutatási anyagomhoz a legtöbb elérhető szótár és idiomaszótár *anya* szóval kapcsolatos szócikkét lejegyeztem. Magyar nyelven bővelkedhetünk a különféle típusú és megközelítésű szótárakban. A következőkben megadom a magyar nyelvű szótárakban talált állandósult szókapcsolatokat, kifejezéseket, szólásokat, közmondásokat. Nem térek ki azonban a kifejezések magyarázatára, valamint nem foglalkozom azokkal a szótárakkal, melyek a szónak csak a fogalomköri magyarázatát, esetleg a szinonimáit írják le. Mint már említettem, a frazeologizmusokat explicit módon célszerű tanítani (Drahota-Szabó 2018, 9), és a tanítás során elsőként az ekvivalenciátípusokra kell helyezni a hangsúlyt. Jelen tanulmányban ezt követem egy konkrét szó köré csoportosuló frazeológia-gyűjteménnyel.

3.2. A kutatási anyag, adatgyűjtemény

Bárdosi (2003, 13–14) Magyar szólástárában találtam a legtöbb, egy helyen fellelhető állandósult kifejezést; ezeket itt magyarázat, meghatározás nélkül sorolom fel:

(örökké) az anyja szoknyáján ül; anyám tyúkja; anyja fia; anyja lánya, az anyjára ütött, szakasztott anyja; az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit; vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga; az anyja kötényébe kapaszkodik; vkinek az anyja lehetne; az anyja se(m) ismerne rá vkire; elküld az anyjába vkit; magyar anya szült vkit; megszakadt, mint a hatos anya; a te anyád!; Anyám, borogass! (Anyám, add el a házat!); az anyád (az anyja) keservét!; az anyád (az anyja) kinja (kínját)!; az anyja köcsögít!; az anyja! (az anyját neki!); maradtál volna az anyád hasában! (maradt volna az anyja hasában!); menj az anyád kinyába! (menjen az anyja kínjába!); mi az anyja kínját akar?; nézd meg az anyját, vedd el a lányát!

Látható, hogy a legtöbb állandósult kifejezés a szleng, illetve a káromkodás témakörébe tartozik, s ezek között több olyan is van, amelyeknek a felépítése vagy a benne lévő szavak hasonlóak, a jelentésük azonban más, vagy különböző hangulati árnyalatokat fejeznek ki.

Szemerkenyi (2009, 56–58) magyarázatai hosszabban kifejtik a frazeologizmusok jelentését, nemcsak pontosítást adnak meg, hanem értelmezést is. Emellett egyedülálló módon a legelterjedtebb kifejezés alá gyűjtik a különféle változatokat. A következőkben csak a főbb kifejezéseket, illetve közmondásokat sorolom fel:

Ahol nyájas az anya, kényes a leánya; Amilyen az anya, olyan a lánya; Anyja után csiripel a veréb; Anyja után szalad a borjú; Az anyja hasában sem volt jobb dolga; Felmegy neki az anyja csizmája; Kiállaná már az anyja kínját is; Még a rossz anya is szereti jó lányát; Megfogta az anyját; Megszopta az anyját; Minden anyának szép a maga gyereke; Nem gyűjthet annyit a fősvény anya, amennyit a tékozló ifjú elpazarolhat; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát; Talán az anyja is elfelejtkezett róla; Vagyon anyja, de ki tudja, ki volt az apja.

A Szemerkenyininél található szócikkek nagy része a közmondások körébe tartozik, amelyek már jellegükben is eltérnek a Bárdosi által felsoroltaktól: azok más regisztret képviselnek. Az itt található közmondásoknál a szerző is feltünteti, hogy melyik régies és ritka – az általa felsorolt tizenöt fő közmondás közül hét régies, kilenc ritka, és öt mindkét csoportba sorolható, tehát nagy részük ma már nem tartozik a köznyelvi formulák közé. Ebben a kötetben találtam a formailag leginkább rögzített kifejezéseket, a közmondásokat. Ezek az egységek a nyelvtanítás során ritkán jelennek meg, hiszen a mai hétköznapi nyelvhasználatban való előfordulásuk viszonylag csekély. Továbbá az angol nyelvben ezekre a közmondásokra nem találtam megfelelő kifejezést (kettő kivételével: *Amilyen az anya,*

olyan a lánya; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát), így ezek a közmondások reália-frazeologizmusoknak tekinthetők.

Forgács (2003, 28–29) Magyar szólások és közmondások című könyvének példatára eltér a Szemerényi által felsorolt példáktól, de miként a következőkben látni fogjuk, van néhány olyan idevágó közmondás, amely mai magyar nyelvünkben is él:

(az) anyja lánya vki; az anyja szoknyáján ül vki; eladná az anyját (is) (vmiért) vki; (úgy megváltozik vki,) hogy az anyja sem ismerne rá; (úgy megver stb. vkit vki,) hogy az anyja sem ismerne rá; Anya csak egy van; Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; (Az) anyja (keserves) kínját!; (Az) ismétlés a tudás anyja; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!

Forgács a szókapcsolathoz tartozó összes vonzatot pontosan megjeleníti – ezzel a nem anyanyelvi beszélőket is segítve. A Szólások szótára (Bárdosi–Kiss 2005) a következő kifejezéseket sorolja fel:

anyám tyúkja; az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit; vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga; az anyja kötényébe kapaszkodik; vkinek az anyja lehetne; az anyja se(m) ismerne rá; (örökké) az anyja szoknyáján ül; elküld az anyjába vkit; magyar anya szült vkit (Bárdosi–Kiss 2005, 6)

Szintén Bárdosi és Kiss gondozásában jelent meg a Közmondások szótára (2011), amelyben az *anya* címszó alatt szintén számos mai szólást találunk azok rövid magyarázatával megtoldva:

A te anyád!; Anyám, borogass! (Anyám, add el a házat!); Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; Az anyád (az anyja) keservét!; Az anyád (az anyja) kinja (kínját)!; Az anyja!; Az anyja köcsögít!; Az anyját neki!; Maradtál volna az anyád hasában! (Maradt volna az anyja hasában!); Menj az anyád kinyába! (Menjen az anyja kinyába!); Mi az anyja kinyát akar?; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! (Bárdosi–Kiss 2011, 5–6)

Megfigyelhetjük, hogy a legtöbb kifejezés negatív hangvételű, valamint hogy sok közülük az *anyja kinja* szókapcsolat különféle alakulata.

Eöry (2007, 42) szótára inkább fogalomköri magyarázatot ad, a szóhoz kapcsolódó jelenségeket több oldalról is körbejárja, de közmondásokat is tartalmaz. Az *anya* szónál mindössze két közmondást jelenített meg: *Amilyen az anyja, olyan a lánya; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!* Bárdosi (2015) Frazeológiai etimológiai szótárában az előbb említett két közmondást egy kalap alá veszi, s két angol közmondással társítja: *As is the mother, so is her daughter; Like the mother, like the daughter* (Bárdosi 2015, 43). Ezen kívül még két szólást említ meg, melyekhez azonban nem ír angol nyelvű megfelelő: *Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; (vkinek) az anyja hasában sem volt jobb dolga* (uo. 43).

Az angol világnyelvi helyzete miatt nem meglepő, hogy immár számos magyar–angol vagy angol–magyar idiómaszótárt a kezünkbe vehetünk. A következőkben az ezekben megtalálható *anya* szóval kapcsolatos idiómákat sorolom fel, elsők a magyar kiadású kötetek példáit sorolva.

Makkai (1995, 228) amerikai idiómákat tartalmazó szótára egyetlen rövid szócikket tartalmaz, *tied to one's mother's apron strings* kifejezéssel.

Magay (2009) szólásszótára szintén egy szócikket tartalmaz: *the mother and father of sg* – a magyarázat szerint eklatáns példája valaminek, amit magyarul más szerkezettel fejezhetünk ki, például „minden fejfájások legerősebbike.”

Kövecses (2003, 417) Angol–magyar kifejezéstára szám szerint három kifejezést tartalmaz az *anya* (*mother*) szóval: *motherfucker; the mother of all sg; mother's boy*.

Nagy (2005) Magyar–angol idiómaszótárában az *anya* szóval kapcsolatos kifejezések alatt két fő szócikket találunk, melyek a szókapcsolatok különféle egyéb változatait is tartalmazzák:

- 1) *az anyja mindenit!* – *for goodness' sake!*; *what the devil!*; *dam it!*; *damn it!*; *for crying out loud!*; *what the heck is going on here?*; *what a bummer!*
- 2) *az anyja szoknyáján ül* – *he is mama's boy*; *he is under his mother's thumb*; *he is tied to his mother's apron strings*. Akkor használják, mikor valaki nem képes felnőni, illetve valaki (általában az anya vagy a feleség) még mindig túlzott kontrollt képes az illőre gyakorolni.

Az angol nyelvű szótárakban használatos *sth* és *sg* rövidítés a *something*, azaz a 'valami' rövidítése. Az 1975-ös Oxfordi Idiómaszótár szintén két szócikket tartalmaz:

- 1) *one's mother's etc. apron-strings* – bár az *apron-string* szó magyarul 'kötény-húr' jelentésű (webforditas.hu), állandósult szókapcsolat szintjén a kifejezés magyar megfelelője *az anyja szoknyáján ül*. Az angol kifejezés jelentése annyit tesz, mint 'kontrollálva lenni valaki által.'
- 2) *a mother's boy* – magyarul a legmegfelelőbb fordítás az *anya fia* vagy az *anyámasszony katonája*, mely két kifejezés más-más mögöttes tartalmat hordoz. Az *anya fia* kifejezés jelenthet pusztán hasonlóságot, pozitív felhanggal; míg az *anyámasszony katonája* már egy negatív konnotációjú szókapcsolat, mely arra utal, hogy valaki gyáva, gyámoltalan, pipogya alak. Érdekes, hogy az angolban az ilyen emberre mondják azt is, hogy *yellow belly* ('sárga pocak'), *candy ass* ('cukorsegg'), *gutless wonder* ('pipogya csoda'), *pecker ass* ('harkálysegg').

A Longman (1992) szótárban a szavak meghatározásán túl néhány állandósult kifejezést is találhatunk. Az *anya* (*mother*) szócikknél három kifejezés van (Longman 1992, 865):

- 1) *be told/learn something at one's mother's knee* – szabad fordításban annyit tesz, mint 'mond vagy tanul valamit az anyja térdénél.' A magyar állandósult kifejezések közül kettővel is rokonítható, mégpedig *az anyatejjel szívtam magamba*, és *az anyám szoknyája mellett tanultam valamit*, tehát már nagyon kicsi kortól ért hozzá az ember.
- 2) *every mother's son* – 'minden emberfia,' azaz egy csoportból minden egyes szóba jöhető tag. Érdekes különbség van pragmatikai szinten, ugyanis az angoloknál udvariatlannak hathat a használata, ezért ajánlják inkább kerülni, kivéve, ha humoros szándékkal használjuk (Longman 1979, 306).
- 3) *necessity is the mother of invention* – 'a szükség a feltalálás/találmányok anyja; a szükség találékonnyá tesz.' Arra utal, hogy a kreatív megoldások gyakran akkor születnek, mikor nehézségek támadnak, vagy ha az ember igazán akar valamit, akkor kitalálja a megoldást.

A Cambridge-i idiómaszótár (1998, 260–261) az előzőekhez képest valamivel több kifejezést tartalmaz, melyek a következők:

- 1) *Mother Nature* – *anyatermészet*, mely magyar nyelvünkben is megtalálható, bár az angol kissé eltérő konnotációval ruházza fel, a szótárban ugyanis az a magyarázat, hogy 'az erő, mely a természeti világot irányítja.'
- 2) *a mother lode of sth* – 'valamiből nagyon sok.' Magyarul ezt nem állandósult szókapcsolattal fejezzük ki.
- 3) *the mother of all sth* – a szótár magyarázata szerint 'extrém példája valaminek.'
- 4) *at your mother's knee* – olyan dolog, amelyet fiatal korában tanult az ember.
- 5) *Shall I be mother?* – akkor kérdezik, mikor fel kell szolgálniuk valamit (általában teát), de tálalni már nem akarják. A *mother* arra a személyre utal, aki mindent intéz ezzel kapcsolatban. Magyarul pl. a *Töltsék/Töltheték teát?* mondat felel meg ennek a kifejezésnek.

Az alábbi táblázatban (1. táblázat) összefoglalóan megjeleníttem a korábban felsorolt állandósult szókapcsolatokat, kifejezéseket, közhelyeket, közmondásokat, idiómákat. Az angol nyelvű szótárakból, illetve a frazeológiai szótárakból kigyűjtött kifejezéseket elsődlegesnek tekintettem; a magyar szótárakból a leggyakoribb alakokat vettem bele a táblázatba.¹ A hasonló jelentéssel bíró kifejezéseket egy cellán belül felsorolásszerűen jeleníttem meg, ezután azt jelölöm, hogy van-e angol megfelelője, s ha igen, mi az; továbbá az egyezés típusát is kifejtem. Az egyezések elnevezéseit Forgács (2007) munkájából vettem át. A csillaggal jelölt kifejezések magyar–angol kétnyelvű anyanyelvi beszélőktől gyűjtött adatok.

1. táblázat: az adatgyűjteményben szereplő, az *anya* (*mother*) szóhoz kapcsolható magyar és angol kifejezések, továbbá megfeleléseik típusa

	Magyar kifejezés	Angol kifejezés	Egyezés típusa
1.	<i>(örökké) az anyja szoknyáján ül az anyja kötényébe kapaszkodik</i>	<i>he is tied to his mother's apron strings one's mother's etc. apron-strings</i>	részleges ekvivalencia
2.	<i>anyja fia az anyja szoknyáján ül anyámasszony katonája</i>	<i>mother's boy he is mama's boy he is under his mother's thumb</i>	részleges megfelelés, funkcionális megfelelés lexikális megfelelés
3.	<i>az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit az anyatejjel szívtam magamba</i>	<i>be told/learn something at one's mother's knee at your mother's knee</i>	funkcionális ekvivalencia
4.	<i>vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga</i>	<i>good-for-nothing*</i>	részleges ekvivalencia
5.	<i>anyja lánya Amilyen az anyja, olyan a lánya. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! az anyjára ütött szakasztott anyja</i>	<i>Like the mother, like the daughter. Like mother, like daughter. As is the mother, so is her daughter.</i>	részleges ekvivalencia: formai eltérés
6.	<i>vkinek az anyja lehetne</i>	<i>She could be his/her mother.*</i>	lexikális megfelelés?
7.	<i>az anyja se(m) ismerne rá vkire</i>	<i>change beyond recognition*</i>	részleges ekvivalencia
8.	<i>elküld az anyjába vkit menj az anyád kínjába! az anyád (az anyja) kinja (kínját)! a te anyád! az anyád (az anyja) keservét! az anyja köcsögít! maradtál volna az anyád hasában! Mi az anyja kínját akar?</i>	<i>for goodness' sake! what the devil! dam it! damn it! for crying out loud! what a bummer! what the heck is going on here?</i>	részleges ekvivalencia: formai eltérés
9.	<i>magyar anya szült vkit</i>	-	zéró ekvivalencia
10.	<i>megszakadt, mint a hatos anya</i>	<i>dead on one's feet* bent over backwards*</i>	részleges ekvivalencia látszólagos ekvivalencia
11.	<i>(Az) ismétlés a tudás anyja.</i>	<i>Practice makes perfect.</i>	funkcionális megfelelés

¹ Az angol kifejezések értelmezésében nagy segítségemre volt az interneten elérhető *The Free Dictionary* by Farlex angol egynyelvű idiómaszótár: <https://www.thefreedictionary.com/> Letöltés ideje: 2019.05.13.

12.	<i>Anyám, borogass!</i> <i>Anyám, add el a házat!</i>	<i>Cor blimey!*</i> <i>I'll be damned!*</i> <i>I'll be a monkey's uncle!*</i>	funkcionális ekvivalencia
13.	<i>az anyja!</i> <i>az anyját neki!</i>	<i>Damn!*</i>	lexikális megfelelés
14.	<i>Anya csak egy van.</i>	<i>nearest and dearest*</i>	funkcionális ekvivalencia
15.	<i>Anyám, én nem ilyen lovat akartam!</i>	<i>This isn't what I signed up for.*</i> <i>(I'm gutted as) sick as a parrot.*</i>	lexikális megfelelés? funkcionális ekvivalencia
16.	(iskolapéldája / eklatáns példája vminek)	<i>the mother and father of sg</i> <i>the mother of all sth</i> <i>a mother lode of sth</i>	lexikális megfelelés
17.	<i>minden emberfia</i>	<i>every mother's son</i>	lexikális megfelelés
18.	<i>Szükség törvényt bont.</i>	<i>necessity is the mother of invention</i>	részleges ekvivalencia
19.	<i>anyatermészet</i>	<i>Mother Nature</i>	látszólagos ekvivalencia (?) / részleges ekvivalencia
20.	<i>Töltsek/Tölthetek teát?*</i>	<i>Shall I be mother?</i>	lexikális megfelelés

3.3. Eredmények

A felsorolt frazeologizmusok összességét illetően láthatjuk, hogy néhány esetben negatív konnotáció társul a kifejezéshez – akár a magyar, akár az angol megfelelőt nézzük: *anyámasszony katonája, elküld az anyjába, menj az anyád kínjába!, az anyja köcsögít! megszakadt, mint a hatos anya; for godness sake!, damn it!, what the heck is going on here?, motherfucker*. Valószínűsítem, hogy mivel nagyon közeli családi kapcsolatra utal, ezért húzódnak a kifejezések mögött ilyen erős érzelmek. Ezzel szemben persze pozitív konnotációt is felfedezhetünk, bár lényegesen kevesebbet: *az anyja emlőjéből szív magába valamit, az anyatejjel szívta magába, magyar anya szült valakit (reália), az anyja!, anya csak egy van, anyatermészet; be told/learn at one's mother's knee, necessity is the mother of invention, Mother Nature*. A többi kifejezés inkább semlegesnek tekinthető, illetve értelmezése helyzethez kötött lehet: *az anyjára ütött, Anyám, borogass!; Like the mother, like the daughter, the mother and father of sg, Shall I be mother?*

Az ekvivalencia-típusok részletezésére kitérve bemutatom a megadott kifejezések e két nyelvben fellelhető különbözőségeit és egyezéseit.

Az 1. megadott frazeologizmus mindkét nyelvnél idiómaként jelenik meg, azonban a képi tartalom eltérő, épp ezért funkcionális ekvivalenciáról beszélhetünk. A *he is tied to his mother's apron strings* jelentése annyit tesz, hogy 'valaki az anyja kötényéhez van kötve.' Míg a magyarban csak az egyik esetben jelenik meg *kötény*, a másik esetben *szoknya*. Megfigyelhetjük továbbá, hogy az angol kifejezésekben nem szerepel ige – a frazeologizmus helyhatározóval jelenik meg – ellentétben a magyarral, ahol mindkét kifejezésben megtalálható a cselekvő ige: az egyikben az *ül*, a másikban a *kapaszkodik*. Használatukat tekintve hasonló nyelvi regiszterben fordulnak elő; szintaktikai funkciójuk is hasonló. Jelentésük önállótlan, gyámoltalan alakra utal, aki erősen az anyja befolyása alatt áll. A 2. frazeologizmussal összekötve láthatjuk, hogy egy másik alak is megjelenik, hasonló funkciót hordozva, de más szintaktikai szerkezetben: *He is under his mother's thumb*, azaz 'az anyja uralma alatt áll.' Ez a kifejezés lekicsinylést sugall, gyámoltalan, pipogya alakra utal. Legérzékletesebb magyar megfelelője az *anyámasszony katonája*, mely azonban már nem idiómának számít, hanem lexikai kollokáció. Ide tartozik még a *mother's boy* és a *mama's*

boy is, melyek azonban eltérő funkcióval rendelkezhetnek: az angolban degradáló kifejezés, mely arra utal, hogy valaki az anyja uralma alatt áll (Cowie és mtsai 1975, 284); a magyarban azonban egyszerűen annyit jelez, hogy valaki nagyon sok mindenben hasonlít az anyjára (Bárdosi 2003, 13).

A 3. sorban található kifejezések a funkcionális ekvivalencia csoportjába tartoznak, mivel a kifejezések jelentése azonos, azonban a szó szerinti jelentés és a képi tartalom eltérő. Érdekesség, hogy a magyarban szintén az ige alakja hordozza magában a frazeologizmust (*az anyja emlőjéből szív/szop magába vmit; az anyatejjel szívtam magamba*), az angol viszont azt jeleníti meg, hogy a tanulási folyamat hol történt: *at one's/mother's knee* 'vki/az anyja térdénél.' A két kifejezést tekintve a magyar valahogy ősbibb, régiesebb benyomást kelt, míg az angol frazéma sokkal direktebb, konkrétabb.

A 4. helyen megjelenített magyar frazeologizmus arra utal, hogy valakinek soha nem volt olyan jó dolga, mint most, az angol kifejezés viszont arra, hogy az illető lusta és felelőtlen. Így az angolban van egy negatív konnotációja a nyelvi fordulatnak, ami a magyarban nem feltétlenül érződik. Szerkezetüket tekintve mindkettő közmondásnak tekinthető, mivel kompozicionálisak.

Egy következő nagyobb egység jelenik meg az 5. sor példáiban, mely az anya–lánya kapcsolatot jellemzi, csakúgy, mint korábban az anya–fia kapcsolatot. Az első szembevetendő különbség, hogy a magyarban valamivel több kifejezés létezik a kapcsolat minősítésére, mint az angolban, vagy mint korábban jelöltem az anya–fiú kapcsolat esetében. Formai eltérés természetesen eleve azért is van a magyar és az angol kifejezések között, mert másik nyelvcsaládba és másik nyelvtípusba tartoznak, így szinte lehetetlen formailag teljesen azonos példákat találnunk. Azonban két megfelelő igencsak hasonló: *Amilyen az anyja, olyan a lánya. Like the mother, so is her daughter*. Ezen túl a magyar kifejezések némileg árnyaltabbak, mint az angol nyelvben fellelhetők: szintén megjelenik az igével bővített kifejezés (*az anyjára ütött*) és a leginkább rögzített, közmondások szintjén lévő kifejezés (*Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!*). Használati színterük azonban hasonló, és az is érdekes, hogy ez esetben – ellentétben az anya–fiú viszonylattal – a kifejezés itt pozitív felhanggal is értelmezhető, mégpedig attól függően, hogy milyen helyzetben, milyen szituációban használják.

A 6. sorban szereplő kifejezéseknél (*vkinek az anyja lehetne – She could be his/her mother*) a megfelelést kérdőjellel jeleztem: a lexikális ekvivalencia a definíció szerint az egyik nyelvben megjelenő frazeologizmus mellé a másik nyelvben egyszerű vagy összetett lexémát társít. Itt azonban valamivel nagyobb egységről beszélhetünk, hiszen mondat szintű fordítással találkozunk, tehát csak szó szerinti megfelelője, mondhatni tükörfordítása a frazeologizmusnak. Erre az ekvivalenciatípusra a szakirodalomban egyelőre nem találtam megfelelő terminust.

A 7. frazeologizmus részleges ekvivalenciának tekinthető, mivel a tartalom, amit kifejeznek, ugyanaz, csupán formai eltérés van közöttük. A mögöttes tartalma azt sugallja, hogy valaki annyira megváltozik, hogy még az anyja sem ismerne rá, tehát drámai módon, felismerhetetlenül változik meg.

Szintén egy nagyobb egység következik a 8. sor példáiban, ahol – a mai köznyelvi helyzetet ismerve – visszafogott káromkodásokkal találkozhatunk. A már említett formai eltérés természetesen jelen esetben is megfigyelhető, érdekesebb azonban, hogy az angol kevésbé kapcsolja az anya (*mother*) szóhoz a felsorolt szitkozódásokat: a példák közül egyikben sem figyelhető meg! Ez vajon arra utal, hogy a magyar kulturális hagyományban sokkal szorosabb a kapcsolat az anya felé – természetesen a biológiai kapcsolaton túl. De akkor vajon miért szerepel ilyen nagy számú negatív kifejezésben? Ennek valószínűleg művelődéstörténeti okai vannak, amelyekre jelen tanulmány keretein belül nem térek ki.

Lássuk, milyen szavak kapcsolódnak a magyarban az *anya* szóhoz ebben a csoportban:

- 1) igei: *elküld (az anyjába), menj (az anyád kínjába), maradtál volna (az anyád hasában), (Mi az anyja kínját) akar?*;
- 2) főnévi: *kín, keserv, köcsögít.*

Az igei alakok az anyát mint az anyai méhet realizálják, tehát metonímiával van dolgunk, ami egyébként gyakori a frazeologizmusok körében. Ily módon azonban nem csoda, hogy az *anya* szó szerepel a felsorolt káromkodásokban, hiszen az anya az, aki kihordja és megszüli, majd felneveli gyermekét, ő ad életet neki. Ily módon egyből kapcsolódnak is a felsorolt főnévi alakokhoz, melyek a kinnal, keservvel társítják az anyához kapcsolódó kifejezéseket – hiszen az anyák általában kínok között, de legalábbis fájdalmas összehúzódságok segítségével hozzák világra gyermeküket. Nagy (2005) Idiomaszótára más kifejezéseket is hoz: *az anyja mindenit!, a mindenségit!, a csuda vigye el!, a teremtésit!, a keservit!, a nyavalya törje ki!, az ördögbe!, a fene egye meg!* – azonban sok ezek közül már kevésbé van jelen a köznyelvi használatban. Ide tartoznak még *az ég szerelmére!, az isten szerelmére!* felkiáltások is, melyek valamivel gyakoribbak Nagy példáinál.² Ezek között valóban sok olyan szerepel, amelyik nem tartalmazza az *anya* szót. Mivel bizalmas szóhasználatról van szó, használatukban tulajdonképpen csak árnyalatbeli eltérések vannak: más-más regiszterben jelenik meg *a nyavalya törje ki!* kifejezés, mint *az anyád kínját!* kifejezés. Az angol kifejezésekben a következők jelennek meg: *for goodness' sake!* 'az ég szerelmére', *damn it!* 'a fene egye meg! / a fene vigye el!', *what a bummer!* 'milyen gáz!', *what the heck is going on here?* 'mi a fene folyik itt?' (A leggyakoribb fordítási megfelelő itt a *fene* szó, amely általában szitkozódásokban fordul elő.) Láthatjuk, hogy az angol kevésbé kapcsolja ezeket a káromkodásokat az *anya* szóhoz, bár azt meg kell említeni, hogy ott is létezik ilyen szóösszetétel.

A következő idióma (9. példa) jellegzetesen zéró ekvivalenciával rendelkező kifejezés, hiszen népnév jelenik meg benne: derék, bátor emberre mondják az ilyet (Bárdosi 2003, 13).

A 10. frazeologizmust a szlengben valamely tevékenységben nagyon elfáradt emberre vonatkoztatva használják. Az angol *dead on one's feet* kifejezés ennél némileg „tovább megy”: olyankor mondják valakire, mikor már közel van ahhoz az állapothoz, hogy eszméletét veszti, összeomlik. Ezentúl akkor is használják, ha valaki már nem produktív. Magyarul gyakran használjuk erre az állapotra, hogy valaki *hullafáradt*. A *bent over backwards* kifejezés magyarul annyit tesz, hogy 'kezét-lábát töri igyekezetében.' Ez a kifejezés eltér a magyar jelentéstől, mely pusztán fáradtságra utal, tehát ez esetben látszólagos ekvivalenciáról beszélhetünk. Érdekeség, hogy az angolban a *láb (feet)* szó jelenik meg, s ez arra utalhat, hogy ha valaki nagyon fáradt, a lábain érzi először, hogy *alig bír megállni a lábán*.

A 11-es, igen népszerű frazeologizmusnál megfigyelhetjük azt, amit az eddig felsorolt kifejezéseknél általában: míg a magyar nyelvben fellelhető az *anya* szó, addig az angolban se híre, se hamva: a *practice makes perfect* közmondás megfelelője akár a 'gyakorlat teszi a mestert' magyar kifejezés is lehetne. A képi tartalom, a használati terület nagyon hasonló, csak a nyelvi formában van eltérés, ezért az ekvivalencia típusa funkcionális megfeleltetés.

A 12. sorban található *cor blimey!* felkiáltás az angol szlengben használatos, mikor valaki valami meglepőt vagy idegesítő dolgot tapasztal; ez a magyarral teljesen megegyező, azt leszámítva, hogy más képi tartalom jelenik meg; ezzel párhuzamosan az *I'll be a monkey's uncle!* akkor, ha valaki ámuldozik vagy meghökken valamin, tehát valamivel enyhébb kifejezés. Az *I'll be damned!* kissé ódivatú kifejezés, de ilyen téren rokonítható az *Anyám, add el a házat!* idiómával, amely talán még ritkábban jelenik meg a mai mindennapi társalgásokban. A 13. pontba tartozó kifejezések is rokoníthatók az előzőekkel, hiszen hasonlóképpen meglepődést, megdöbbenést fejeznek ki, bár ezeknél véleményem szerint

² Saját megítélés anyanyelvi kompetenciámra és a hétköznapi interakciókra támaszkodva.

gyakoribb a pozitív felhangú használat (*az anyja!, az anyját neki!*). Itt – mivel egyetlen szóból álló egyszerű lexéma az angol megfelelője – lexikális ekvivalenciáról beszélhetünk.

A 14. frazeologizmus-páros csak távolról rokonítható egymással, ezen kívül szó szerinti fordítása lehetséges a magyar közmondásnak. A megadott angol kifejezés a megfordíthatatlan binominálisok közé tartozik (Granger–Paquot 2008, 43): *nearest and dearest*, azaz szó szerint lefordítva 'a legközelebbiek és a legkedvesebbek,' tehát azok az emberek, akik a legközelebbi kapcsolatban állnak az adott személlyel. Ez a magyar *Anyá csak egy van* közmondással összehasonlítva egy sokkal tágabb kört foglal magába, hiszen a magyar kifejezés az anya egyedüliségét, pótolhatatlanságát hangoztatja. Itt valószínűsíthetően funkcionális frazeologizmusról beszélhetünk, habár az angol kifejezést más regiszterben használják, mint a magyar megfelelőjét, mégis talán ez áll hozzá a legközelebb.

A 15. sorban feltüntetett magyar frazeologizmussal a mai magyar nyelvben már igen ritkán találkozhatunk. Helyette gyakrabban halljuk a következőket: *én nem erre a lóra tettem; én nem erre fizettem be.*³ Az angol kifejezések közül a *This isn't what I signed up for* is inkább az utóbb írt két példával rokonítható, azonban ez nem nagyon tekinthető frazeologizmusnak – itt ugyanazzal az esettel találkozhatunk, mint a 6. pontban említett megfelelőknél: létezik ugyan megfelelője a másik nyelvben, azonban az nem frazeologizmus, sem pedig egyszerű vagy összetett lexéma. Így ez a megfelelési típus szintén kérdőjelet kap. A másik angol nyelvű frazéma az (*I'm gutted as*) *sick as a parrot* nagyon csalódott vagy levert emberre utal, tehát láthatjuk, hogy a képi tartalom meglehetősen eltérő a két nyelvben.

Valódi lexikális megfeleléssel találkozhatunk a 16. példában, csak éppenséggel az angol frazeologizmusoknak a magyarban van lexikális megfelelője egy összetett lexéma képében: valaminek az eklatáns példája, pl. *After his heavy drinking the night before, he woke up with the mother and father of all headaches* (Magay 2009, 227) – 'az előző éjszakai italozás után minden idők legerősebb fejfájásával ébredt' (ford. Juhász). Itt tehát a magyarban egy nagy mértékben variábilis kifejezéssel van dolgunk, míg az angol a szórendi kötöttség miatt egy valamivel letisztultabb, könnyebben megfogható szerkezetet kínál.

A következő példában csak az angol kifejezés tartalmazza az *anya* szót. Kiterjesztésében hasonló hatókörrel bír a 17. sorban megjelenített két példa, egy adott csoporton belüli összes tagot számlálja, ha használjuk: *minden emberfia – every mother's son* 'minden anya fia'. Itt azonban a magyar megfelelő nem tekinthető frazémának, hanem összetett lexémának, tehát lexikális megfelelésről van szó. Gyakoriságuk eltérő, hiszen a magyarban inkább azt a szókapcsolatot használjuk, hogy *mindenki (vkik) közül(ük)*.

A *Szükség törvényt bont* kifejezés (18. példa) egy nagyon gyakori közhelyünk, melyet akkor használunk, amikor mentséget próbálunk találni egy kellemetlen cselekedetünkre. Angol nyelvi megfelelőjében találkozunk az *anya* szóval: *necessity is the mother of invention*, azaz 'a szükség a találmányok anyja.' Itt a képi tartalom némileg eltérő, hiszen a jó gondolatokhoz, ötletekhez, innovációkhoz kapcsolja a kifejezést, ellentétben a magyarral, ahol a szigorú, néha kellemetlen, de annál inkább fontos törvénykezéshez. Míg az angol itt felépít, addig a magyar valamit ledönt ebben a metaforikus kapcsolatban. Az embernek, ha igazán szüksége van valamire, ki fogja találni, hogyan oldja meg, ez szüli a kreatív ötleteket – hirdeti az angol közmondás. Míg a magyar ezzel a kifejezéssel felhatalmaz arra, hogy ha szükséges, meg kell szegnünk a törvényeket a jó (?) cél érdekében. Ezen jelentős árnyalatnyi különbség miatt a részleges ekvivalencia típusába sorolható.

A 19. példa azért került be a listába, mert az angol kifejezés tartalmazza a *mother* szót. A nyelv sajátosságai miatt e frazeologizmust külön írják és nagybetűkkel: *Mother Nature* (anyatermészet). A Cambridge-i Idiómaszótár meghatározása szerint ez az az erő, amely irányítja a természeti világot. Magyar megfelelője a hagyományos frazeológiában nem tartozna bele a csoportba, ám a Granger és Paquot által kidolgozott szemlélet szerint a

³ Saját megítélés anyanyelvi kompetenciámra és hétköznapi interakciós tapasztalataimra támaszkodva

referenciális frazémák körébe tartozik (lásd 2. táblázat). Emiatt a hagyományos megközelítésben ez a frazéma-pár a lexikális ekvivalencia típusába tartozik, a Granger és Paquot által képviselt nézetben azonban a részleges megfelelés típusába.

2. táblázat: a frazeológiai spektrum (Granger–Paquot 2008: 42)

Frazémák		
Referenciális funkció	Szövegkohéziós funkció	Kommunikatív funkció
<i>Referenciális frazémák</i>	<i>Szövegkohéziós frazémák</i>	<i>Kommunikatív frazémák</i>
(Lexikai) kollokációk Idiómák Megmásíthatatlan bi- és tri-nominálisok Hasonlatok Összetételek, összetett szavak Igekötők Grammatikai kollokációk	Komplex prepozíciók, előjárók Komplex kötőelemek Összekötő határozószók Tagmondatszerű kezdemények	Beszédaktus-formulák Szemléltető formulák (benn a szemléltető mondatkezdemények) Közmondások és közmondás-töredékek Közhelyek Szlogenek Idiomatikus mondatok Idézetek

Az utolsó (20.) példa egy jellegzetesen angol kifejezés, mely erősen kötődik az angolszász kultúrkör egy igen ismert eleméhez, a (délutáni) teázáshoz. Az imént említett Cambridge-i Idiómaszótár szerint ez az idióma brit és ausztrál körökben a humoros megnyilvánulások közé tartozik, és szó szerinti jelentése körülbelül az lenne, hogy *Töltsek/Tölthetek teát?*⁴ A szótár meghatározása szerint ezentúl minden olyan helyzetben lehet használni, amikor valaki felszolgál valamilyen ételt vagy italt. A megfelelés típusát tekintve a lexikális megfelelések közé tartozik. Véleményem szerint ez a kifejezés az angol körökben az egyik leghasznosabb, amit az ember a nyelvtanulás akár korai szakaszában megtanulhat, főként ha szándékozik hosszabb-rövidebb időre elutazni a célországba, vagy vannak angolszász területről érkezett ismerősei.

4. Összefoglalás

Az egyik legfőbb jelenség, amit megfigyelhettünk, hogy a magyar frazeologizmusokban sokkal többször szerepel igei alak, mint az angol frazeologizmusokban; illetve, hogy az 'anya' jelentésű szóval kapcsolatos kifejezések jóval nagyobb számban vannak jelen a magyar káromkodásokban, mint az angolban. A másik érdekesség, hogy a felsorolt példák között a magyarban valamivel gyakrabban fordulnak elő valódi közmondások. Megfigyelhető továbbá az is, hogy míg a magyar nyelv dúskál az *anya* szót tartalmazó kifejezésekben, addig az angol kevésbé – legtöbbször valamilyen más képi tartalommal fejezi ki a hasonló jelentéstartalmat. Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt magyar frazeologizmusok között sok olyan van, amely a mai köznyelvben már viszonylag ritkán használatos. Teljes ekvivalenciára nem találtam példát, de ez annak tudható be, hogy két alapjaiban eltérő nyelvvel van dolgunk. Tanulságosan érdekes kutatásokat lehetne folytatni a témában a magyarhoz viszonylag közel álló rokon nyelvekkel, például a manysival vagy a finnel; továbbá a magyarhoz areálisan közel álló nyelvekkel, mint a némettel vagy a környező szláv nyelvekkel.

Mi az idiómák, a frazeologizmusok és az egyéb egységek nyelvtanításban való megjelenésének a haszna? Az, hogy a nyelvtanulók egy olyan eszközkészletet kapnak a

⁴ Ez az információ magyar–angol kétnyelvű adatközlőmtől származik.

kezükbe, amivel magabiztosabban boldogulhatnak a nyelv használata során, időt nyerhetnek a gondolkodásra, mindezen túl akár elismerést is az anyanyelvi beszélők részéről, hiszen az idiomatikusság magasabb fokán álló egységeket általában nem az elsők között tanulják meg a diákok. A nyelvtanulás kezdetén persze még az egyszerűbb, kompozicionálisabb összetételek tanítására érdemes fektetni a hangsúlyt, egy bizonyos nyelvi szinten túl azonban már bátran meg lehet ismertetni a tanulókat az itt tárgyalt bonyolultabb egységekkel. Emellett érdemes átadni nekik azt az információt is, hogy milyen helyzetekben használhatják őket, például szituációs gyakorlatok segítségével, ami a szókincs bővítésén túl kreatívan fejleszti kommunikatív és problémamegoldó készségeiket is. Ezen túlmenően a kifejezéseknek nagy szerepük van a kultúránkhoz kötődő, nyelvünkben kifejeződő képi világ megismertetésében is.

Irodalom

- Albert Sándor 2013. Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. In: Bárdosi, Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–23.
- Andrić, Edit 2018. A kontrasztív frazeológiai kutatások alkalmazott nyelvészeti hozadéka. In: *Hungarológiai Közlemények* 2018/1. 15–29.
- Balogh Kata 2003. *A helyzetmondatok a nyelvtanításban*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Magyar tudomány napja.
- Bárdos Jenő (szerk.) 2002. *Az idegen nyelvi mérés és értékelés elmélete és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos 2013. Reáliák a frazeológiában. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.): *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 39–46.
- Bárdosi Vilmos 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Frazeológiai etimológiai szótár. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. *Szólások*. 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2011. *Közmondások*. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Berényi Mária 2000. Kontrasztív szemlélet a magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Hungarológia Évkönyv* 1: 107–112.
- Budai László 2006. Lehet-e új életet lehelni a kontrasztív elemzésbe? *Modern Nyelvoktatás* XII/2: 4–15.
- Budai László 2013. Merjünk támaszkodni az anyanyelvünkre! *Modern Nyelvoktatás* XIX/4: 47–56.
- Cambridge International Dictionary of Idioms* 1998.
- Cowie, Anthony Paul – Mackin, Ronald – McCaig, Isabel R. (eds.) 1975. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*. Oxford: Oxford University Press.
- Császari Éva 2013. Angyal és ördög a magyar és a szlovák frazeológiai kapcsolatokban. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 47–52.
- Dóla Mónika 2016. *Tettek, szavak, szabályok*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Dörnyei Zoltán 2006. Individual differences in second language acquisition. In: *AILA Review* 19: 42–68.
- Drahota-Szabó Erzsébet 2018. A frazeologizmusok explicit oktatása a kontrasztív frazeológia módszerével. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute sro. 9–19.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Értelmezések, példamondatok, szinonímák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve. Budapest: Tinta Kiadó.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Granger, Sylviane – Paquot, Magali 2008. Disentangling the phraseological web. In: Granger, Sylviane – Meunier, Fanny (eds): *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 27–49.
- Irujo, Suzanne 1993. *Steering Clear: Avoidance in the Production of Idioms*. Stuttgart: IRAL.
- Kiefer Ferenc 1999. A helyzetmondattal. In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, Szombathely, 1998. ápr. 16–18. Szombathely: BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 37–49.
- Kovács Marietta 2015. *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe Európai Unió kontextusban*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kövecses Zoltán 2003. *Angol–magyar kifejezéstár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex.
- Longman Dictionary of English Language and Culture* 1992.
- Longman Dictionary of English Idioms*. 1979. Bath: The Pitman Press.
- Magay Tamás 2009. *Angol–magyar szólásszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Makkai, Adam 1995. *A Dictionary of American Idioms*. Budapest: International House Budapest.
- Maticsák Sándor 1997. Magyar–finn kontrasztív nyelvészeti kutatások. In: Erdős Katalin – Hegedűs Rita – Körösi Zoltánné (szerk.): *Hungarológia* 9. (Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek, Budapest) 133–142.
- Nagy György 2005. *Magyar–angol idiómaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nikolov Marianne – Ottó István 2006. A nyelvi előkészítő évfolyam. Az első tanév eredményei német és angol nyelvből. In: *Iskolakultúra* 2006/5: 49–67.
- Nikolov Marianne – Vigh Tibor 2012. Az idegen nyelvek tanulásának eredményessége. In: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 241–288.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. In: *IRAL* 10/3: 209–231.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szűcs Tibor 1999. *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében)*. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szűcs Tibor 2005. Kontrasztok a nyelvten és a szókincs együttesében. In: Nádor Orsolya (főszerk.): *THL2 (A magyar nyelv és kultúra oktatásának szakfolyóirata)*: 2005/1: 7–21.

Juhász, Alexandra

Contrastive analysis of Hungarian and English phraseological units containing the word 'mother'

In the paper I present a contrastive analysis of Hungarian and English phraseological units containing the word 'mother', and I outline the benefits of these units for second language teaching. My main target is to reveal the compliance of the collected expressions on the semantical level through phraseological connections. Since the expressions under investigation „relay (...) generally applicable observations, facts of life, social values, (and) cultural experiences” (Császári 2013, 47), the exploration of the semantic motivation behind them may be extremely useful for language learners in reconstructing two (or more) cultural systems. In language learning, linguistically expressed cultural elements such as the ones analyzed in this paper may play a major role in the way students perceive the target language and the target language community whose world view such phraseological units offer a glimpse into.

IV. ISMERTETŐK

Magyarnyelv-tanári segédkönyvek

KRE BTK & L'Harmattan Kiadó, 2018–2019.

A magyar nyelv tanítása külön szakma – ezt nem szokás megkérdőjelezni. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara (KRE BTK) által kiadott, a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent-megjelenő tanári segédkönyvsorozat amellel tesz tanúbizonytságot, amit a szakma már majdnem három évszázada tud, szakmai berkeken kívül olykor mégis bizonygatásra szorul: hogy a magyar mint idegen nyelv (és/vagy mint környezetnyelv, illetve és/vagy mint származásnyelv) és a magyar mint anyanyelv tanítása is két önálló szakma. Hatékony, sikeres művelésükhöz más-más ismeretekre, szemléletre és tananyagokra, illetve más-más tudással, megközelítéssel és attitűddel rendelkező szakemberekre van szükség.

A sorozatszerkesztő Nádor Orsolya *Előszavában* rámutat, hogy a magyar mint idegen nyelv / környezetnyelv / származásnyelv (az egyszerűség kedvéért: MID) tanítása csak akkor lehet sikeres – vagy még szigorúbban fogalmazva: csak akkor maradhat fenn –, ha megmarad a magas színvonalú MID-tanárképzés. Ez a szakma felelőssége. Úgy vélem, a sorozat elsődleges célja ebben ragadható meg: korszerű formában, a jelen kihívásainak megfelelően összegyűjteni és hozzáférhetővé tenni a szakma egyedi specifikumait. Egyrészt azért, hogy egyértelműen látsszék, mitől tekintendő önálló szakmának a MID-tanítás, másrészt pedig azért, hogy az ilyen jellegű képzésben részt vevő hallgatók gyakorlati segítséget kapjanak ismereteik, tudásuk rendszerezéséhez.

A sorozat abból az indítatásból született, hogy a KRE és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola együttműködésének eredményeként elindult egy két féléves *magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus továbbképzés*, és a programot kidolgozó intézmények szerettek volna hallgatóik számára olyan, könnyen elérhető tananyagot biztosítani, amelyek tartalmazzák a program egyes tantárgyainak legfontosabb tudnivalóit. A szerkesztők a könyvek megjelenését és formátumát is erre a célra szabták: a sorozat minden tagja online elérhető és letölthető a KRE BTK honlapjáról,¹ a könyvek A5-ös méretezésű „zsebkönyvek”, az ismeretanyag válogatása, súlypontozása és elrendezése, a tananyag megértését ellenőrző és annak továbbgondolására készítő kérdések, feladatok, valamint az önellenőrző tesztek pedig elősegítik a tananyag feldolgozását, a tudás elmélyítését és az önértékelést, azaz az önálló tanulást.

A sorozatnak eddig tizennégy kötete jelent meg online és könyv formájában: az egyes kötetek a szakma széles spektrumából merítenek a leíró grammatikától a kiejtés fejlesztésén és az interkulturális pragmatikán át a nyelvtudás méréséig. A következőkben ezeket ismertetem, terjedelmi okokból többnyire áttekintő jelleggel, helyenként egy-két részletet kiemelve – nem feltétlenül a megjelenés időrendjében haladva, hanem inkább a szakterületi felosztást követve.

A szakma bevezető-alapozó ismereteit Nádor Orsolya *Tanított (anya)nyelvünk* című kötete tartalmazza, amelynek fő témakörei a magyar mint idegen nyelv fogalma és tipológiája, a fogalom körül kialakult tudományos diskurzus, a MID oktatástörténete, külföldi és belföldi intézményrendszere, infrastruktúrája és módszerei. Az ide kapcsolódó amúgy nem feltétlenül szórakoztató, de annál fontosabb adathalmazt a szerző nemcsak közérthető, de kifejezetten olvasmányos formában mutatja be, ami nem utolsó sorban a kutató sokéves – többek között tan- és szakkönyvírói – tapasztalatának és a gördülékeny, könnyed megfogalmazásnak

¹ <http://www.kre.hu/nyelvetan/index.php/hungarologiai-kutatocsoport/magyarnyelv-tanari-segedkoenyvek>

köszönhető. Az utolsó nagy fejezet a MID-del szoros, de nem egyértelműen tisztázott viszonyban álló hungarológia (és magyarságtudomány) fogalmát és intézményrendszerét mutatja be, és azt az álláspontot támogatja, miszerint a hungarológia inkább nézőpont, mintsem egy tárgyában és módszereiben egységes független (elméleti vagy alkalmazott) diszciplína.

A magyar grammatikával négy kötet foglalkozik, mindegyik más-más szempontból közelítve a nyelvtanhoz. Az első kötetet Balogh Judit írta *Leíró grammatikai ismeretek* címmel. Noha az alcím a magyar mint idegen nyelv szakos hallgatókat jelöli meg célcsoportként, a kötet szemléletében a magyar közoktatásban alkalmazott iskolai nyelvtan alapját nyújtó hagyományos grammatikához áll közel (ld. pl. Keszler 2000). Ezt a megközelítést igazolhatják a kárpátaljai magyartanárképzés igényei.

Megközelítésében sokkal inkább idegen nyelvi H. Varga Márta és Hegedűs Rita kötete: ezek az írások erőteljesebben érvényesítik az idegennyelv-oktatásban elengedhetetlen külső szemléletmódot. Mindkét könyv (H. Varga Márta: *Segédlet a nyelvi formák és grammatikai funkciók tanulmányozásához*, Hegedűs Rita: *Élő magyar grammatika – a nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése*) funkcionális szemlélettel tekint a nyelvi jelenségekre. Ebben a szemléletben a nyelvtan nem merül ki a formák, a „szabályok” és a „kivételek” leírásában, illetve nem az a célja, hogy statikus formális kategóriákat hozzon létre: sokkal inkább arra irányul, hogy feltárja, milyen (szemantikai) tartalmak hogyan, milyen nyelvi formá(k)ban fejeződnek ki az adott nyelven, és hogy ezek a funkció–forma párosítások hogyan függenek össze egymással, hogyan működnek és alakulnak a nyelvhasználat dinamikus rendszerében.

Ez a megközelítés képezi az alapját az 1970-es/80-as években jelentkező, az elmúlt két-három évtizedben a magyar mint idegennyelv-oktatásban is egyre jobban érvényesülő kommunikatív szemléletnek – mind a nyelvoktatás, mind a nyelvtudásmérés gyakorlatát tekintve. Korunk nyelvtanulásának célképzetéhez, a kommunikatív kompetenciának (Hymes 1972, Canale és Swain 1982) az elsajátításához elengedhetetlen, hogy a tanuló ne csak a nyelv klasszikus értelemben vett két részrendszeréről tanuljon – vagyis ismerje az elemeket (lexémákat, morfémákat) és a szabályokat (grammatikát) –, hanem arról is, hogy ezek hogyan vesznek részt a nyelvi kifejezésben, a nyelvi fogalomalkotásban, a nyelv tényleges, időben és térben folytonosan változó és változatos használatában. A korszerű MID-tanítás azon igényét, hogy külső szemléletű, összevető jellegű nyelvreírásra támaszkodjon, amely alapot nyújthat a kommunikatív kompetencia alkompetenciáinak fejlesztéséhez (lingvisztikai kompetencia, pragmatikai vagy beszédaktus-kompetencia, szocio-kulturális kompetencia, diskurzus-kompetencia, stratégia kompetencia – vö. Celce-Murcia és munkatársai 1995), a funkcionális szemléletű nyelvreírás képes biztosítani.

A magyartanár emellett sokszor szembesülhet olyan jellegű kérdésekkel is, amelyeknek megválaszolásához nyelvtörténeti ismeretekre van szükség. Ehhez nyújt segítséget Oszkó Beatrix *Nyelvtörténet dióhéjban magyar mint idegen nyelv tanároknak* című könyve. A kötet olyan kérdésekben segíti eligazodni a magyartanárokat, mint a nyitótövek vagy az *é* és az *i* sajátos szerepe a hangrendi illeszkedésben (ti. hogy „áteresztik” magukon a harmóniát), a toldalékok eredete, vagy éppen a magyar nyelv rokonsága (a nyelv tudományos vizsgálatában vitathatatlan az uráli-finnugor nyelvrokonság), emellett általános képet ad többek között a nyelvi változásról (annak okairól és folyamatairól), a magyar szókészlet összetételéről, a nyelvemlékeinkről, a helyesírásunk történetéről, és hasznos internetes oldalakra kalauzolja el az olvasót (pl. *Madártávlatból*, *Uralonet*, *Új Magyar Etimológiai Szótár*, magyar nyelvtörténeti korpuszok).

A magyar szókészlet, pontosabban a lexikológia és a lexikográfia a témája Fóris Ágota könyvének, melynek címe: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak*. A fent említett leíró nyelvtan mellett talán ez a sorozatnak a másik olyan darabja, amely nem érvényesíti specifikusan a magyar mint idegen nyelvi szemléletet, hanem

inkább általánosabb érvénnyel íródott. A kötet lexikológiai és lexikográfiai alapismereteket nyújt, bevezet a szótárkészítés és szótárhasználat kérdéseibe, és ismeretekkel szolgál a magyar nyelvű és magyar kiadású szótárakról. Mindazonáltal jó kiinduló alap lehet ahhoz, hogy a magyartanárok szakszerű segítséget tudjanak nyújtani diákjaiknak a könyvalapú és online szótárak használatához.

A sorozat három kötete foglalkozik a nyelv és a nyelvhasználat, valamint a társadalom és a kultúra összefüggéseivel. A Kontra Miklós által összeállított *Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit: Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről* című kötet szociolingvisztikai szempontból közelít a nyelv, illetve a különféle nyelvi megformálási módok szocio-kulturális beágyazottságához, az egyes kifejezésmódok társas-nyelvhasználati értékéhez, kulturális terheltiségéhez, interpretációjához, esetleges konnotációihoz, különös tekintettel a nyelvváltozatok közötti eltérésekre – például hogy egy felszólításban a *már* milyen eltérő stilisztikai értékkel, hatással bír például Budapesten vagy Újfehértón. A nyelvi közlés megformálása során a nyelvhasználó – a nyelvtanuló pedig fokozottan – nemcsak nyelvtani vagy lexikális természetű hibákat véthet, hanem szociopragmatikai és pragmalingvisztikai jellegűeket is, és ez utóbbiaknak a megítélése a tantermen kívül (ha nem azon belül is) súlyosabb lehet, akár hátrányos helyzetbe is hozhatja az embert. A nyelv nem vagy nem csupán elemek tárháza vagy szabályok rendszere, hanem szokásrendszer (is), és a magyar mint idegen nyelv tanárának arra is fel kell készíteni a diákjait, hogy a különféle nyelvhasználati kontextusokban, közlési helyzetekben mely nyelvi formáknak milyen nyelvhasználati értéke van az adott kulturális kódrendszerben.

Csontos Nóra és Dér Csilla Ilona kötetükben (*Pragmatika a magyar mint idegen nyelv* oktatásában) szintén társadalmi és kulturális – és nem utolsó sorban kognitív – beágyazottságában vizsgálják a (magyar) nyelvet, a (magyar) nyelvi tevékenységet. Ismertetik a pragmatikának a nyelvoktatás szempontjából legfontosabb fogalmait és elméleteit: pl. nyelvhasználati kontextus, diskurzustípusok, társalgási szabályok, implikátúra, beszédaktus-elmélet, nyelvi udvariasság, és betekintést engednek a magyar nyelvhasználat ilyen jellegű – sokszor éppen a magyar mint idegen nyelvi szempontokat szem előtt tartó – kiterjedt kutatásába, kutatási eredményeibe is. Ezek az ismeretek fontos alapját képezik a fent említett kommunikatív kompetencia pragmatikai részének fejlesztéséhez: a sikeres kommunikáció érdekében a nyelvhasználó tanulónak nemcsak „nyelvileg helyes”, hanem kontextuálisan helyénvaló, az elérni kívánt kommunikációs szándékot sikeresen megvalósító megnyilatkozásokat kell tudna létrehozni, és hallgatóként/címzettként tudnia kell a felé intézett közléseket ilyen értelemben is értenie, értelmeznie.

Hasonló indítatásból, de más megközelítéssel mutatja be nyelv és kultúra összefüggéseit Holló Dorottya *Kultúra és interkulturalitás a nyelvórán* című kötete. A könyv célja egyfelől az, hogy bemutassa a (magyar) nyelv és kultúra integrált oktatásának lehetőségeit és ezáltal növelhető legyen a diákok motivációja, másfelől az, hogy erre építve a tanárok lehetőséget tudjanak biztosítani oktatási gyakorlatuk során ahhoz, hogy minél jobban fejlődhessen a tanulók (szocio-)kulturális és interkulturális kompetenciája, és ezáltal sikeresebb nyelvhasználókká váljanak. A könyv tárgyalja a(z inter)kulturális kompetencia összetevőit (ismeretek, attitűdök, készségek), és konkrét – akár a tanórán is alkalmazható – feladatokkal, ötletekkel szolgál a fejlesztéshez.

A módszertani jellegű kötetek közül a Nádor Orsolya írta-szerkesztette *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek* című könyv történeti áttekintést nyújt az idegennyelv-oktatás módszereiről, különös tekintettel a magyar mint idegen nyelv tanításában (régén és/vagy ma) alkalmazott módszerekre. A kötet célja, hogy a több szerző által is (pl. Bárdos 1997, Medgyes 1995, Erdei 2002, Nádor 2002) tárgyalt nyelvpedagógia-történeti állomásokat a MID szempontjai szerint szelektálva és szintetizálva, egy helyen mutassa be.

Külön kötet foglalkozik a kiejtés fejlesztésével a MID-ben. A sorozat *A magyar kiejtés tanításának elmélete és gyakorlata* című kötetének Gyöngyösi Livia, Kampó Ildikó és M. Pintér Tibor a szerzője. A könyv elsősorban a beszédhangokkal foglalkozik, érdemes volna azonban egyéb, prozódiai jelenségeket is tárgyalni: pl. a hangsúlyviszonyokat a mondatban – különös tekintettel a szórendre és a mondat információs szerkezetére, vagy lehetne mélyebben foglalkozni az intonációval, a szünettartással és a ritmikával is. A szerzők célja mindenesetre az volt, hogy gyakorlati útmutatással és rengeteg ötlettel segítsék a MID-tanárok munkáját abban, hogy minél szívesebben és hatékonyabban segíthessék tanulóikat a hallás–beszéd–írás összefüggéseinek megértésében és a magyar standard nyelvváltozat kiejtésének elsajátításában.

Kovács Tünde *Nyelvi játékok* című segédkönyve azzal a céllal íródott, hogy minél több módszertani eszközzel, ötlettel, gyakorlattal szolgáljon a nyelvtanároknak, hogy – a kommunikatív nyelvoktatásból is ismerős, tágran értelmezett – „nyelvi játék” eljárással elősegítsék a tananyag többcsatornás megközelítését, a hatékony tanulást (észrevétel, megértés, bevésés, alkalmazás), a tanuláshoz való pozitív attitűd formálását, a tanulói motiváció fenntartását. A gyakorlatok némelyike a produktív (beszéd, írás), mások a receptív készségek (hallott és olvasott szövegek értése) fejlesztésében használható, egyes feladatok a lexikára vagy a grammatikára, mások a kiejtésre vagy a kommunikációs készségekre irányulnak, van feladat, amely a vizuális, és van, amelyik az auditív vagy éppen a kinezetikus típusú tanulásra alapoz. A feladatok közt többek között szerepelnek mozgásos játékok, társasjátékok, kártyajátékok és infokommunikációs alkalmazások. A kötetnek nemcsak az a célja, hogy színes tárházat kínáljon a nyelvi játékoknak mint nyelvtanítási technikának, hanem az is, hogy elősegítse, hogy a tanárjelöltek képesek legyenek ezekből tudatosan választani, illetve az adott feladatokat képesek legyenek testre szabni az aktuális igényeknek megfelelően – elsősorban a tanítási-fejlesztési célok és a tanulók egyéni változóinak tükrében (korcsoport, nyelvtudási szint, érdeklődési kör, habitus stb.). Ezt a célt esetleg jobban szolgálta volna a gyakorlatoknak egy strukturáltabb elrendezése, például a fejlesztési célok, a nyelvi szintek, a munkaformák tekintetében, vagy abból a szempontból, hogy a tanulási folyamat, illetve az óraszervezés mely pontján alkalmazhatók ideálisan.

A sorozat egyik érdekessége – különösen a magyar írásrendszert nem ismerő, illetve olvasni-írni tanuló MID-diákok miatt – a Schmidt Ildikó tollából született kötet, melynek címe: *A magyar írás és olvasás tanítása – az alfabetizálás folyamata*. Magyartanárként különösen fontos ismerni az olvasás és az írás pszicholingvisztikai jellemzőit, folyamatait – tekintve, hogy a szövegértés és a szövegalkotás kulcskompetencia; a jó szövegértés, az információ hatékony feldolgozása a mindennapok sikerének kulcsa mind a kommunikációban, mind tanulásban –, de olyan tanulók esetében, akik most tanulnak (egy adott kódrendszerben) írni és olvasni, a tanárnak tisztában kell lennie az alfabetizálás folyamatával és az ide kapcsolódó fejlesztési feladatokkal és lehetőségekkel is. A kötet nemcsak elméleti megalapozást nyújt mindehhez, hanem módszertani háttérrel is biztosít az olvasás- és írástanításhoz, illetve a kialakítandó készségek fejlesztéséhez.

A sorozat legutóbb megjelent darabja a nyelvtudás mérésével és értékelésével foglalkozik. *A Mérés és értékelés: magyar mint idegen nyelv* című kötet szerzői M. Pintér Tibor és Wéber Katalin. A könyv meghatározza a nyelvtudás fogalmát, bemutatja a magyarországi nyelvvizsgáztatás jogi háttérét, rendszerét és a főbb nyelvi vizsgákat, és tárgyalja – a Közös Európai Referenciakeret alapján – a nyelvtudásnak a nyelvvizsgán mért készségeit és szintjeit. A MID-tanárok szempontjából különösen hasznos, hogy a szerzők részletesen tárgyalják az ECL nyelvvizsgát (a teszttípusoktól a vizsgáztatási gyakorlaton át az értékelésig) – nemcsak azért, mert magyar mint idegen nyelvből lehet ECL-nyelvvizsgát tenni, amire fel lehet készíteni a tanulókat, hanem azért is, mert a jó gyakorlat leírása támpontokat és ötleteket adhat a tanároknak diákjaik nyelvtudásának kommunikatív

teszteléséhez, valamint tesztjeik értékeléséhez és továbbfejlesztéséhez. Érdemes volna egy további kötetben foglalkozni a mérés és értékelés egyéb formáival is, amelyek szintén relevánsak a MID-tanításban: úgy például, mint a diagnosztikus és a folyamatértékelés.

A sorozat összességében tehát egyrészt közvetlen célokat szolgál a kiadó KRE számára, amennyiben hasznos tanulási segédletet nyújt az intézmény programjában részt vevő hallgatóknak azzal, hogy szelektálja és rendszerezi, összegzi és súlypontozza a legfontosabb szakmai ismereteket a MID-ben, ráadásul segíti a tananyag (akár önálló) feldolgozását ellenőrző és továbbgondoló feladatokkal, tesztekkel, tippekkel, tanácsokkal és ötletekkel. Másrészt – mivel bárki számára szabadon hozzáférhető – más intézmények és gyakorló tanárok is jól használhatják. Ugyanakkor nagyon fontos közvetett célt is szolgál azáltal, hogy megmutatja: a MID-tanítás külön szakma és sajátos kutatási terület, amelynek műveléséhez elengedhetetlen a speciális tudással rendelkező szakemberek képzése. A sorozat tehát a szakma érdekeit is képviseli. Ezért a szakma nevében köszönetünket fejezzük ki a szerkesztőnek, az íróknak, a kiadónak és a támogatóknak (a Miniszterelnöki Hivatal Kárpátaljáért Felelős Kormánybiztoságának és a Bethlen Gábor Támogatáskezelő Zrt-nek). Reméljük, hogy a sorozat a jövőben további hasznos kötetekkel bővül – pl. a gyermekkori MID-tanulás/tanítás szempontjaival, a MID-tanuló egyéni változóival, az óratervezésre, óraszervezésre, illetve további részterületekre irányuló nyelvpedagógiai-módszertani tudnivalókkal, vagy akár empirikus alapú osztálytermi kutatásokkal kapcsolatban.

DÓLA MÓNIKA

Irodalom

- Bárdos Jenő 1997. *A nyelvtanítás története és a módszer fogalma*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Canale, M. – Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1/1: 1-47.
- Celce-Murcia M. – Dörnyei Z. – Thurrell S. 1995. A pedagogical framework for communicative competence: A Pedagogically motivated model with content specifications. *Issues in Applied Linguistics* 6/2: 5-35.
- Erdei Gyula 2002. A posztkommunikatív idegennyelv-oktatáshoz. In: Kárpáti Eszter – Szűcs Tibor (szerk.): *Nyelvpedagógia. Iskolakultúra-könyvek* 12: 47-52.
- Hymes, Dell H. 1972. On Communicative Competence. In: Pride, J. B. – Holmes, J. (szerk.): *Sociolinguistics. Selected Readings*. Penguin, Harmondsworth. 269-293.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Medgyes Péter 1995. *A kommunikatív nyelvtanítás*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Nádor Orsolya 2002. Néhány gondolat a XIX. századi magyarnyelvoktatásról: módszerek és tankönyvek *Hungarológiai Évkönyv* 3: 160-169.

Dóla, Mónika

A teacher's guide to teaching Hungarian (review)

This is a review of a new book series called *Magyarnyelv-tanári segédkönyvek*, published both as regular books and in online pdf format, by Károli Gáspár University (KRE) and L'Harmattan Press. The aim of the series is twofold. On the one hand, the publications target the students in the University's teacher training program for Hungarian as a foreign language: they provide the teacher candidates with various course materials (readings, ideas for teaching, tasks, topics and questions for discussion, self-check tests) to assist their learning. On the other hand, the series serves the higher purpose of gathering, presenting and making openly accessible the specifics of the field in an up-to-date form. At present, the book series comprises 14 volumes, published over a two-year period 2018-2019. The paper reviews these 14 volumes – with the hope that new volumes will follow soon.

CONTENTS

I. HUNGARIAN STUDIES.....	5
Survey.....	6
COLEMAN, PHILIP: Writing Between: Hungarian Affinities in Contemporary Irish Poetry (translated by Anna Branczeiz).....	15
II. HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE.....	25
DORMÁN, ANDRÁS: The teaching of target language civilization and the development of intercultural competence in Hungarian as a foreign language course books – with an outlook on the B1 level Origo language exam.....	26
HEGEDŰS RITA: Everything is connected – functional categories, <i>part and whole</i> , <i>belonging and possession</i> in the system of language usage.....	48
WÉBER KATALIN: The verbal inflections of Hungarian in grammars from the 16 th century till nowadays.....	72
III. CONTRASTS	90
BOCZ, ZSUZSANNA: Metaphors and the human body.....	91
JUHÁSZ, ALEXANDRA: Contrastive analysis of Hungarian and English phraseological units containing the word 'mother'.....	113
IV. REVIEWS.....	129
DÓLA, MÓNKA: A teacher's guide to teaching Hungarian (Magyarnyelv-tanári segédkönyvek).....	130

A 20. szám szerzői

Bocz, Zsuzsanna; BME GTK Idegen Nyelvi Központ, Budapest. drbocz@gmail.com

Branczeiz Anna; PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs.

anna.branczeiz@gmail.com

Coleman, Philip; Trinity College Dublin, School of English, Dublin. philip.coleman@tcd.ie

Dóla Mónika; PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi

Tanszék, Pécs. dola.monika@pte.hu

Dormán András; ELTE Origó Nyelvi Centrum, Budapest. dorman.andras@gmail.com

Hegedús Rita; KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest.

hegedus.rita@gmail.com

Juhász Alexandra; PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.

alexandra.boeroendi@gmail.com

Sherwood, Peter; London. magyarize@gmail.com

Szili Katalin; ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék,

Budapest. szilikatalin5@gmail.com

Szűcs Tibor; PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi

Tanszék, Pécs. szucs.tibor@pte.hu

Waseda Mika; (Osakai Egyetem): waseda@lang.osaka-u.ac.jp

Wéber Katalin; PTE Idegen Nyelvi Központ, Pécs. weber@inyk.pte.hu

Útmutató a *Hungarológiai Évkönyv* munkatársai számára

Szerkesztőségünk a **magyar mint idegen nyelv / hungarológia** széles témaköréből vár tanulmányokat, tankönyvelemzéseket, ismertetéseket stb. Évente megjelenő köteteinkben (fel)kérésre közöljük a hungarológiai vonatkozású tudományos rendezvényeken megtartott előadások teljes szövegváltozatait is.

Minden írást – rövid **angol nyelvű összefoglalójával** együtt (s azt természetesen **angol címváltozattal** is ellátva) – elektronikus rögzítésben (számítógépes adathordozón vagy e-mail küldeményhez csatolt RTF formátumban) kérünk. (Ha ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kinyomtatott példányt is kérünk.)

Megújított formai követelmények:

- betűtípus: Times New Roman
- sortávolság: 1 (szimpla)
- szerző neve: **kurzív és félkövér**, középre zárva (16-os betűméret)
- cím: **félkövér**, középre zárva (16-os)
- szöveg: sorkizárással (12-es)
- bekezdés: 0,5-ös behúzással
- lábjegyzet (automatikus beszúrással számozva): sorkizárással (10-es)
- irodalom: sorkizárással, 0,5-ös függő behúzással (10-es) – az alábbi minta szerint:

Gay Béla – Nádor Orsolya (szerk.) 1998. *A magyar mint idegen nyelv / hungarológia*. Janus/Osiris, Budapest.

Hegedűs Rita 2006. A magyar nyelv funkcionális megközelítésből. In: Hegedűs Rita – Nádor Orsolya (szerk.): *Magyar nyelvmester*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 112–122.

Szili Katalin 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Nyr.* 126/1: 12–30.

- fejezetcímek: **kurzív és félkövér** (14-es); további tagolásban: *kurzív* (12-es)
- nyelvi példák (szövegben): *kurzív*
- értelmi kiemelések: **félkövér**
- hivatkozás szövegen belül: zárójelben a szerző(k) vezetékneve, évszám, oldalszám: (Szili 2002, 12–14)
- hosszabb szövegbetétet alkotó idézetek és összefüggő példasorok: elkülönített bekezdésben (10-es)

EUROPEAN CONSORTIUM FOR THE CERTIFICATE OF ATTAINMENT IN MODERN LANGUAGES

NYELVVIZSGA-BIZONYÍTVÁNY MODERN NYELVEK ISMERETÉRŐL



AKKREDITÁLT NYELVVIZSGA magyarból mint idegen nyelvből is:

kommunikáció-központú általános nemzetközi nyelvvizsga;
szintjei és követelményei összhangban vannak a KER-leírásokkal;
Magyarországon pontot ér az egyetemi fölvételnél;
vizsgázóbarát, változatos feladatok;
nincs nyelvtani teszt és fordítási feladat;
a fogalmazáshoz szótár használható

Elfogadják:

a diploma kiadásához szükséges nyelvtudás igazolására,
ösztöndíjas pályázatokhoz, PhD-fokozathoz

További vizsganyelvek:

*angol, német; francia, olasz, román, spanyol; bolgár, cseh, horvát, lengyel, orosz, szerb,
szlovák; héber*

**Az ECL Konzorcium Nemzetközi Titkársága
és
az akkreditált ECL nyelvvizsgarendszer magyarországi központja:**

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM Idegen Nyelvi Központ

7624 Pécs, Damjanich u. 30.
Tel: (72) 501-500/22133 és 22102 * Fax: (72) 251-929
e-mail: ecl@inyt.pte.hu
www.ecl.hu
<http://inyt.pte.hu>

